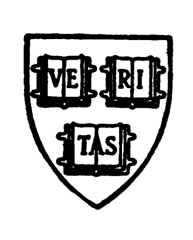

VE
RI
TAS

КЊИГЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ

БРОЈ 5.

ЖИВОТ

Д^ра^ ЈОВАНА СУБОТИЋА

(АВТОБИОГРАФИЈА)

Други део: ПРОЛЕЋЕ

У НОВОМ САДУ
ИЗДАЊЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ
1902.

МАТИЦА СРПСКА

Цел Матице Српске. Матица Српска је друштво које има цел да материјалном и умном снагом потпомаже, развија и распростире књижевност и вештину српску, а тим путем да подиже просвету народа српског (§. 1. Устава).

Чланови Матице Српске може постати сваки Србин који у благајницу Матичину положи 100 кр. од једанпут или положивши 20 кр. обвеже се, да ће остало у годишњим честицама за идуће 4 године положити (§. 3. Устава).

ПРЕТПЛАТА НА МАТИЧИНА ИЗДАЊА

1. Чланови Матичини добивају сва издања њена бесплатно. Чим се уплати прва честица од 20 кр., добивају се све књиге које изађу те године.
2. „Летопис“ и „Књиге Матице Српске“ добивају се за претплату од 6 кр. у иноземству за 8 кр.
3. „Књиге за народ“ с Календаром добивају се за претплату од 1 кр. у иноземству за 2 кр.
4. Издања под 2.) и 3.) могу се добити или за себе за поменуту цену, или уједно за 7 кр. у иноземству за 10 кр.
5 Претплатити се може код повереника Матичиних, или непосредне у Благајници Матице Српске.

Досад су изашле ове

КЊИГЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ

бр. 1. Живот *дра Јов. Суботића* (Автобиографија). Први део: Идила. 1901. Стр. X. + 158. на 8 ни.

бр. 2. *Др. Ђ. Дера.* Аграрни покрети у старом Риму, с особитим обзиром на данашње наше пољопривредне прилике. 1901 Стр. 202. на 8-ни.

бр. 3. *Чеда Мијатовић.* Цариградске слике и прилике, путописне црте. (са 5 слика) 1901 Стр. 254 на 16-ни.

бр. 4. *Др. Теодор Мандић.* Успомене из нашег црквено народног живота. III. од 1867—1876. I. део. 1902. Стр. 171. на 8 ни.

бр. 5. Живот *дра J. Суботића.* (Автобиографија) Други део: Пролеће. 1902. Стр. VI. + 179. на 8-ни.

КЊИГЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ

БРОЈ 5.

ЖИВОТ

Дра ЈОВАНА СУБОТИЋА

(АВТОБИОГРАФИЈА)

Други део: ПРОЛЕЋЕ

У НОВОМ САДУ
ИЗДАЊЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ
1902.

ШТАМПАРИЈА СРПСКЕ КЊИЖАРЕ БРАЋЕ М. ПОПОВИЋА

У НОВОМ САДУ.

ПРЕДГОВОР УРЕЂИВАЧЕВ

Други део Автобиографије обухвата Суботићев живот од 1840 год. до 1853. Кад знамо да је у то доба Суботић ушао са својом 23-ћом годином, а да га је завршио са 36-ом, разумећемо зашто га је назвао „Пролећем“. То беше заиста пролеће његова живота, у којем, баш као и у годишњем добу које се тако зове, беше и клијања, и бујног развијања, и сунчаних дана, али и промењивости па и буре.

Овај део није више изведен у облику писама, него у облику приповедања. Повод оваком наставку и разлог оваком облику казује Суботић у приступу овога дѐла (који је овде у тексту изостављен). „Е, кад смо овако срећни, вели се тамо, драга моја децо, да смо заједно, па кад баш желите, да вам усмено приповедам како сам живот свој провео, о чему сам вам почео у мојим писмима приповедати, то ћу вам радо жељу испунити.“ На неколико места се и из текста види да ово Суботић *прича* својима. Је ли заиста било тако, или је ово причање само фикција, не могу рећи.

Редакција је и даље вођена онако како је започета. Осим онога што је о том речено у предговору ка првом дѐлу, напомињем још и ово. Суботић пише веома растресено, ако се тако може рећи; свака скоро реченица чини у рукопису засебно зачело, и почиње испочетка. Ради веће прегледности овде су таке реченице ако приказују један предмет, где се год могло, скупљене у једно зачело (или одсек). Исто тако, ради прегледности, остављени су у тексту размаци онде где се завршује приказивање једнога догађаја, једне личности, или између чланова већих стилистичких целина. У Суботићеву рукопису нема овакога члањања, него се редови нижу без прекидања.

Која дела или расправе, и туђе и своје, Суботић у рукопису спомиње, а то почешће бива, онима он наводи библи-

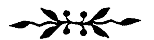
јографски цео наслов, па и број страна и формат, ако је расправа у каквом листу, и стране на којима се почиње и свршује. У таким случајевима је уређивач наслове и бројеве спустио под линију у напомене.

Речи које се тешко читају беше и у овом делу рукописа на претек. Ако је уређивач где посумњао, да ли је добро прочитао, то је означио у напомени, или је метнуо поред таке речи у угластим заградама знак питања. Угласте заграде су се, у опће, овде морале често употребити, јер Суботић речи много скраћује или их не допише, јамачно због журбе.

Остатак своје автобиографије зове Суботић „Лето“, и дели га на четири епохе, које имају наслов према положају и служби његовој у тој епоси, и то I. се зове *Адвокат*, II. *Владајући вицишпан*, III. *Септемвир*, IV. *Тискар. Новинар.* Последњи део автобиографије има наслов: *Година 1871. Народно-црквени сабор од 1871. год.* Сав овај остатак стаће, по приближном рачуну, још у четири оваке књиге.

Нови Сад, 19. апр. (2. маја) 1902.

Тих. О.

ПРЕГЛЕД САДРЖИНЕ

Други део: Пролеће

(бројеви означују стране)

ПОКРЕТ

ДРУГИ ДЕО

ПРОЛЕЋЕ

ПЕШТА

Са годином 1840. почиње мој индивидуални[1]) живот, моја радња у општем животу.

Мој драги пријатељ, кога ћу се с радошћу и задовољством спомињати док живим, Тодор Павловић, предложи Матици Српској у Пешти, да ова младог доктора философије и права за свога почасног члана прими, и ова га послуша. Те тако будем у ово књижевно друштво уведен.

Године 1841. оженим се, и тако се станим стално у Пешти.

Павловић је имао доста посла са својим Новинама и Српским Нар. Листом,[2]) а осим тога наступио беше он на поље практичног делања у животу своме, и тако се нађе побуђеним одложити терет, с којим је било скопчано уређивање „Српског Летописа“, органа Матице Српске.

---

[1]) лат. реч, самосталан, свој.

[2]) Т. Павловић је покренуо „Сербскій Народный Листъ“ 1835 (у Будиму). Ово је чисто књижеван лист с илустрацијама на дрвету резаним и у њему је понајвише природопис и етнографика Критике и библиографије није било (Новак. Библ. 938). Излазио је једанпут на недељу дванаест година (до 1847., осим 1836.) — „Сербске Народне Новине“ покренуо је Павловић 1838. г. (у Пешти). Овај политични лист је излазио двапут на недељу до 1847. (X год.).

*

Услед тога именује Матица мене уредником истога списа, које сам ја све до године 1848. обављао, а 1851. наставио, и тек године 1853. одложио. С годином 1842. почнем ово уредниковање.

Ја сам, истина, у то време (1841.) положио и цензуру адвокатску, и могао сам се дати и на адвокатисање, тим прије, што је ово веће материјалне користи доносило.

Сад сам дакле стајао на распућу. С једне стране отворила ми је адвокација своја наручја, показујући ми једном руком сјајне приходе адвоката који су имали знања и способности за то, а ја сам имао у дипломи мојој *одлично,* а другом руком показујући ми висока и сјајна места државна, која су адвокатима отворена стајала.

С друге стране уведе ме Летопис Српски у перивој духовног живота народа српског, који је у оно време још много мање био урађен и украшен него данас што је, а и дан данас нема много у њему ни партија, ни зграда, ни уметних производа, који би срце разигравали, очи заблештавали, а срце усхићавали.

Да сам био у којој српској вароши, можда би ми било теже решити се, куда и на коју ћу страну: али је овде стајала Пешта, варош страна, главна варош мађарска; а с друге стране стајало је српско моје детињство и младост, „Лира" и друге нештампане српске песме, и Матица, српско књижевно друштво.

Рад мој књижевни започео се рано, још у мојој младости, као што је на другом месту већ казано.

Имајући у рукопису један свезак песама из онога времена, лепше преписаних, него бих их сада преписао, видим нарочито годину 1834., као прву, и доста богату; 29 цветића налазим у овој рабатли засађених и развијених.

Ово су понајвише биле биљке од немачког семена, одзиви немачких акорда. Од њих су само две три у моје песме касније узете и на свет изнесене.

А онда сам наравно у њима уживао. Сима Филиповић, друг мој још из пучких школа, био је жртва моје очинске милости према мојој ситној дечици духовној. Читаве сатове седели смо у Карловцих на брегу, званом Дока, где заклоњени, и он се сиромах дао измучити дуготрајним слушањем мога усхићенога читања.

Година 1835. увела је у тај рукопис 20 комада песама. Али и сада још с радошћу видим у том броју песму „Елегија на Косову“, које се и данас одрећи не могу; видим и песме „Надежда“ и „Пролеће“, које су ми и касније миле биле.

Године 1836. видим, да ми бејаху духу крила ојачала. И ова је година једно 20 песама донела, међу овима тече у следећима: „Жеље љубовника“, „Савет лепим“ и „Рај“ топла, права крв младости; а песмице: „Зашто да се ја бринем“, „Кад ти плачеш, слатка моја“ и „Песма пастира“ јесу лаки бојани мехурићи правог живота.

У години 1837. изникну 9 цветова у мом песничком врту, од којих песме „Добро јутро“, „Лаку ноћ“, „Ја сам млада Српкиња“ прешле су у уста народа, а песма „Вила“ веран је облик мога духа у оно време.

Из године 1838. долазе 14 песама. Песме „Лаор“ и „Сан“ јесу са „Вилом“ горе споменутом птичице из једнога гнезда. Песме „На ново лето“, „Венац Катици“, „Правдање“, „Часи живота“ и „Девојчица украј мора“ јесу деца живота; песме „Српству“, „Ратна песма Србаља, кад су на дахије устали“, „Песма војника, кад се с војне кући враћају“ јесу преходнице год. 1848.

Из године 1839. има само једна, али поједра. То су „Спомени“.[3]) Ова песма једна је од оних фактора, које су празновање св. Саве основале и утвр-

[3]) Већина овде поменутих песама ушла је у I. књ. „Дѣла“ Јов. Суботића (1858.).

диле. Она је писана за ту свечаност 1839. године. Оваковы гласови побудили су родољубиве Србе будимске, да су усред зиме преко Дунава пуног леда на лаких чамцих прелазили, само да присуствују „торжеству св. Саве“ у дворани црквене општине српске у Пешти, или у великој дворани „Текелијина Заведенија“.

Са годином 1840. избије права лирска река из срца песникова, и разлива се од то доба непрекинута кроз цео његов живот, пратила га је кроз све околности живота, и лако да ће са каквим стихом и издахнути.

Година 1841. знаменита је у мом животу, што се исте године прва моја епоска песма родила, те је епика у овој епохи његовог књижевног живота нарочито духом му[4]) владала, као што ће се видети из онога, што ћу мало касније казати.

А могу вам казати, да се и „Херцег Владислав“ у ово време у мом духу пробудио, али је много времена требало, да нађе форму у којој да се појави.

Метнем дакле адвокатску диплому у стаклени орман, а узмем преда се Српски Летопис.

Од године 1842. до год. 1847. укључиво издао сам 24 књиге Српског Летописа.[5])

Године 1847. у јулију месецу изјавим Матици Српској, да не могу даље Летопис уређивати. У главној седници од 10. августа 1847. прогласи се стечај на то место, и Сима Филиповић прими уредништво, али изда само ч. I. за год. 1848., јер је међутим био покрет јаче наступио, те се Летопис даље у Пешти није могао издавати.

Кад се мир у земљи поврати, настаним се ја год. 1850. у Бечу. Тада ме наново Матица позове, да се

[4]) Тако стоји у ркп. „његовог“, „му“, и ако је Суб. по чео говорити о себи у првом лицу.

[5]) Од 1842.—47. сваке године по четири књиге, и т књ. 56.—79.

уређивања Летописа примим. Ја јој учиним по вољи. Но о овом касније.

Није било лако у оно време Летопис уређивати.

У прво време биле су мало прије почеле излазити Срп. Народне Новине Павловићеве, а С. Н. Лист почео је већ год. 1835. у народ улазити. С. Н. Лист излазио је сваких осам дана, а Летопис свака три месеца.

Који су што краће написали, радије су слали то у С. Н. Лист, јер ће прије света угледати. А којима је угодније било написати што о политичним стварима, ти се приближили С. Н. Новинама. И тако бијаше остао С. Летопис само и скоро искључиво на перу уредникову.

Године 1853. издао сам у части II. Летописа (књ. 88.) стр. 221.—240. преглед свих Летописа, који су под мојим уредништвом изишли, и сравнио сам садржај њихов са садржајем равнога броја књига старијих Летописа, те ћу упутити овде свакога, који би рад знати, како је Летопис под мојим уредништвом стајао, на то извешће.

Ја са своје стране морам признати, да ми је уређивање С. Летописа, као књижевном раднику, било од користи, јер ме је принудило, да сам се морао бавити са књижевним животом дана, и дознавати просветне потребе нашега народа у овом правцу из ближе, непосредно, те сам из тога разлога урадио много што иначе не бих.

Највећи део онога, што сам за Летопис написао и у њему штампао, нећу спомињати, јер се тим служило потреби дана, који су већ претурени. Али све у скупи има доста важности за онога, који жели познати наше деловање на нашем књижевном пољу. Тај ће их наћи у означеним Летописима, који су изишли под мојим уредништвом.[6])

[6]) Све се сад може у прегледу видети у 185. књ. Летописа (стр. 64.—71.).

А овде ће доста бити да оне крупније чланке споменем, који се могу као мој посебни књижевни рад онога доба узети.

Овамо спада: „Род Јована Хуњадског“ у С. Летопису за г. 1847. II. стр. 42.—61. и III. стр. 1.—35.[7])

У ово је време на свеучилишту пештанском професор повеснице, др. Венцел, учио слушатеље своје, да је Јован Хуњади, велики губернатор угарски и отац краља Матије, био Сикул[8]) ердељски, дакле Маџар.

Ја сам се онда бавио са скупљањем хисторијских извора, и учини ми се, да ова тврдња маџарског професора не стоји.

Напишем дакле чланак, у ком најпре све изворе који на овај предмет спадају, наведем, и дођем до резултата, да је славни овај од европске знаменитости муж, отац најславнијег краља угарског, родом Бугарин, из краљевске бугарске крви.

Године 1841. напишем песму: *„Сабља-момче, Цвет-девојче.“* [9])

Задаћа ове песме јест светиња дане речи и после гроба.

Садржина песме „Сабља-момче Цвет-девојче“.[10]) Сабља-момче и Цвет-девојче су се волели скоро три године. Треће године се Сабља-момче на Цвети разболи. На самрти жељаше знати за кога ће се Цвет-девојче удати, а оно му се закуне да се неће удавати. Сабља-момче не верује, него јој каже да ће јој се јавити онога дана, кад се венча, у поноћ, а девојче обећа да ће онда поћи с њим. Сабља-момче умре на Страсни Петак а у недељу га сахране. На Водени Понедељник долази Момче-голобрадо да полије Цвет-девојче. У вторник се омладина игра на ледини. Момче-голобрадо све игра уз Цвет-девојче, а у јастучићу она клекне пред њега те се пољубе. Те ноћи јој се јави Сабља-момче у сну и опомиње је на заклетву. Она се у страху трже и прекрсти, па легне на другу

[7]) књ. 77. и 78. [8]) мађ. székely, мађарско племе у Ердељу.
[9]) Изашла је 1842. г. у 56. књ. Летописа, после у II. књ. „Дѣла“.
[10]) Садржину ове песме и потоњих Суб. је извео опширно. Уређивач је на основу самих дела израдио краћу садржину.

страну и усни Момче-голобрадо, које јој се заклиње, да ће само њу узети и никоју другу. На Ружичало изашло са осталим светом и Цвет-девојче на гроб оца и матере. Поред ње је на једном гробу Момче-голобрадо и уздише. Око подне се утиша на гробљу кукање и запевка, те сви седоше да ручају. Цвет-девојче и Момче-голобрадо седоше за један сто, али не једу, него гледе једно у друго. После се туцају и момче је позове да му да руку. Она му каже, да то не може бити, јер се заклела Сабља-момчету; али јој Момче-голобрадо разбије бојазан. На Духове беше свадба. Кад их у вече сведоше у вајат и они хтедоше да се пољубе, духне ветар, отвори прозор, угаси жижак а насред собе се јави Сабља-момче у мртвачком огртачу и позове девојче да, по обећању, пође с њим. Духну опет ветар; и кад Момче-голобрадо дође к себи, мла̑де не беше ту.

Садржај песме црпен је дакле сав из народног истинског живота и народних обичаја у подобним приликама. „Сабља-момче“ постане пријатељем ондашње омладине.

За Летопис написао сам још и две приповести: *„Краљевски састанак у Вишеграду“* и *„Крстоносци“*.[11])

У овом одсеку наше књижевности имали смо велику оскудицу у приповестима. Скоро нигде да се појави каква књига тога садржаја.

Од времена заслужног Милована Видаковића само се још појавио Евст. Михајловић са својим „Добривој и Александра“ и „Драгомир, жупан требињски“.[12]) Али су ово биле веће, самосталне књиге. И опет је народ наш тога желео. Летопис је каткад по гдекоју приповест донео, али су ове у прва времена биле јако сухопарне. Зато сам ја почео приопћавати у С. Летопису преводе краћих приповести из других језика. Но ово су ипак били производи туђега духа.

Бавећи се краљем Дечанским наиђем на састанак краљева у Вишеграду, који се дао за нас интере-

[11]) Прва је штампана 1844. г. у 66. и 67. књ., друга 1845. у 68.—71. књ., после обе у IX. књ. „Дѣла“.

[12]) „Цветъ невинности, или Добривой и Александра“ (Будим 1827.); „Освета и судбина или Драгомиръ жупанъ Требиньскій (две „части“, у Будиму 1833.).

сантним догађајем учинити. И на тај начин постане „Краљевски састанак у Вишеграду“, у којој приповести главну улогу цар Душан има.

Бављење са повесницом крстоносних похода доведе ме да напишем што из онога доба, што би имало интереса за нашу читајућу публику. Из ове намере постала је приповест „Крстоносци“, која је у своје време читана врло много и врло радо, тако да су једва чекали да изиђе друга част Летописа, у којој се приповест наставља.

Мени је било по вољи, да се лепа пола нашега народа за то јако интересирала, јер то ми је било доказом, да сам имао право, кад сам узео, да ваља Летопис да негује и ову рубрику; а осим тога видео сам из тога, да се публика С. Летописа шири и умножава, и тако рећи да ова књига тим у народ прелази.

Покрај Летописа написао сам и издао у овој епохи још и ова дела:

1. „*Босиље*“ (1843.), збирку лирских и краћих епоских песама.

2. „*Беч и његове знатности*“ (1844.). Ову сам књигу написао, кад сам и ја први пут у Бечу био. Ово море од свачега у уметности и наукама, те у свим струкама људског живота, учинило је предубок утисак у дух мој у тој жаркој жељи, да могу и они наши људи, који у Бечу били нису, или што не могу, или што нису добили воље и других језика не знаду, виде и познаду барем у малом делу и слабој слици, шта све људи знаду и шта су све урадили на чудо људскога ума и духа, што они нису у стању ни помислити ни себи представити, који нису имали прилике то све видети или читати.[13])

3. *Дабрац*, епоска песма, коју је издала Матица Српска. (1844.)

[13]) Овако стоји у рукопису; чини се да иза „дух мој“ треба да дође тачка, а у новој реченици за тим требало би допунити на крају: „напишем ово дело“.

4. *Наука о српском стихотворенију* (у Будиму 1845.) У овом сам делу изложио литературу ове науке у нашој књижевности и моје назоре у овом питању, те сам признао за начело, да за основ метрике ваља узети народне стихове, пошто су свуда код народа дали стихови метрику, а не метрика стихове. Даље сам узео, да су у том новији народи много наближе; а затим, да је рационални основ дужине и краткости слога, изговор; што је у изговору једнако, то спада у један ред, што је по њему различно, то треба у различне редове поделити. Мелодија не пресуђује каквоћу слогова.

К том сам усвојио ова правила. Опште рационалне основе ваља узимати из магазина свеопштег художества,[14]) како се имају употребити, треба питати народ; за стране видове ваља њихове законе задржати; где то не може бити, по природи нашег стихотворенија владати се.

Дело има две части: I. ради о прозодији, II. о метрики. У ч. I. учи се о каквоћи слогова; у II. о стопама, стиховима, размерима, строфама и сликовима. У додатку I. говори се о стопама различног рода у једном стиху, о различним размерима у једном стихотворенију, о рефрену, о стихотворним сиграчкама са стихом: триолету и газелу;[15]) о сиграчкама са сликом; у додатку II. о стихотворним фигурама.

У овом делу наведен је сав материјал, у сваком погледу, из наше стихотворне књижевности.

5. „*Краљ Дечански*“ епос у 8 песама (1846.)

Године 1843. написао сам песму „*Врдничка Кула*“.

У сремској Фрушкој Гори код манастира Раванице стоје развалине старог града, које сад носе име врдничка Кула. Раваница је најмилији манастир нашему народу: ту лежи сачувано тело кнеза Лазара, муче-

[14]) слов.-рус. вештина.

[15]) у књизи Суб. је ова реч жен. рода (газела).

пика косовског, а народ се о Видов-дану слеже са свију страна хиљадама на славу манастирску.

Лако је разумети, да ме је жеља повукла, да са том кулом скопчам какву приповетку, која ће њене опале зидине оживити, и побожном свету у глухо доба гласом из прошлости запевати.

И онако живи у народу мисао, да се у тој кули скупљају виле, па ту играју коло спрама месечине, те уче каткад врачáре и вр̏чаре казујући им тајне речи,

Које могу оток растерати,
И како се ножем или перцем
Грдна рана извидати даје.
Ил' га уче казати из руке,
Шта ће кога снаћи[16]) у напредак,
И на води лек болести наћи,
И на ситу опазити страну,
Куд крадене однете су ствари.

И ова песма има задатак показати народу сјајну слику из наше народне прошлости, те су зато и све перјанице народа после косовске битке ту искупљене.

Приповест казује шалу сина сремског војводе Мирка, која доноси пропаст овога најлавнијег српског властеоског дома. „Била шала, зло се окончала“.

Године 1844. напишем епоску песму: „*Дабрац*.“ Дабрац носи мото из Шилера: „Wie ganz anders. anders war es da!“

Да како!

Неки од вас познајете село Добринце у Срему, где сте код вашег деда, поп-Аћима, сеоску славу славили тресући орахе са грдног оног орахова дрвета.

Али тешко да је ко био на оном месту, где је био Дабрац град, т. ј. где се мисли да је био.

[16]) У II. књ. „Дѣла“ стр. 53. на овом месту стоји „*стићи*“. Ови стихови су из епилога „Врдн. Куле“.

То место лежи више села к северу. Село лежи у низини, а од њега к северу почиње се земљиште лако дизати, док се најпосле у Фрушкој Гори до висине од 800 стопа уздигне.

Ту су сад ораће земље сељака, усред њих налази се извор „Ваган“. Око Вагана просуто је ситно камење од по палца у квадрату, на четири ћошка, које смо ми деца онда купили и с њима се играли; звали смо их пиљцима.

Ту се у ранија времена и дубље копало, и налазиле се цигље много веће, него што су се у наше доба пекле. Те су цигље јако тврде, као камен; такове цигље зову се римске цигље. Нашао се каткад и који камен са римским натписом.

Ово место зову Добринчани „Градом“.[17]) Град овај простире се на исток к селу Петровцима, и на запад к селу Краљевцима. Казују, да је овде био римски град Basilea, које се име у имену села Краљеваца огледа.

Ту, где је тај град добриначки, поставља наш славни Рајић престоницу сремскога краља.

А кроз Добринце, и крај Путинаца тече *Јарак*, онај канал императора римског Проба, који је он из Саве у Дунав прокопати дао, при којега копању буде од својих одузданих војника убијен.

Са добриначког Града види се далеко к југу у Посавину, у којој је село *Купиново*, држава српског деспота Јована. К истоку лежи сремско Подунавље са Сланкаменом, постојбином деспота Павла (мађ. Kinizsi Pál). На северу су манастири Крушедол, Гргетег, Раваница и Јазак, опет деспотске задужбине; а на западу Краљевци и Митровица, дело Римљана и Раде палатина.

Није ли ово класичко земљиште за Србина, а нарочито за онога српског сина, који се бави са старијом повесницом српског народа?

[17]) Нешто од овога што Суб. прича о „Граду“ навео је он и у епилогу своје песме „Дабрац“.

Остављајући на страну питање разбирање, је ли Дабрац баш био на месту добриначког „Града“, ја сам примио за готове новце што ми казиваше честити наш архимандрит Рајић, те сам ту гледао дворе сремскога краља Драгутина. . . .[18])

Овај велики грешник и велики покајник дао ми је слику да на њу наслоним песму, коју сам желео оставити у спомен мом рођеном месту, зеленим Добринцима.

И написао сам ју, назвао сам је „Дабрац“ и посветио сам је брату рођеноме, моме драгом Василију, свештенику цркве Христове.

Шта је дакле имало бити предмет приповести ове уз дане околности?

Мени се учини, да ништа друго, него измирење грешника са својом савести, покајање греха!

Дабрац ваља да покаје Гацко.[19]) Краљ сремски нека нађе у Срему мир душе за оно, чим је властољубље српског краљевића у српској краљевини душу своју огрешило. Син нека и оца са самим собом измири.

Ова је намера водила списатеља ове епоске песме.

Садржина епске песме „Дабрац.“[20]) Син краља Драгутина Владислав, заволи сељанку Владиславу и хоће да је узме. Краљ дочује за његову намеру и никако не пристаје, да сељачка крв оскврни лозу Немањића Син га моли да је пусти барем преда се, па ће се уверити, да је и по чедности и лепоти достојна да понесе круну. Краљ хоће да буде праведан, па пристане. Владислава долази са својом мајком Гојисавом, а краљ нареди слугама да је воде одма у цркву и да је венчају за његова говедара. Владислав хоће то да спречи, али се и сам краљ умеша, него Владислав потегне мачем на оца. Слуге прискочише, савладаше га и отеше му

---

[18]) У повећем екскурзу Суб. је даље написао историју сремскога краља Драгутина. Она сад већ нема вредности, те је изостављена Стефан Драгутин беше „сремски“ краљ 1282—1316.

[19]) Место код којега је Драгутин победио својега оца, Стефана Уроша I., и отео му престо 1276. год.

[20]) Кратку садржину израдио уређивач.

оружје. Краљ заповеди да га воде у тамницу и сазове веће кнежева да суде кривцу који је дигао руку на краља и на оца. Слуге поведу и девојку, али Гојисава му сад докаже, да Владислава није сељачко дете него од Немањића лозе; наиме, њена је мати природна кћи Гојисаве и краља Уроша. А Гојисава је кћи приморског кнеза Владимира. Она је своју љубав жртвовала срећи Урошевој, те се тајно склонила и живела међу сељанима, и отхранила Урошево дете; сад је та тајна први пут изашла на видело. Краљ Драгутин на то привидно осуди свога сина на смрт, али га одма и помилује и венча са Владиславом (или Савком), налазећи у том чину олакшицу за свој грех.

Само чисто срце и ведар дух може налазити радост у радости другога! Срце је умирено, дух је очишћен: грех је покајан. Споменик Добринцима ту је.

Године 1845. напишем песму: „*Ивањска ноћ*“ у две песме.

Човек показује две природе, једну земаљску, а другу надземаљску, тако рећи вилинску.

Има његових мисли, осећаја и дела, који се очевидно не слажу са његовим земаљским стројем, и силом испитатељу упућује, да зна којим тим начином стоји у савезу или додиру са узвишенијим светом, савршенијим створењима. Том додиру даје образ ова песма.

Прва песма показује наш идеал јуначке младости, самога краљевића Душана у првој својој младости, у Ивањској ноћи, ноћи чаробној, пуној чара и природе и народног песништва, у сутицају сваковрсне милине и дивоте неба и земље, боје и мириса, душе и срца, како му је бајна вилинска девојчица сплела венац и на главу му метнула, те се над њега нагнула те гледала, како му венац доликује, па онда разведе румене уснице, и запита га гласом, каквим зора младе буди те пастире на ливади:

Љубиш ли ме, душо моја?

кад заплави на истоку бела зора, кад запева шева из ведра неба, кад се стану гасити бледи месец и звезде,

да ће му доћи у исту ноћ после године дана, пољуби га међу очи, наведе му сан на очи, рашири златна крила, подигне се к плавом небу и сакри се у позлаћене облаке.

У другој песми показује се природа овог додира земаљског надземаљског света.

Други је Ивањ-дан дошао, јунак се под жутим јасеном у гори Шари опет нашао, месец се ударио с преходницом, а јунаку се чудан санак снева: он је био у рајској башти, где дивне виле облакиње проводе век младости, век пролећа, живот љубави и лепоте.

Ту нађе јунак девојчицу, што му је венац у Шари гори сплела: што је била лепа мома, то је сада бела вила у пуној слави. На крилу су јој двоје деце, мушко чедо и девојче.

Девојче је мајци равно,
Златокосо, златоруко,
С' златни крили на рамених [21])
Мушко чедо јунаку је
Из образа исечено.

Сад му вила казује тајну додира између људи и вила, између људског и вилинског света.

Њих доводи у додир виши закон, који се не да изменити вољи оних, који од тих закона живот примају, силе имају. Заједно живот проводити не могу ни на земљи ни на облацих, али има место и време, кад се и где се могу састати да заједно векују.

Девојче остаје код матере, а мушко чедо иште земља, по оцу је њено[22]) чедо; али су му дана златна крилца, знак материнског порода, да се може дигнути к материној домовини у облаке, кад зажели матер видети и сестрицу загрлити.

Ово су људи, који живе у два света, на земљи и више земље; ово су они изабрани јунаци људски

---

[21]) У II. књ. „Дѣла" стр. 105. стоји овде „на рамен'ма".
[22]) т. ј. земљино.

сваке врсте, ово су они срећни, благословени вишим мислима, осећајима, назорима, силама.

А тај син човека и виле био је чаробни јунак српске песме Реља Крилатић.

Као што су служиле милине ивањ-данске горе за накит прве песме, тако су дале дивоте вилинског стана у облацих позлаћених надземни задах песме друге.

Велики људи имају дакле две природе у себи, земаљску по оцу, надземаљску од генија!

У исто време радио сам и на делу мом „*Краљ Дечански*“. Пре свега казати ми је, како је ово дело постало.

Године 1844. позове Матица Српска да се напише епос, о предмету из историје српске и одреди за њега 40 # као награду. Рок за поднашање рукописа одреди до 8. марта 1845.

Ја напишем тако дело. Дадем га по наредби преписати, и пошљем рукопис под девизом: „Wir haben schon längst einen Sänger gehofft.“ (Goethe).

Управа Матице одреди за судије Пају Трифунца, саветника код кр. угар. дворске камере у Будиму, и Исидора Николића, секретара код кр. угар. дворског већа у Будиму.

Паја Трифунац de Bátfa био је члан племићске српске куће, која је у Банату свој посед имала и одличан положај у државном животу заузимала, и одликовао се у нашем народу својим свестраним изображењем. У његовом дому састајала се елита[23]) вишег друштва ондашњег почешће на уметне соареје.[24])

Особито му је била уважена супруга, Српкиња из Реке, из куће Куртовића, како својим друштвеним талентима, тако и нарочито својом лепотом.

Исидор Николић познат је био са своје песничке радње на латинском језику. Његове латинске оде биле су с правдом слављене.

[23]) франц. élite, одабрано друштво.
[24]) франц. soirée, вечерње село, забава.

И на пољу српске књижевности био се он по гдекоји пут појавио, али више је имао славе са особито лепог песничког дара, који је сав свет познавао, него са многобројних књижевних производа. Године 1835. издао је био своју трагедију, „Цар Лазар“[25]) у пет дејства у стиховима које је код нашег народа врло лепо примљено.

У главној скупштини Матице Српске у августу 1845. објаве се пресуде, које су повољне биле делу, уз горе означену девизу послану. Писмо се распечати и председник прочита на хартији у њему запечаћеној име: Др. J. Суботић.

Наравно да се заори израз општег задовољства, пошто је сваком годило, да је позив Матице бар у овој ствари успеха имао.

Председник Матице Српске, који је од пређе ово дело познао, и то бегенисао, даде прочитати прву песму, па кад ова побуди опште одушевљење, даде прочитати и трећу. Задовољство публике достигне до крајне границе одушевљења, а ово је било опет како за Матицу Српску тако и за судије најлепша награда труда и подузећа. Публике пак било је доста, јер је био пештански авг. вашар, а том је приликом увек много нашег света са свију страна у Пешту долазило, знало се пак да је неком награда досуђена, и да ће му се 40 # издати.

Ови су дукати стајали на столу Матичином у седници, у једној лепој чаши од зелена стакла, украшеној арабескама[26]) од злата са заклопцем сходним од истога стакла, и изгледала је као каква купа из старога нашег живота.

Кад се општа радост слегне, дозове председник Матице мене к себи, и преда ми ту купу са наградом.

---

[25]) „или паденіе србскогъ царства“. У Будиму стр. 91. на 8-ни.

[26]) арапским шарама, извијуганим, од лозе и лишћа.

Међу осталим светом у дворани Текелијина Заведења, седела је једна смерно обучена стара госпођа из провинције, са строгим цртама на лицу, и ронила је тихо сузе, али сузе срдачне радости, јер јој се на лицу та сијала.

То је била моја слатка мајка. Она бејаше пре неколико недеља у Будим дошла ради своје костобоље, да употреби будимске топле купке, па сам је одвео у седницу, под видом, да види ту Матицу Српску, о којој [је] већ толико пута слушала и од брата Васе, и од мене, и о којој ће и одсад сигурно више пута чути, да свет о њој говори.

Стара госпођа запита: „Хоћеш ли ти тамо бити?"

„Хоћу да богме, та и ја сам члан Матице."

„Е, па ћу онда и ја отићи. Но ти буди увек на оку, јер ја нисам на велика друштва научена."

Седела је и слушала мирно. Кад се поведе разговор о делу, ком је награда досуђена, узбуди се и она, као и други свет. А кад се писмо, у ком је списатељево име било под печатом назначено, стане отпечаћавати, и у њеним очима одсевала је жеља чути, који је тај срећни човек.

А кад чује име свога сина, није могла чисто својим ушима да верује и запита комшиницу, која је с њом у Будим била дошла, и ту у седници крај ње седела: „Ко је то? ко је?"

Ова јој, сама радости пуна, одговори: „Та господин-Јова!"

Међутим заоре усклици одушевљеног поздрава са стране публике, а сироту мајку облију сузе ваљда дотле не осећане радости.

Кад добијем награду, однесем чашу к њој, загрлим је и предам јој чисти овај и сјајан венац моје музе у материнско крило, сам највећу радост осећајући, што сам најмилијој мајци ту лепу радост набавио.

Можете ми веровати, да ми је ова радост моје миле мајке најмилије било, што ми је „Краљ Дечански" набавио.

*

И на пољу српске књижевности био се он по гдекоји пут појавио, али више је имао славе са особито лепог песничког дара, који је сав свет познавао, него са многобројних књижевних производа. Године 1835. издао је био своју трагедију, „Цар Лазар“[25]) у пет дејства у стиховних које је код нашег народа врло лепо примљено.

У главној скупштини Матице Српске у августу 1845. објаве се пресуде, које су повољне биле делу, уз горе означену девизу послану. Писмо се распечати и председник прочита на хартији у њему запечаћеној име: Др. J. Суботић.

Наравно да се заори израз општег задовољства, пошто је сваком годило, да је позив Матице бар у овој ствари успеха имао.

Председник Матице Српске, који је од пређе ово дело познао, и то бегенисао, даде прочитати прву песму, па кад ова побуди опште одушевљење, даде прочитати и трећу. Задовољство публике достигне до крајне границе одушевљења, а ово је било опет како за Матицу Српску тако и за судије најлепша награда труда и подузећа. Публике пак било је доста, јер је био пештански авг. вашар, а том је приликом увек много нашег света са свију страна у Пешту долазило, знало се пак да је неком награда досуђена, и да ће му се 40 # издати.

Ови су дукати стајали на столу Матичином ... седници, у једној лепој чаши од зеле... шеној арабескама[26]) од злата са ... истога стакла, и изгледала је ... рога нашег живота.

Кад се општа радост ... Матице мене к себи, и пр...

[25]) „или паденіе срб... 91. на 8-ни.

[26]) арапским шарам...

[illegible]

веде̂ба [illegible]
из [illegible]
је [illegible]
[illegible]

[illegible] а.
[illegible] По
[illegible] љен
[illegible] ави
[illegible] ића

[illegible] аљем
[illegible] нова
[illegible] отац,
говор [illegible] знаје,
она, као и други [illegible]
списатељево [illegible] везником,
отпечаћавати, и у [illegible] манина.
чути, који је [illegible] Андроника,
А кад чује [illegible] ја и битке
својим ушима да [illegible] те га тим
је с њом у Буд[illegible]
ње седела: „Ко[illegible] ухе краљице
Ова јој [illegible] им сукобима
сполин-Јова!“ [illegible] светлошћу,
[illegible] теља.
[illegible] емања, свети
[illegible] аљ Милутин,
Кад [illegible] а у већој и
[illegible] лим је [illegible] ја и дан да-
[illegible] зеу [illegible] езда на небу

[illegible] јунака своје
[illegible] кај исте имали

Да су га судије за вредна награде нашли, то ми се чинило сасвим наравно; кад сам посао овај довршио, било ми је као и у сваком другом таковом случају.

Док сам стварао и радио, уживао сам у послу, и овај ми се блистао у особитој светлости и милини. А кад сам га свршио, већ ми је спао у ред постојећих ствари, и већ ми се са своје висине спустило. У колико сам прије био радњом и стварањем чисто очаран, тако сам сад наспрам готових дела чисто охладнио, и чинило ми се, да се из пређашње висине много на ниже спустило.

Не сумњам да је тако и код других песника, и у опште код уметника сваке врсти; а држим да је тому узрок, што дело, док се ствара, обасипа ужежена фантазија светлошћу, коју из вишег света позајмљује, а кад дело буде готово, онда падне под осветљење овога света поднебнога и сунца дотичног дана.

Сад држим, да ми ваља што и о садржају и форми овога списа коју проговорити.

Из позива Матице Српске видело се, да се тражи само епос, т. ј. епоска песма о предмету из повеснице српске, а не каква велика епопеја; у осталом, то је показивала и сама одређена награда од 40 #.

Наумивши на тај позив Матице написати што, станем се по нашој повесници обзирати за сходним предметом.

Од свију особа нешто ме је особито привлачило к личности Стефана Уроша III., касније краља Дечанског. . . .[27])

---

[27]) Овде је Суб. додао доста опширну историју Стефана Уроша III. (1321.—1331.), која данас већ нема вредности те је стога изостављена. Задржан је само комад који говори о борби му с бугарским царем Михајлом код Велбужда (28. јула 1330.), да се види како је Суб. схватао тај догађај, који је опевао у епосу „Краљ Дечански“.

У највећем блиску појави се снага краља Стефана у рату са бугарским краљем Михаилом, зетом његовим.

Не зна се шта је ту дивније, оно што је одсудној битки претходило, или сама битка, или што је за овом следовало. Краљ је сам све управљао; наредбе његове доведу му победу.

Ова му битка донесе још и другу особиту радост као оцу. Син његов, Душан, још у првој младости, одликовао се као неодољиви јунак над јунацима.

Бугарска се покори, и позове га за краља. Но сад опет сијне изванредни дух краљев, просветљен мудрошћу и хришћанском умереношћу. Он остави Бугарску Бугарима и даде им за краља свога сестрића Стефана, сина краља Михаила.

А сина свог Душана наименује млађим краљем српским, давши му Зету, државу најстаријих синова краљева српских. Тим је показао сину, да је отац, који не такмачи са сином, него му заслуге признаје, и пре ће га узвисити него понизити.

А Бугарску је учинио пријатељем и савезником, на место да је у њој направио слугу душманина.

Мудрим расположењем победи цара Андроника, савезника бугарског у овој војни, без боја и битке и одузме му знамениту страну државе, те га тим ослаби, а себе ојача.

Касније наступе сукоби између маћухе краљице Марије и пасторка краља Душана. У овим сукобима просија дух краља Стефана тако дивном светлошћу, да се на крају прелије у светлост светитеља.

Прославио се као светитељ цркве Немања, свети Симеун, прославио се и његов отац, краљ Милутин, свети краљ: али краљ Дечански просија у већој и трајнијој јасности од ове обојице, и сија и дан данашњи у нашем народу као најсјајнија звезда на небу нашег народног живота.

Овога јунака духа изберем ја за јунака своје песме, која је тек постати имала; садржај исте имали

су чинити бојеви, које је с једне стране на против својој жени, а с друге на против свом сину водио, из којих је непобеђен изишао, и који су га најлепшим венцем за човека, венцем светости увенчали.

А кад сада погледим на овај предмет моје песме, налазим, да сам га поцрпао случајно, или инстинктивно, из средине нашег народног живота онога времена.

Повесница показује, да је језгро живота српског народа под Немањићима било дух источног хришћанства.

Немања, велики жупан, пристане у борби западне и источне цркве хришћанске уз ову последњу. Ово му је било највеће и најважније дело у животу и владању, којега последице биле су неоцењене, и трају још и дан данас за политички и црквени живот нашега народа. . . .[28])

Са сатисфакцијом видим, да је краљ Дечански репрезентант[29]) живота народа нам у XII. XIII. и XIV. веку; један од највећих јунака тога доба; најверниjи образац свога времена.

Овде се рађа питање: смеју ли се оваковп предмети узети за предмете епоса?

Ја не видим узрока, зашто би борба духовна, борба страсти оружјем разума, мање достојан предмет за епоску песму била, него ма који други.

Што се тиче осећања нашег народа, то сам се уверио, да је с ретком интезивном[30]) вољом читао „Краља Дечанског“, са његовим сукобима, бојевима и победама духовне снаге људске.

---

[28]) Овде је изостављен повелик екскурз, у којем Суб. показује како је у животу српскога народа до XVIII. века доминирала идеја источног православља. Носиоци те идеје беху нарочито владари, просветитељи и књижевници од XII.—XV. века. При крају XVIII. в. је турско насиље изродило идеју слободе.

[29]) лат. у књижевном језику каже се: представник, носилац.

[30]) лат. унутрашњом, јаком.

Кад је „Краљ Дечански“ штампан, састане се са мном стари Трифоновић, човек имућан, одличнији грађанин пештански, много времена старешина Матице Српске, који се тим у кругу књижевника и изображених људи кретао, и особити пријатељ телесног комодитета, којему је првим задатком важио, добро јести, и добро спавати.

Па читајући „Краља Дечанског“ сретне ме на улици, заустави ме и укори ме: „Џаба вам ваше књиге, нити сам мого људски ручати ни проспавати, док је нисам сву прочитао!“

Пак и у каснија времена имао сам прилику искусити подобни утисак „Краља Дечанског“ на читатеља.

Слику краља Дечанског, његова сина Душана, и краљице Марије, дала ми је повесница, а тако исто и главне догађаје; а све друго моје је дело.

Бавећи се са прегледањем онда изданих „Српских Споменика“ Павла Карано-Твртковића[31]) много сам живео у пределима око Скадра, у Херцеговини и Расији. Одонуд су узета и сва имена људи и места. Знаменити бој са Бугари под царем Михаилом, зетом краља Дечанскога, у јунију месецу год. 1330. нашао сам код нашег народног хроничара, преосвештеног Данила,[32]) који ми је и у многом другом послужио.

Године 1861. изиђе од епископа Никанора једна књига епопеје Св. Саве.[33])

[31]) „Српскіи Споменицы или старе рисовулѣ, дипломе, повелѣ и сношенія босански, сербски, херцеговачки, далматински и дубровачки кралѣва, царева, банова, деспота, кнезова, войвода и властела. Издани на свѣтъ иждивеніемъ Г. Ефрема Теод. Обреновића, а собрани трудом Павла Карано-Твртковића.“ Часть прва. Београд 1840. стр. 336. на 8-ни.

[32]) Архиепископ Данило (умро 1337.) писао је као игуман хиландарски на црквеном језику житија краљева и архиепископа српских; али житије Дечанскога и опис велбушке битке није он писао, него неки анонимни његов ученик (штампао Даничић 1866.)

[33]) Свети Са'ва (Немањићъ). Дело Никанора Груића, посвећеног Епископа. Књига I. У Карловци. 1861. стр. 201. 12°.

Је ли овај господин повода нашао к свом делу у „Краљу Дечанском“, или није, то ми није познато; али мени би било повољније да „Св. Сава“ стоји изван сваког додира са „Краљем Дечанским“. Овај би случај мени најмилију сатисфакцију давао. Јер кад се такав дух, какав је у епископа Никанора, при избору предмета за српску епоску песму сусретне са мном у истом назору, и на једном земљишту, то је један много важан моменат за исправност мога назора и избора. Владика Никанор може се похвалити таковим духом и таквим надарењем, да му је само калуђерска мантија на пут стала, те није као једна од нај јаснијих звезда засијнуо на небу наше лепе књижевности!

Ја не могу казати, да је епископ нашао повода к свом „Св. Сави“ у мом „Краљу Дечанском“, јер ми то није познато, али не могу ни тога допустити, да се то само случајно догодило. Овај избор господина епископа, чини ми се, да се оснива на истом темељу, на ком и мој избор краља Дечанскога, на схваћању живота нашег народа у оним вековима.

Матица је тражила епоску песму из повеснице српске: мени се учини, да ће се намери њеној најбоље одговорити и послужити, ако се народу приреди лепа једна кита цвећа, у којој је сваки цвет по један особито леп стручак из његовог животног врта.

Ту је краљ Дечански.

Краљ Дечански је један од првих мудраца српских, најчистији характер, најузвишенији човек, који не може ником на жао да учини, а спрама себи је најстрожији, коме је свака дужност светиња, ком је мање живот него грех. У њему је оличен мученик човечјих страсти, жртва етичког закона у човеку, идеал узвишене човечности, један од највећих јунака српских како па пољу бојном, тако и у борбама моралним. Он је српски народни светитељ.

Ту је млади краљ Душан.

Душан је наш највећи цар у будућности, највећи јунак мача и копља; најукрашенија личност и по телу и по духу; идеал песничке младости. Њега осијава најруменија нада, на њему цветају најобилатија обећања за будућност.

А срцу ми је годило, да уз њега стане жена, најумилнија, најчистија, најнежнија, млада и анђелски лепа; да буде птица голубица уз силена под облаци орла; ружица покрај храста, све горице краља; бистра са цветка росица уз драги камен; кћи долине, другарица цвећа уз краља Душана; ова жена имала је бити не само жена-идеал него и жена-сан, коју јава убија, створ, који не може без уништења своје вредности у овом свету живети; која најлепше живи, кад младога краља као чиста дева љуби, и најлепше умире, кад његов живот својим искупљује. Туђа није смела бити ни по најсјајнију цену; с њим живети није смела, јер би јој се цена трајањем уништила; а умрети није смела ни за што друго, јер је живот његов био једина достојна цена њеног живота.

Овакова је жена Анђелија, сан лијепи дола Озројева, кћи једне од нај јаснијих српских властеоских домова, унука највећег српског јунака, који победи Персијане и спасе Цариград од крајњег понижења, од ропства — унука Новака Гребостреко.

Покрај ње стоји овај најславнији јунак у прошлости, најмудрија глава у садашњости: сама љубав према српском народу и држави му, оличена мудрост државна! Судба његовог славног дома скопчана је од генерација тесно са владајућим домом Немањића.

Љубав младића краља Душана и вилинског чеда, лепе Анђелије, блиста се исто као чиста роса мајског јутра, кад падне на њу први најчистији зрак све оживљавајућег сунца.

И трећи цвет узбрао сам из овога дивнога врта у лијепу долу Озројеву, а то је Жарковић Дејан, унук дичног Гребостреко, и брат анђелске Анђелије.

Ово је присни пријатељ младога краља Душана, који за њега живи и умире, једна од најлепших слика целога друштва: барем таковом сам га ја желео да буде.

Он љуби Србију у краљу Душану; он је готов за њега погинути, јер у њему чува славу и срећу своје домовине; он тој слави и срећи домовине за љубав узима на себе злочинство краљоубијце: а љубави к свом пријатељу приноси на жртву самога себе и живот свој.

Ово су све цветови боје јасне и светле, који бео као крин, који златан као чисто сунце, који модар као најумилније плаве очи, а који жут као неранџа или она зрела пшеница у пољу.

Сад долазе они тамније боје, као што је светао облак, који у недрих својих носи град и буру, и као што је боја тмаста облака, из којег се леже муња и огањ, који жетве и домове људске разорава.

Долази жена мати, која само за своје јединче живи, ком се круна над златном главицом сјаје, а једна се моћна рука пружа, да му је отме.

Матери, која све чини само из материнске љубави к чеду своје крви, све се на лакше узима, јер на све пада ублажујућа зрака, зрака најсветије љубави, све се љуља таласима најсилније љубави, у свему врије неодољива снага материнског срца. А ово су све елементи, који су човеку сваком најмилији, нај јаснији, најсветији.

Ово мора човек, ако не одобравати, а оно разумевати; мора испричавати, ако не може хвалити; мора ценити, ако га мора и осуђивати.

Други тмасте боје цвет јест казнац[34]) Балдовин, код кога туђинство осећање слаби, којега је понижење на освету силило, којему је нада лишена, несрећна, очајања пуна љубав духу очи испила, као љута гуја тужном заточенику у мрачној подземној

[34]) дворски чин код старих владара српских; Балдовин је у „Кр. Дечанском“ родом Француз.

тамници — он мора бити злочинац, али ипак не престаје бити човеком.

А осим ових великих цветова сијају се у китици тој још многи мањи, како са поља прошлости српске узабрани, тако и тек под сунцем тих дана расцветани, сви дивни, пуни милине, дивна мириса и будуће диводе.

Ту је владика Данило и Арсеније, нај јасније слике народне цркве, кнез Владислав, отац Југ-Богдана, ту је прототип[35]) народног певача, старац Драгослав са својим јаворовим гуслама, кнез Војин од кршна Приморја, зет краљев, кнез Жигловић, Мањак Дејан, сремски војвода Рајко, кнез Дабижив, кнез Жарко испод Дубровника, војевода Храња, поглавица велике куће Храњића, браћа Мрњавићи, међу њима Вукашин, кобна звезда у будућности за дом Немањића и саму српску државу, Балша од Ужице, млади Југ-Богдан, Бранко Младеновић, нејаки Лазар, жртва косовске битке у будућности, Хреља Омучевић, један од најлепших листова тролисника[36]) будућности, Краљевића Марка, Милоша Обилића и Хреље Омучевића и т. д.

Ова имена блистају као најлепши драги каменци, и дишу најсвежијим мирисом, којим нас запаја наша повесница.

Но хајде да видимо какав мирис има ово цвеће. Што је цвету мирис, то је човеку дело.

Садржина епоса „Краљ Дечански“.[37])

I. песма. Краљ Стефан Урош Дечански врло свечано слави у Призрену крсно име Немањића, св. Арханђела. После свих обреда и здравица, после весеља, кнез Владислав замоли домаћина да му слуга Драгослав отпева уз гусле песму о

---

[35]) грч. праузор, први узор.

[36]) Писац мисли на детелину од три листа (trifolium); као што су заједно три листа на детелини, тако су у народном предању увек заједно три поменута јунака.

[37]) Суб. је у рукопису извео анализу „Краља Дечанског“ на 12 стр. од табака, и уплео је у њу многе и велике цитате. Овде је уређивач извео кратку садржину по песмама, али је из рукописа у напоменама извадио карактеристична места из Суботићеве анализе.

боју са Бугарима под градом Земљаном. На позив краљев Драгослав пева: „Бугарска царица пише своме брату, краљу од Србије, и тужи му се, да ју је цар Михајло отерао и узео сестру грчког цара Андроника. На опомену краљеву бугарски цар одговори увредама. Краљ му поручи да ће у боју осветити срамоту своје сестре, али крв мећe на његову главу. Опреме се на бој и једна и друга страна, а цар Михајло позове још у помоћ грчкога цара, угарскога краља и Добровчане, али се ови не одазову“.

II. песма. Драгослав удеси гусле па настави: „На реци Каменчи се сусретоше војске. Стефан још једном позове Михајла да се остави проливања крви, али одговор му би само порута. По предлогу Душанову распореде војску а Стефан повери Душану врховну управу. Сутра дан у подне се сударише војске. Борба је била жестока. Најзад се нађоше цар Михајло и млади краљ Душан један према другом и заподену се међу њима борба која ће одлучити. Душан убије бугарског цара, а војска му се преда краљу Стефану, који захвали Богу на победи и загрли сина од радости. Од блага што је задобио под Земљаном сагради Дечане“. — Краљ Стефан обдари певача. Око поноћи се гости разиђоше. Домаћин се радује што је светитеља свога тако лепо прославио, али је краљица тужна; жали се краљу што на крсно име Душан не дође из Скадра, боји се да слава синовља не помрачи очеву, боји се да ватрена младића омладина не распали против краља. Саветује му да Душана позове из Зете у Призрен, да му је на очима; а да се Душан не осети због чега то бива, нека га пошље као посланика цару Андронику. Краљ Стефан не сумња у Душана, али не може да одоли сузама краљичиним, па обећа да ће учинити као што жели.

III. песма. У дому Озројеву над селом Зерзевом крај потока Планика дижу се куле слепога кнеза Новака Гребострека, који баш седи са лепом унуком Анђелијом на кули. Долази им у трку на коњу кнез Жигловић који љуби Анђелију а и она њега. Мало после дојезди Дејан, брат Анђелијин, којега је Жигловић обишао у трци. За обедом причају кнезу Новаку како су сјајно прославили св. Арханђела у Скадру код Душана. Новак прориче велику славу Душану, али се боји да га рђави саветници, онако млада и жестока, не наведу на грех. Кнез Жигловић мисли да дотле неће доћи, ако Душану буду саветници људи као Новак; осим тога, Душан је, како се чује, наумио да узме Српкињу а не туђинку: уверава старца, да би Душан зацело узео његову унуку, да је види. Стари кнез нити хоће да буде саветник, нити би му дао Анђелије, јер би се тек због тога заметнули заплети; т

ће он и Душану у очи рећи. Кнез Жигловић не беше нико други него баш Душан главом. Душан им се сад каже и разгони бојазан старога кнеза, те се овај напокон склони да му да̂ Анђелију.

IV. песма. На позив очев одс Душан у Призрен.[38]) После ручка отац поведе реч о женидби. Душан му каже, да неће узети туђинку него Српкињу, и да је већ изабрао; али краљ Стефан је томе одлучно противан, и јако се забрине, кад виде, да је Душанова одлука тврда. Сутра-дан каже отац сину да хоће да га шаље у Цариград, да с царем Андроником утврди мир. Одма затим дође краљица и одговори краља да га не шаље, јер се боји, да Андроник не окрене Душана на какво зло. Краљ се чуди што краљица толико зазире од свога пасторка, али нема куд, него, преко воље, опозове своју прву наредбу. Душан се покорава оцу.[39]) Пред Божић би се Душан вратио у Скадар. Отац га задржи и одређује га о Сретенију да умири Бугаре. Душан је готов послушати оца, али краљица опет изађе пред краља са својом бојажњу, да је опасно Душана метати на чело војсци и давати му прилику да славним делима старога краља баци у присенак. Краљ се и сам поколеба, али његов племенити дух опет победи.[40]) Највише га баца у бригу, што је краљица из дана у дан суморнија, те Душана задржи у Призрену. Душан и опет слуша оца.[41])

V. песма. Рат се с Бугарима сврши српском победом. Краљица опет нема мира. Наговара краља да већ сада подели државу Душану и њеном Симеуну. Краљ није за то,

---

[38]) Суб. додаје уз ово место: Поверење између оца и сина још је потпуно: први нападај остао је без успеха.

[39]) Суб. у рукоп.: Краљ је био уверен, да му син неће за зло примити, ако га у Царигдад и не пошље; а ова понизност и слабост женска краљице заслужују, да се у обзир узму. Уз то се може овом приликом краљици доказ дати, да син увек види у очиној жељи свету своју дужност. Краљ се није у свом сину преварио. Краљ је својим мудрим понашањем и овај нападај осујетио, и из овог сукоба као победитељ изишао.

[40]) Суб. у рукоп.: Овај дух јамчи, да је краљица партију изгубила. Победа мора увенчати оваковога оца. Но још има краљ издржати доста и великих бојева, док дође до заслуженог венца.

[41]) Суб. додаје уз ово место: Хоће ли други у овој победи краља оца наћи ону узвишеност и јасност, коју ја у њој налазим, то ће друга пресуда установити.

али хоће да куша Душана, те га пита, шта он мисли о деоби. Душан је готов да послуша оца, али из прошлости српске државе зна, да није корисно да се држава дели;[42]) а за Симеуна, вели, нека се не боји, он ће му бити други отац. Краљ се весели оваком мишљењу Душанову; уверава га, ма шта дошло, од оца му зла бити неће.[43]) Време пролази а краљ Душана не пушта у Зету. Душан чује да му краљица са кнезом Балдовином о глави ради.[44]) О Ђурђеву дну Душан већ не може да издржи, него пита краља, што га држи у двору без икакога разлога и посла, као у тамници. Ту се десила и краљица, и сад дође до отвореног непријатељства између Душана и ње.[45]) Она му пребаци да ради краљу о глави; Душан у јарости потегне мачем на њу, али на вику дођоше оружани момци и одведоше Душана у тамницу.[46])

VI. песма. Душан у тамници почиње сумњати у доброту очеву; стражари сами га нуде да бежи, али он ипак неће. И краљ од бриге не може да спава, само краљица ликује

---

[42]) Суб. у рукоп.: Душан, ком би била повољна деоба краљевине, не би оцу био онај син, којега је он себи увек представљао, и каквога је себи желео. Душан, који лако деобу прихваћа, ту ће лако и забацити, кад му се пружи прилика и дође за то згода. Душан, који пристане сада на деобу, неће бити Симеуну брат, него такмац, а то би било и по овога најгоре. Душан остане Душан: глава своја, срце очино.

[43]) Суб у рукоп.: Отац ступио је у свечани савез са сином проти свима и свачему. Тај отац и тај син могу један у другом тврду веру имати. Течај спева испунио је дословно, што је отац у пророчком одушевљењу сину говорио: отац је реч верно одржао!

[44]) Суб. у рукоп : Краљица сад план промени. Она је увидела, да су јој силе кратке, те не може сама учинити, што би рада да се збуде. Узме дакле помоћника, а тај је био казнац Балдовин.

[45]) Суб. у рукоп.: Ово је био врхунац непосредних нападаја краљице Марије.

[46]) Суб. у рукоп.: Како ли ће отац и праведник испливати из ове пучине? С једне стране стоји оптужба краљице Марије, која је са пуним позитивитетом против младога краља на прво (?) ступила. С друге стране диже се неоспориви чин Душанов, да је у краљевом двору, у присутности самога краља, на венчану краљицу, у намери убити је, мач обнажио. С треће стране постало је чином, да је отац сина у тамницу заиста послао. Само мудра глава и хладна крв краља Стефана и необорива његова воља, да сачува душу од свакога греха, изведе оца из ове опасне и ужасне ситуације на чисто.

над постељом својега сина. Народ се у Призрену узнемирио. Сутра дан силази отац у тамницу, чуди се да Душан није побегао, кад је она отворена. У тамници се отац и син расправе. Отац благо пребацује сину што се толико заборавио, требало се уздати у правду краља и оца; опомиње га да се чува рђавих саветника и напраситости. Измирени[47]) излазе из тамнице, а народ их радосно поздравља. Душан се опреми и пође журно у Скадар. На путу га сусретне Дејан Жарковић са Зећанима, који пођоше у Призрен да га избаве. У Скадру дружина удари у весеље, а Душан одма пође у Зерзево.

VII. песма. У Зерзеву га радосно дочека стари Гребострек и Анђелија. — Међутим стижу у Призрен гласови као да се Зета буни. Краљица моли краља да је пусти њену дому, јер се боји за своју главу; кад краљ о том не хтеде ни чути, она га моли, да бар скупи око себе најпоузданије људе за сваки случај, а Душану нека нареди да своју војску распусти. Краљ на то пристаје.[48]) По жељи краљичиној шаље кнеза Балдовина у Скадар с наредбом, да се сва војска разиђе кући. Пре поласка Балдовин иде краљици да понесе од ње поклоне

[47]) Суб. у рукоп : Састанак оца и сина у тамници, раван је преговорима два гигантска јунака, у којих рукама стоји судба државе и народа, и који се мере, који да има већу силу мудрости, већу висину духа и већу племенитост срца. Светост очиног живота и узвишеност срца у сину, доведу оба до победе највеличанственије, до победе мудрости над страсти, љубави над наказном мрзости.

[48]) Суб. у рукоп.: Док је акција трајала између краља и краљице Марије, чинило се, да краљ подлежи њеном упливу, да нема мушке одважности и енергије, и да јој је увек попустио. Ово је и Малетић у својој рецензији приметио. Али ово не стоји. Краљ није могао по својој нарави, а ни по улоги, коју му је песна наменила, ништа не уважити, што је имало за себе ваљана разлога, а нарочито није могао никоме на жао учинити, ко је имао право искати, да му се воља уважи. Кад је краљица имала право тражити што, да јој учини, он није смео то просто одбити; сама сила није било његово оружје, нити је смело бити. Краљици је ваља[ло] вољу испунити, али се то морало учинити начином, који неће допустити, да наступе следства, која су стајала изван његове воље. Само кад се што није дало таковим начином извести, онда је могао решити без обзира на то, да ли је било краљици по вољи или не. А то је случај био, кад је Душана из тамнице пустио. У овоме не лежи слабост характера, него надмоћје разума.

Душану, као тобожњи знак измирења. У ствари њих двоје су смислили план како ће Душана упропастити.

VIII. песма. Под Скадром затече Балдовин силовиту војску са свих страна. У то долази и Душан. Сутра-дан Балдовин преда скупоцене дарове од краљице и каже му наредбу краљеву. Душан се чуди гласовима о некој буни; ово су његови пријатељи који су му дошли у госте, пак ће се за који дан разићи. За ручком се сукобише Балдовин и Дејан Жарковић. У жестини му Дејан отворено рекне, да зна све плетке његове, али они неће Душана оставити. Кад им Балдовин на то у име краљево нареди, да се сутра сви морају разићи, диже се бука; Балдовина би били убили, да га није био Душан заклонио и извео. Чим се Душан вратио дружини, Балдовин седе на коња и оде у Призрен. Дружина, и против воље Душанове, не хтеде се разићи, него оста да чува младога краља.

IX. песма. Балдовин је краљу у Призрену приказао стање у Скадру у најцрњим бојама и саветовао му да одма сутра креће војску. Краљ сазове веће. Положај је мучан, веће одлучи да иде краљ с војском под Скадар,[49]) али да се овај спор без крви оконча. Баш зато су одлучили још и то, да се не води Балдовин с Французима, као странци, јер би то изазвало у млађих отпор. Али краљица ипак наговори краља да га поведе са малом четом поузданих, не да иду у бој, него да чувају краља. Под Скадром Балдовин на своју руку попали двор на Дримцу и посече дворане, али набеди кривицу на Душанове људе. Душан чује да иде отац, па се са својом војском повуче преко Бојане. Краљ Стефан, и против воље својих доглавника, сам пређе преко Бојане у синовљи табор. После прекора и с једне и с друге стране отац и син виде, да је цела ствар неспоразум, син изјави да је и сад послушан, као и досад, те се на очиглед обе војске измире.

X. песма. Распустише војску; краљ Стефан са старим кнезовима оста у Скадру у гостима, а Балдовин се врати у Призрен. Сви се у Призрену радују, што се тако свршио судар између оца и сина, само краљица је незадовољна; саветује се са Балдовином шта да се ради. Балдовин не види другога изласка, него треба Душана склонити с пута. Краљица се у први мах боји овога корака, али један поглед на дете беше јој доста, да се одлучи и да му одобри. Балдовин

[49]) Суб. у рукоп.: Балдовин је дакле имао успеха. Али и овај пут одржи мудрост краља Стефена, и његова тврда вера у свога сина сјајну победу.

тражи као награду Анђелију, коју је до лудила заволео; и на Душана је замрзнуо стога што га Анђелија љуби. — Дотле у Скадру весеље бујно тече. Краљ је сретан, па хоће сину да угоди; нека иште што жели. Душан га моли, да му одобри да узме Анђелију. Кад и остала господа одобрише, приста и краљ. Краљ се после весеља врати у Призрен. Душан одма похита у Зерзево. Кад стари Гребострек чу, да је краљ пристао на Душанову женидбу, благослови и он младенце. Сутра дан венчаше се у тишини Душан и Анђелија.

XI. песма. Душан извео своју невесту у гору, из пуних груди казује јој најтоплије осећаје, најлепше наде. У шипрагу вреба Балдовин, запне стрелу, али не погоди Душана него Анђелију; потегне онда другу на Душана, али промаши. Заподене се борба, у којој Балдовин подлегне. На самрти Дејан изнуди од њега признање; он слаже, да су га послали краљ и краљица: краљ мрзи снаху а краљица пасторка. Стари Гребострек паде мртав над својом унуком, а Дејан се закуне на јеванђељу, да ће осветити сестру. После погреба Душан као убијен врати се у Скадар. Докле Душан у самоћи јадикује и очајава, Дејан сазове млађу властелу, те се завериште, да старога краља збаце а Душана посаде на престо, јер се овака чуда више не могу подносити.

XII. песма. Душан сазове своје пријатеље у Скадар, јави им своју одлуку, да на својега оца не може дићи руке, али да више не може ни у земљи остати. Дејан га одговара од тога, јер ће тако од зла постати горе: и земља и краљ пашће у велику опасност, јер је народ узрујан. Душан се несвесно поводи. — Краљ је међутим отишао у Неродимљу, у двор, да се одмори. Тамо га за ручком ухвати сан, јави му се св. Никола, и каже му, да му се приближује крај. У исти мах долази владика Данило те причести краља; краљ посла по Душана гласника и опрости се с краљицом. Краљица је јако забринута, што се Болдовин не враћа. У то стигоше завереници у двор. Краљица побеже са сином Симеуном краљу у собу. Завереници повезаше стражу а Дејан уђе у краљеву собу и убије краља, светећи тако оца, сестру и деда, које је, по његову мишљењу, краљ смакнуо. Душана међутим спопадоше црне мисли, бојазан за живот очев, те похита у Неродимљу, али стиже доцкан. Краљ је још толико имао живота да се објасни с Дејаном, да ниједно од његових није он усмртио. Краљ благослови Душана и умре. Дејан осећа кривицу, па се сам убије. Душан с болом у души прима круну, коју му донесоше, али је не меће на главу. Измири се с краљицом, оца сахрани у Дечанима, учини многе задужбине. Спрема се на велика дела.

Краљица, тражећи круну за сина, скинула ју је са мужевљеве главе: она је ужасно згрешила, али је ужасно и покору дала.

Међутим крв краља Дечанског измири Душана са краљицом Маријом:

„Плач', краљице, не суши образа,
Ал' страх сваки из срца удаљи,
Што је било, земље крије крило,
Скупа жртва нас је помирила."

С овим речма диже Душан краљицу Марију, која је клечала код мртвога краља.

Балдовин убије Анђелију, за коју би дао и сто живота својих. Слепа страст заслепи му очи, и стрела послана на Душана пробије срце Анђелији.

Старом Гребостреку пукне срце, кад први пут после дугих година погледи и види на одру самртном своју унуку, анђелску Анђелију.

Балдовина убије Душанов нож: осветник младе краљице српске.

Сагрешила је љуто краљица Марија; сагрешио је и млади краљ Душан: краљ Дечански покајао им је грехе својом крвљу.

Краљ Дечански у животу је најплеменитији човек, на смрти најплеменитија жртва.

Епизоде „у лијепу долу Озројеву", у овој рајској башти, у којој је дични цветак, млада Анђелија, изникнуо, процветао и у црни гроб пао, имају унети зраке чисте светлости у ову тамну слику.

Ово су биле слике, које су ми пред очима лебделе, док сам песму стварао.

Како сам их извео? То нека пресуде дани, који дођу, кад мене на свету не буде.

Највећа ми је брига ишла на то, да све слике буду прави Срби, по спољашности, по осећању, а нарочито по говору, јер овај најживље представља човека какав је по крви и роду.

Највећу позорност обратио сам како на мисли, тако и говор сваке појединe слике, да мисли и говори само то и тако, како само Србин може мислити и сме говорити.

Ко има за то смисла, тај ће лако увидети, да у епосима Грка људи сасвим особитим начином мисли своје образују и изражавају, т. ј. да својим начином мисле и говоре, који се начин слаже са мишљењем и говорењем других грчких говорника и списатеља, али се разликује од начина мишљења и говорења Немаца у Нибелунзима,[50]) или Србаља у нашим народним песмама.

А тако је и у драми. Драмске особе Шекспирове мисле и говоре сасвим друкчије него што мисле и говоре наши људи у подобним положајима.

Тако кад ко преведе говор какве Шекспирове особе верно од слова до слова, можеш сигурно метнути 100 на 1, да ће се тај говор сасвим разликовати од Србина, и видеће се, да Србљину није могуће онако мислити и говорити. Одмах ће се видети Енглез, а Србљин никако.

Ови су назори мене руководили и касније нарочито у писању мојих драмских дела, пак може бити да ћу се на ову материју касније вратити и о њој опширније говорити, кад на оно време дођем, у ком сам моје драме писао; овде доносим на прво ову мисао зато, што ми се у ово време први пут пред очи иставила, и што ће допринети за образложење начина, којим моје слике у „Краљу Дечанском“ пред читатељима мисле и говоре.

Језик ове песне јест језик наших народних песама; у њему нема ни трага од славено-српског маразма.[51])

---

[50]) „Das Nibelungenlied“, немачки народни епос који је постао на основу народних песама негде око 1200. год.

[51]) грч. слабост, сушица; Суб. мисли на онај неприродни, извештачени језик, којим се пре њега а и за његово доба још писало.

*

О „Краљу Дечанском“ имам нешто особито приопштити.

„Краљ Дечански“ штампан је 1846. Није прошло десет година дана, године 1856. или мало и раније, ја сам се већ био настанио у Новом Саду, кад ме посети руски списатељ (Хилфердинг или Ламански, не знам управо) који ме запита, где сам ја нашао причу, коју сам у „Краљу Дечанском“ извео.

Ја му одговорим оно исто, што сам и мало више о том казао.

На то ми он приопшти, да је један руски путујући списатељ,[52]) у Расији,[53]) у истим пределима, у којима се мој епос развија, нашао приповедање истог садржаја, са истим именима особа и предела, која су у мом епосу употребљена.

Ја нисам то могао друкчије истумачити, него, ако је истина те вести зајамчена, да је мој епос за то кратко време у народ тамошњи продро, и у уста његова ушао, пошто сам ја садржај повести у епосу чисто смислио, пределе и имена тих у споменицима нашао, и имена особа такође из истих узео.[54])

Ово издање имало је 1200 претплатника; то је пак било изванредно; само I. књига Мушицкових „Сти-

[52]) Ово је био А. Хелфердинг, руски слависта, који је пре 1859. путовао по Старој Србији.

[53]) лат. Rascia, Rassia; *Рас* се зваше за доба Немањино град где је сада Нови Пазар; по једном делу своје државе око града Раса краљеви се српски писаху „рашки“, а државу им зваху Rascia. Истога је корена и мађарско rácz.

[54]) Рус Хилфердинг је чуо причу, о којој овде Суб. говори, од новопазарског протопопа Ракс. Суботићев епос је могао 1848. допасти у руке ком добровољцу или каквом учитељу и самоуку ђаку на десној страни Посавља и Подунавља а отуд даље према Новом Пазару, може бити без насловног листа, којега је од многог читања и силног превртања нестало, те се мислило да је народна песма. До њега је могао доћи и протопоп Рака, те је после причао Хилфердингу као народно предање. Види о том расправу Ил. Руварца „О неком народном предању“ у Летопису за 1901. књ. 210.

хотворенија“, 1838. г. издана, имала је 1300 претплатника.

Ја сам Матици подносио предлог, да она изда овај епос, и то под условљем, да би она двапут толико добила користи, колико би мени хонорара дала. Али она не прими моје понуде. Зашто? то ја не знам.

Сад се омишљам, да је она то из овога резона[55]) чинила. Држала је, по свој прилици, да ће се књига у овим околностима добро продати, па је мислила, да би грехота било, да она жње, где није сејала.

Она је имала управо задаћу, да издаје књиге, које би било немогућно списатељу самом на свет издати, и племенито је, дакле, и њеном задатку сходно, да остави издавање дела списатељу, ком је то могућно и ком то и користи обећава.

Ја сам на то сам дело и издао и користи отуд имао, каква је ретко ком од мојих колега у оно време у део пала.

„Краљ Дечански“ побудио беше позорност нашега света у велико; је ли чудо, да је о њему већ год. 1846. рецензија са велики топови у свет пуштена.

Ђорђе Малетић, професор на гимназији у Београду, напише на ово моје дело рецензију[56]) и изда је у особитој књиги, у којој се изјави неповољно.

За ову критику казивали су ми, да је Милош Светић, славно познати књижевник у Новом Саду, дозвао Малетића на ручак, те га својски примио и изврсно почастио. Кад буде при крају обед, донесе се једна лепа паштета, а кад се ова раствори, нађе се у њој унутри књига „Краљ Дечански“.

Сад се окрене водити разговор о овом мом делу. Морао је Малетић изјавити домаћину повољно, кад му овај понуди, да пише критику на тај нови књи-

[55]) франц. raison, разум, разлог, право.

[56]) Критическій прегледъ наградомъ увѣнчаногъ дѣла: „Краль Дечанскій“, епосъ у 8 пѣсама. Н. Сад. 1846. стр. 126. на 8°.

жевни производ, који бејаше општу позорност на себе обратио, бејаше свуда у народу тражена и јако читана књига, па још к тому бејаше великом скупштином Матичином прослављен и дукатима позлаћен.

Ово ће бити истина већ по том, што одговара карактеру наших списатеља онога доба у опште. Ако је један написао што добро, онда не сме бити добро ништа, што је когод други написао. Ако што стану други људи хвалити, онда се њему учини, као да сви вичу на оно, што је он написао.

А затим ме и то у том уверењу потврђује, што је критика у Новом Саду штампана, а Малетић не бејаше онда у том материјалном стању, да је могао избацити онај новац који се на штампу те критике искао.

У примедбама к песни „Три побратима“[57]) пише: „Овај увод сачињавао сам у мом странствовању, у очајавању о мојој будућности године 1847.“ и вели на крају тог увода: „јер ја сам убог, немоћан и нем.“

О Малетићу самом имам вам казати, да смо били добри пријатељи, заједно смо учили на философијском факултету у Сегедину, заједно смо се вежбали у нашем школском друштву у Сегедину, које бејасмо устројили нарочито у ту сврху. После десет година изиђе ова критика од њега, која је очевидно била на то наперена, да свету покаже, да ја немам о теорији епоса ни о епосу ни појма!

Још је за нешто код „Краља Дечанског“ запео тај мој друг из младости.

Казао сам, да сам узео за девизу оно Гетеово: „Wir haben schon längst einen Sänger gehofft“.

Ја сам мислио при овом на оне догађаје, који се ту певају, да су *они* чекали певца у опште, а мудра браћа изнесу, да сам ја себе за онога певца држао и прогласио, кога су ти догађаји толико времена чекали. Prosit![58])

[57]) није, него к песми „Сватови“.

[58]) лат. prosit, управо: нека користи! на здравље! овде подругљиво: да смо живи и здрави!

Ја сам све до сада то прећутао, и нисам се на том залогају гушио. Али су они са оним залогајем зло прошли, што им је пружио „Краљ Дечански“ тим, што је био свуда, и преко заслуге, добро примљен. Све је текло објективним својим током, као што бива свуда и свагда.

И касније ми се једаред подобна хисторија догодила. После десет година напишем ја песму „Кукавица“[59]) и употребим народно гатање, да ће онај онолико година живети, колико пути кукавица закука на његово питање, колико ће година живети.

Био је један млад одличан брат у Текелијном Заведењу у Пешти, који мој разговор са кукавицом узме за праву правцату збиљу, те ми дебело замери, што сам из кукавичиног одговора извео, да ћу бити бесмртан. А у самој ствари је било, да је једна кукавица у истину на моје дотично питање толико пута одкукивала, да би ми се физични живот скоро у столећа продужио, ако би по кукавици било.

Ова критика стане на погрешно становиште. Она узме, да се у „Краљу Дечанском“ даје велика епопеја, и стави га уз самог Клопштоковог „Месију“.[60]) Већ ово неправо становиште морало је рецензента завести, као што га је и завело, јер је од мога епоса потражио оно, што се од велике епопеје искати може и сме. И по томе отпадају све оне оскудице и недостатци, што налази у мом епосу, сматрајући га са становишта велике епопеје.

[59]) у I. књ. „Дѣла“ стр. 335.

[60]) Friedrich Gottlieb Klopstock (1724—1803.), први велики песник немачки у XVIII. веку, спевао је епос у двадесет песама: „Der Messias“, у којем је јунак Спаситељ и приказује се његов живот од уласка у Јерусалим до Вазнесења. Милтон је опевао у „Изгубљеном Рају“ падање у грех, а Клопшток је предузео да прикаже искупљење човеково. Прве три песме „Месије“ изађоше 1748. уз велико одушевљење немачке публике; епос је довршен тек 1773.

Но он иде и даље. По њему не ваља у „Краљу Дечанском“ ништа, ама баш ништа. А по свој прилици неће му ни тај назор постојати, јер долази из намере списатеља уништити, а не беспристрасно дело пресудити.

А да највећи део његових приговора не стоји, лако се даје и доказати, што ја међутим држим, да мени и овде најмање приличи да доказујем.

Малетић је један од оних наших људи, који су се са књижевности озбиљно бавили, те је својим деловањем као учитељ на београдској гимназији и као списатељ лепе заслуге за народ наш стекао.

Он је написао осим већег броја лирских песама још и нешто епоских и драмских.

Прва песма његова „Љубичици“ угледала је свет у Летопису (у 40. књ. за 1837.). Прва књига песама изашла је у Београду 1849.; у њој су прештампана „Три побратима“, истинити догађај из Босне, у две песме, (први пут штампано 1844.). Друга књига песама штампана је 1855. у Земуну, и у њој су „Сватови“, народна приповетка у три песме.[61])

Малетић је скрожђу духом немачког класицизма, и то скоро искључиво Шилеровог, напојен.

Онај, како ја узимам, несташлук, којим је очешао друга из младости у критици „Краља Дечанског“, покајао је године 1868.

Ове године давао се мој „Сан на јави“ на панчевачкој позорници, којој сам представи и ја присуствовао. Ова маленкост налазила је у оно време врло лепа одзива у нашем народу.

---

[61]) Библиографија Малетићевих песничких радова је код Суб. веома нејасно изнесена, стога је овде тај пасус поправљен. Суб. спомиње овде и Малетићеву трагедију „Петар Мркоњић“; у Библиогр. Новак. и у Вуловићеву чланку у 65. Гласн. нема о њој помена. Вуловић напомиње да је прву песму Малетићеву, без његова знања, Суботић послао у Летопис из сегединског ђачког друштва „Младо Јединије“.

Дошао је и Малетић из Београда, да види, шта му је то стари пријатељ написао.

Кад се сврши представа, роди се у позоришту метеж, јер се мислило да ће ватре бити. Малетић потражи да пречим путем побегне, незнајући да тамо нема ходника, јер су га били уклонили оправљајући кућу, те тако сиромах падне из првог ката; но срећом је стајао на том месту повисок кавез за живину, и тако склизне по косом крову тога на земљу без сваке озледе. Међутим страх је био велики који је претрпио.

Из почетка смо се сви били уплашили љуто, али сутра дан види се, да неће бити никаквих неповољних последица, и тако се даде места шаљивом назору, да је Малетић хтео бити Икар[62]) нашега времена, па је прошао Икаровим трагом.

„Сан на јави“ освети дакле „Краља Дечанског“, на срећу, незлобном иронијом!

Касније, год. 1860. издам овај епос прерађен и подељен у 12 песама.[63])

„Краља Дечанског“ почео сам писати лицем на Ускрс 1844. пак сам га за три недеље свршио. Друга ревизија трајала је мало дуже, и засецала је дубоко како у погледу строја тако и мисли и слога.

Ово ми је остао начин радње и за касније време. Најприје сам смислио дело по свима битним стројевима. Затим сам га оставио, да ми мало странијим постане. Онда сам га на ново узео у посао, и онда сам се пустио у све потанкости, како што се самога строја тиче, тако и што се мисли и слога тиче.

---

[62]) По старо-грчкој причи Ἴκαρος, син Дедалов, умакао је са својим оцем на вештачким крилима с Крита. Отац му се држао близу површине, али Икар се вијне горе, сунце му отопи восак на крилима, те он паде у море.

[63]) У III. књ. „Дѣла“ (Карловци на 12-ни, стр. 355.)

У трећој радњи узимао сам на меру сваку мисао и сваки изражај, и онда нисам имао мира, док ми и једно и друго није сасвим по ћуди испало.

Године 1846. напишем чланак: *„Неке црте из повеснице српске књижевности“*.[64])

Ово је тако рећи био обрис српске књижевности; ту су појави из почетка наше књижевности; ту су црте о Доситеју, Рајићу, Терлајићу, црквено-словенском језику, Везилићу, Мразовићу, Стојковићу, Видаковићу, народним песмама, Вуку Караџићу, Давидовићу, Магарашевићу и „Српском Летопису“, Матици Српској, укратко, али значајно, изводећи цвет из корена, појаву из живота.

И ова епоха спада к борби славено-српског и народног језика за нашу књижевност. И у овој епохи био се бој између црквеног правописа и новога, Вуковог.

У почетку српске најновије књижевности, која се у другој половини XVIII. века почиње, бавили су се списатељи по свом правом задатку са црквеним књигама или по том, што су само [на] истом језику читали и у цркви слушали, и тако су се били навикли црквено-славенском језику.

Тако је славни наш Рајић, архимандрит, своју хисторију Србаља написао црквено-славенским језиком. А и други, који су перо у руке узимали, знали су црковни језик, и било им је лакше тим језиком мисли своје изражаватп, него језиком, којим им је мати говорила.

Тако је и наш дични Доситије као калуђер сваки дан читао и појао црквеним језиком. Али је он ипак имао у крви својој и души својој језик, којим је народ говорио. Он је управо почео писати језиком народним,[65]) т. ј. он је тако мислио и тако се изражавао, као што је то наш народ чинио.

---

[64]) У Летопису за 1846. год. књ. 75. и 1847. књ. 76.

[65]) Он је, управо, тражио да *и православни* Срби у књигама употребљавају народни језик, а католици другојачије нису ни чинили, већ од XV. века.

Међутим бављење са црковним језиком имало је тај уплив у њега, да је многе речи и слогове из њега у свој књижевни језик примио, те је тим управо он створио славено-српски језик.

Овај је искључиво владао у нашој књиги све док нису наше народне песме штампане у народ ушле.

Као што су пре сви Срби читајући црквене књиге и слушајући службу божију црквено-славенски језик у душу усисали, тако се сад стане народни језик кроз читање, певање и слушање народних песама у душу млађег нашег света увлачити.

Народне наше песме скупио је и издао Вук Стефановић Караџић. Он се у Србији мало бавио са црковним славенским језиком, а много више био је у додиру с народом, и у средини тога. Он постане главним заступником чистога народног језика у писању.

Године 1814. изда Вук Стефановић, „Писменицу сербскога іезика по говору простога народа написану“.

Вук је дошао млад из Србије овамо у наше стране и настани се у „Виенни“[66]) где је у оно време живео славни наш Копитар[67]) као кустод[68]) у царској библиотеци.

У посвети долазе у овом делу још: „високопочитаїеми, благодїетельства, неусипно, обштеполезнога, сердце, почитанье, високопочтенья, благодїетельноме серцу, соотвїетствовати, чувствителности, кньижество, ревнителья, Сербски, повторително, благонаклонности“.

Још у „Даници“, забавнику за 1829., налази се код Вука: „о васкрсенију, подозреније, из уваженија, са својим красноречијем“.

А год. 1804. установио се у Србији печат с натписом: „Правителствующіи Совѣтъ Сербскіи“.

---

[66]) Тако зову Руси Беч, па су га тако и наши књижевници старијега доба звали.

[67]) Јернеј (Вартоломије) Копитар (1780—1844.), родом Словенац, подстакнуо је Вука на књижеван рад и био му је у прво време у раду учитељ и помагач.

[68]) лат. чувар, надзорник.

Највећи заступник славено-српског језика био је од списатеља омиљени писац романа Милован Видаковић, који је такођер из Србије[69]) у наше пределе дошао, али се даље око наших гимназија, новосадске и карловачке, бавио. На оној првој и професоровао је; а на овој другој бавио се ради својих питомаца, који су се на њој учили.

И тако се случајем догодило, да је један Србијанац заступао славенско-српски језик у нашој књижевности, а други чисти народни.

Споменућу овде још, да и Сима Милутиновић Сарајлија још године 1827. у свом писму на Јеремија Гагића, у Цетињу на Лучин дан[70]) писаном, у ком му своју „Трагедију Обилић“ посвећује, има „драмматическій, не да воздамъ, ползу, образованія, почитанія, призренія, почитатель“.

Овај процес трајао [је] дубоко у наше столеће, и врење је било велико још и у дане мога уредништва Српског Летописа.

Из овога, што сам казао, разумеће се лако, како је са мном било у то време у том процесу.

Ја сам читао све, што се у нас штампало; а у младости мојој читао сам мојој мајци много народне песме, које су њој врло годиле. Живео сам пак подуго у средини народа.

Је ли чудо, да је у прози провирила почесто славено-српштина, са својим *со*-(чинитељем),*-ески* (лирически) и т. д. Али у песмама ми јављао се сасвим чисти народни језик.

Ено н. пр. повеће моје епоске песме „Сабљамомче Цвет-девојче“ у Срп. Летопису 1842. а и свих других у Летопису и изван њега штампаних песама.

---

[69]) из Неменикућа под Космајем.

[70]) Јеремија Гагић је родом из Шумадије, рано је прешао у руско поданство, па је био секретар и преводилац рускога консулата у Дубровнику, а од 1826. консул (умро 1859.). — Лучин дан пада 18. октобра.

Тако ми се чини, да што се тиче народног језика и духа, тај се нигде неће наћи у оно доба тако скрожђу чист и значајан, као баш у мојим песнама. Како је даље са прозом било, то ћу у доцнијем добу на свом месту казати; али ова црта мојих песана остала је увек себи верна и стална.

Што се правописа [тиче,] то је наравно, да је у борби о језику морао бити повучен и овај у борбу и вреву дана. Најпре се мутио све више и више правопис црквено-славенски.

Најпре су поједина писмена изостављана. У том је већ Доситије Обрадовић 1783. год. почео крњити овај црквени правопис, изоставио је *ы*, а узео *ћ*, а помешао *ъ* и *ь*, *и* и *і*. После год. 1800. изашле су неколике басне[71]) са *дь* и *ть* место *ћ*.

Затим је године 1802. Атанасије Стојковић, кад је књигу „Сербскій Секретаръ“ у Будиму издао, усудио се казати, да нам нека писмена не требају, али није тако учинио.

Напротив је Сава Текелија издао 1802.[72]) своје „Римљани у Шпаніи“ без *ъ*.

За њим је 1804. задро Павле Соларић[73]) у тај правопис избацивши *ъ* и реформирајући *ы*.

Међутим је и архимандрит Лукијан Мушицки ударио на оба јера.

Буна је међу списатељима постала општа и жестока, и Сава Меркаило, да их премири, изда своје „Са̀ло дебелога ера либо азбукопротрес“[74]) (у Будиму

[71]) „Избранне басне“ (Будим, 1800.) Мисли се да је овај избор басана Доситијевих издао Лукијан Мушицки.

[72]) не 1802. него 1805. године.

[73]) у свом делу „Ново гражданско Землеописаніе перво на Езику Сербскомъ“ (две „части“, Млеци).

[74]) Вук тумачи овај наслов: „Он је (т. ј. Сава Мркаљ) највећу буну подигао на дебело јер, испорио га и сало му извадио напоље“. — „либо“ слов. реч, или.

1810.) Меркаило избаци 16 писмена из славенске писменице.

Ову азбуку Меркаилову придржи Вук Стефановић у својој „Писменици српскога језика“, коју сам мало више напоменуо.

Тек касније вођен упуством Копитаревим ступи Вук Стефановић на прво са азбуком, која касније буде Вуковом названа, и која је данас од књижевника српских у опште прихваћена.

Заступником Вукове азбуке био је наравно сам Вук, а заступник славено-српског правописа био је Јован Хаџић Светић. Особна њихова борба претеривала је већ до клања... Kampf bis ans Messer.)[75])

Ја сам их обојицу лично познавао. Са Светићем дошао сам касније у сродство, а с Вуком сам био увек у пријатељском одношају. Сад су оба у гробу. Хладна крв мора сада признати, да су оба били узвишени духови.

Вук је прибавио себи неумрле заслуге својим помњивим скупљањем народнога блага и бисера; он сам није имао прилике знањем дух свој обогатити и засејати.

Светић је имао праву песничку жилу, имао је европејског знања много, и био је скрожђу поштена душа. Само му се честољубље чешће изнад граница достојанства пружало, и оно му је живот мно[го] огорчавало. Он је Матицу Српску основао.

У оно време било је различних мисли. Једни су у Матици видели нешто важно и славно, а други су то порицали, и у једном ферлегеру[76]) више заслуге за књиге налазили него у Матици. Али је време Матици доиста блесак дичан набавило, и тим заслугу Светићеву узвисило.

И са мном је био у једно време у опреци, што сам горе напоменуо: али што је истина, истина; што је право, право!

---

[75]) нем. борба на нож.
[76]) нем. Verleger, издавач књига.

Што се мене тиче, ја нисам био противан азбуци Вуковој; али се нисам могао њом служити, јер је Сава Текелија био сасвим против ње заузет тако, да ми је као уреднику Српског Летописа једаред нарочито тога ради писао, да, ако се буде Летопис језиком и азбуком Вуковом служио, он одвлачи своје руке од Матице.

Матица наравно да није имала воље проти њему устати, а ја нисам нашао повода да се цепам од Матице и великог народног добротвора.[77])

Но у мојој Граматици, коју је Матица наградом увенчала, утемељио сам исти Вуков правопис, с тим једним додатком, да сам писме *ѣ* задржао, и то на оном месту, где га сви српски споменици имаду, где би дакле изван сваке сумње остао навек, кад би се наша азбука хисторијским путем развијала, и где га права потреба у језику утемељује, јер се њим изједначују наши дијалекти, у којима имамо *ије, је*, *е* и *и* на једном месту. Овим сам правописом касније писао све, што сам написао и штампао, пак тако чиним и дан данас.[78])

Колико је жестока битка била о језику, још је жешћа била о правопису. Што је Вук био узео из латинске азбуке писме *ј,* то је нашим староваљама, како су их новотинци звали, био доказ, да се иде на то, да се српски народ пошокчи.

Познато је, да је Вук имао једну ногу болесну тако, да се уметном дрвеном служио, наравно је, да је тешко ишао.

И опет је тај човек, са таковом ногом, при онаквим комуникацијама,[79]) какве су онда злочесте биле,

[77]) О уређивању правописа у Матици има неколико цртица, извађених из архиве Матичине, у говору дра М. Савића: „Мат. Срп. и задужбина Јов. Наке“ (Рад и именик за 1897. у „Извештају“ о раду књиж. одељења и одбора).

[78]) Као што је напоменуто у предговору I. дела Автобиографије (на стр. V.), и у овом рукопису Суб. свугде пише ѣ.

[79]) обично се каже у једнини (при онаквој комуникацији) комуникација се каже књижевном речју: саобраћај.

све наше земље и опет и опет прошао, тражећи народне песме и материјал за српски речник.

Једаред је био Вук код Јована Берића у Будиму у посети и седне с њим на канапету.

Вук, кад је седео, увек би своју дрвену другу испречио и метнуо до себе на страну.

У то време дође стари Лазаревић, бивши трговац у Пешти, но који пре тога бејаше у имању ослабио, да посети Берића.

Берић је био врло шаљив, а знао је како „православни“ Лазаревић о Вуковој азбуци мисли. Лазаревић пак није Вука лично познавао.

Берић у један мах запита старца: „А шта би ви урадили Вуку за његово ј?“

Лазаревић се није дуго промишљавао, него знајући да Вук има само једну ногу, одговори одлучно: „Ја бих му и ону другу ногу пребио.“

Берић удари у смех, а Вук повиче у шали: „Та немојте забога, онда нећу моћи ни ходити.“

Сад Лазаревић погледи Вука поближе; пак видећи код њега дрвену ногу, поцрвени, па онда промумла: „Е шта ћу вам ја, немојте нам у цркву дирати.“

Таки затим опрости се и оде.

И та предрасуда увек је ту азбучну борбу продужавала.

Са другим знаком можда би се у много прекратила.

И тако је бујна ова правописна борба била, да су је многи списатељи млађи, кад су на поље књижевности ступили, већ изнова почињали, неосврћући се, што је до то доба већ говорено и наваћано за и против.

Још године 1852. морао сам ја у Бечу Милану Давиду Рашићу, који ме је тим два сата мучио, казати: „Та, драги пријатељу, зар Ви не знате, да је све

то, што Ви сада говорите, досада и више пута речено и писано?“

А он на то: „То мени није познато.“

Ето тако се код нас радило, а и сада — но нећу о другом говорити, но то вам морам рећи да је то наша велика мана, што никад нећемо да најпре разгледимо, шта се пређе у тој струци радило, и шта је то и како је. Него хоћемо ли што да урадимо, то свако почиње, као да ништа пре тога није било, а ако нам се што допада, онда је без разлога најбоље и таково, да му пара нема.

Но и ово ће још кратко време трајати, па ће морати прећи.

Како добијемо какав ваљан луч, да нам осветли нашу прошлост, као што треба, и разум, који је објективном суду дорастао, престаће упливисање личности, престаће суинтересовање; рашириће се поглед испитатеља; судиће само строго знање и више становиште.

Године 1845—46. написао сам „*Српску Граматику*“, око 60 шт.[80]) табака велику, која и сад у рукопису лежи, и своју особиту хисторију има.

Године 1844. позове Матица Српска, да се напише граматика језика српског, и одреди награду од 100. #, а рок определи до св. Јована 1847.

И пре тога позвала беше Матица Српска да се напише српска граматика, те услед тога напишу граматику М. Видаковић и В. Бабукић.[81]) Но ове нису предложене за награду. Граматика Српска Видаковићева штампана је у Пешти 1838.[82])

[80]) овако скраћено написана је ова реч изнад 60, и значи јамачно: штампаних.

[81]) О расписивању награда за граматику види говор дра М Савића „Матица Српска и задужбина Јована Наке“ (Рад и именик за 1897.)

[82]) „Граматíка Сéрбска или пáче крáткоє по испытослові о у сербскій єзыкъ Руковóдство. (на 8-ни стр. 180).

Да не би позив остао без успеха, одважим се, да покушам такову граматику написати, и употребим на ту радњу остатак године 1845. и год[ину] 1846.

И доиста пође ми за руком да дело свршим: само један део, о акцентима, остане недовршен, остали делови буду на пространој бази,[83]) са марљивим обзиром на сав постојећи материјал израђени.

У граматици се наравно проведе и правопис. Ту се прихвати правопис новији, и само се задржи писме *ѣ* на месту где га захтеваше историјски развитак језика и потреба разлучених дијалекта у нашем језику.

Лепо преписан и у тврде корице увезан рукопис буде под написом: „Хвалите господа вси јазыцы“ Матици до опредељеног рока поднесен.

До опредељеног рока дође још једно дело: „Словство или Словница Србска“; под девизом: „Deo proximus est ille, quem ratio movet“.[84])

А по истеку рока надође и треће без наслова под натписом: „Изображеност језика представља изображеност народа“.

За судије изберу се Евгеније Јоановић, епископ карловачки, Дим. Исајловић, чиновник код српске владе у Београду, и П. Ј. Шафарик у Прагу.

Епископ Јоановић важио је особито као гласовит граматичар. Он је касније написао Граматику црккв. славенског језика.[85]) Исајловић се славио као учењак српски. А Шафарик је био најслављеније европско име у сл[авенској] филологији, и нарочити пријатељ и познаватељ нар[одног] језика српског.

---

[83]) грч. основа.

[84]) лат. Најближи је Богу онај кога разум покреће.

[85]) Штампао ју је у Бечу 1851. Шлајхер у предговору к својој „Formenlehre der kirchenslavischen sprache“ вели за њу: „muss man sich wundern, dass es nach den werken eines Kopitar, Vostokov, Miklosich erscheinen konnte“, а Друштво Срп. Словесности је ово дело похвалило (Новак. Библиогр. бр. 1724)

Ја у оно време врло сам слабо познавао епископа Јоановића по личности, кад је био у митрополитској писарници пре него што ће ступити у калуђере, а ону другу двојицу нисам лично, а ни изближе непосредно познавао.

Као млад човек од 30 година наравно је да сам желео, да ми се судије повољно одзову. Међутим, пошто сам нарочито зато к деловању приступио, да позив Матичин и даље не остане напразно, пошто сам дакле већ образ народу са ове стране чист сачувао, био сам и овим задовољан, и нисам си даље особито главу тро, како ће да буде.

Дође и главна скупштина Матице Српске у августу, која је била за 10. дан тога месеца заказана.

Обично се држала главна јавна седница тога месеца, јер је онда држан велики годишњи вашар у Пешти, а на овај су трговци са свих страна из нашега народа долазили.

Народа стече се много, зашто се мислило, да ће се тај дан суд о граматици српској објавити. Сала је у Текелијном Заведенију била мала за народ, који се бијаше стекао.

Секретар Матице јави, да је у погледу на опредељене наградоносне задатке само за српску граматику дошло до одређеног рока два дела, а доцније и треће; да су за судије умољени горе именовани учењаци, да су г. г. епископ Јоановић и Исајловић своје судове већ послали, а да г. Шафарик још дела при себи има; а кад и његов суд приспе, да ће се нова јавна седница Матице Српске држати, и пресуде објавити.

Народ се разиђе, ако и мало без воље, што није чуо оно, чега ради је понајвише дошао.

Тако сутра стигне и суд од Шафарика, и јавна свечана седница буде на 15. дан августа.

Вашар је још трајао, и народа странога било још у приличном броју.

*

Мнења судија буду отворена, те се види, да су сва три судије једне мисли, да граматика с мотом: „Хвалите господа вси[86]) јазыцы,“ заслужује награду. Судије су своје мњење који више, који краће образложили, а нарочито Исајловић и Шафарик.

Јоановић се изразио:

„Ова граматика јест заиста приљежно израђена, особито, што се склоненија, сопрјаженија и словопроизведенија каса[87]) (премда има, и што је изостало), и ја судим, да бољу, приљежније израђену граматику нећемо засад добити... Ми, имајући ову граматику, т. ј. ако се печата, можемо потом лако добру и (колико је засад можно) совершену граматику имати, јер материјала ту има доста. За ону втору[88]) граматику „Deo proximus est ille, quem ratio movet“ није вредно ни говорити в призренији[89]) оне перве.

Ако је дакле Матица казала, да ће најбољој граматици 100 дуката дати 1847., то она перва, по мојему мњенију, вреди, јер, ако није совершена, лако се из ње може такова начинити.“

В Плашком 18. априлија 1847.

Евгениј Јоановић с. р. епкп.

Исајловић изјављује:

„Што се првога дела сиреч[90]) српске граматике с изборним насловом: „Хвалите господа вси јазыцы“ тиче, искрено исповедити морам, да сам се дивио приљежанију, пространству и точности, с којом су све скоро, а нарочито неке части истог дела, као о произвођењу речи, о употребљавању предлога, и т. д. израђене, и доиста списатељ истог дела у овом смотре-

[86]) у ркп. „сви“.
[87]) што се тиче деклинације, конјугације и извођења речи.
[88]) слов. другу.
[89]) слов. с обзиром, према.
[90]) или.

нију[91]) сваку похвалу, а — по мом мњенију — и сразмерну награду заслужује, премда се ја иначе ни с правописанијем од части његовим, ни с осталима млогим предметима и изложеним основима граматични правила његови не слажем.“

Овде наводи повелик број ствари и речи, с којима се не слаже, пак наставља:

„Могло би се овде јошт повелико число[92]) оваковн примечанија навести, но судим, да би сасвим излишно било такова даље наводити, будући она према врсноћи осталог садржаја посве исчезавају.

Онда прелази на пресуђивање [друга два дѐла па][93]) свршује:

„У смотренију дакле првог дела, ако се овде тај основ постави, да је *правопис*, у ком се ја са сачинитељем од части не слажем, само одећа језика, или спољашност, која је произвољна, и у којој се противне стране, једна другој по нешто уступајући и попуштајући, лако погодити и сложити могу; к тому ако се узме, да се предневедена примечанија моја односе понајвише на ситнице, које се, ако су она основана, лако исправити и преиначити могу, ако ли су пак неоснована, саме по себи у својој сили и важности остају: то сам ја онда савршено тог мњенија, да се сачинитељу истога дела одређена на то награда од 100. # цес. с благословом даде, будући би иначе превелика гриота и вечита штета била, кад би оволико богатство красни о језику нашем умствованија и правила непечатано и неупотребљено остати морало.

У Београду 14. јунија 1847.

Димитриј Исаиловић,
председатељ одбора просвештенија.

---

91) слов. погледу.

92) слов. број.

93) у ркп је овде празнина; из оцене Исајловићеве се види, да би је требало овако попунити.

Но од највеће важности било је, као што ће сваком јасно бити, суд П. J. Шафарика, који је тај у Прагу на немачком језику написао, и Матици послао.

Суд овај приопштен је у српском преводу у Српском Летопису за год. 1847. књ. 79.[94])

Ово је дело имало особиту судбину.

Видећи, да је суд о њему од такових аукторитета[95]) доста повољан испао, наумим дело исто Њ. Вел. цару и краљу Фердинанду посветити, и тим њему од стране нашег народа хомагијално[96]) поклонити се.

Напишем дакле дотични поднесак и предам га кр. угарском намесничком већу у Будиму.

У то букне покрет од марта 1848. Краљевска палата изгори. Касније на моје распитивање нађе се дело у краљевском двору неповређено, и ја га добијем натраг.

Сад поднесем Матици да га изда на свет. Но Матица ми јави, да с погледом на ону горе споменуту изјаву Саве Текелије није јој могуће издати ту граматику правописом, којим је написана; него ако хоћу да правопис њезин употребим, она ће дело радо о свом трошку издати.

---

[94]) Суб. додаје овде: „види тамо". У истој књ. Летописа, испред Шафарикове, штампана је и критика епископа Јовановића и Дим. Исајловића, па ипак је Суб. из ове две донео главна места, а из Шафарикове, за коју сам вели да је „од највеће важности", не донесе ни речице, него упућује читаоца на 79. књ. Летописа. Ово је сасвим неразумљив поступак, тим више, што је Шафарикова критика всома похвална. Он по гдешто и замера Суб. Граматици, али у целини, вели, ово је дело добро и по смеру и по извођењу, оно је напредак према пређашњима, оно је марљив, мучан рад, који заслужује награду, те би за науку штета била да се не штампа. — Будући да су старији Летописи сад већ ретке књиге, а Шафарикова критика је у 79. књ. доста рђаво преведена, донећемо је у целини у додатку на крају књиге.

[95]) лат.-нем. углед; угледан, стручан човек.

[96]) лат. покорно.

Наравним ће наћи сваки, да ја нисам могао пристати на тај увет, и тако остане дело у рукопису.

Касније је дуже времена код мене лежало, а најпосле пошљем га год. 18 . . наново Матици Српској у Н. Сад.

И тако је то дело остало неиздано и незнано и до дан данас. Баш се дакле догодило оно, што су судије желели да се избегне.

Године 1847. напишем антикритику[97]) на Малетићеву критику „Краља Дечанског“ и дам је штампати у Срп. Нар. Листу II. течаја године 1847.

О овој сам вам критики већ говорио, кад сам вам о самом „Краљу Дечанском“ приповедао. Овде ми је упознати вас са мојом антикритиком.

Малетић је у почетку своје критике на три листа написао неки вид теорије епоса.

Случајно нађем ја у библиотеци Саве Текелије изворе, којима се у том послужио, а ти су били енциклопедички чланци у свеопштој Енциклопедији[98]) Грубера и Ерша, књ. 36.

Ту видим, да је мој рецензент све наопако схватио и пред свет изнео, што је тамо нашао.

С пасијом станем дакле о ствари писати и његова три листа даду ми материјала те напишем читаву књигу.

Садржај моје антикритике био је овај, у десет чланака: чл. I. о постанку појезије у опште и епоске на по се; II. о постанку епоса; III. о сутности епоса; IV. о предмету епопеје; V. о сутности епопеје; VI. о епизодама; VII. о средствима у представљању; VIII. о судбини; IX. о ономе што је од Малетића из

[97]) грч противна критика, одговор на критику.

[98]) грч.-лат. енцуклопедіа, опширан збир свега онога што у некој науци вреди знати; затим, књига у коју је то прибрано. На гласу је немачка „Allgemeine Encyklopädie“ Ерша и Грубера; почела је излазити 1818. г., до 1890. изашло 167 књига.

Пелица узето; X. о неким другим видовима епоса изван епопеје.

Све ово написао сам ја, што је Малетић о свему говорио онако, како није ваљало, и што је у свему било грдних погрешака. У особитом кратком чланку на крају проговорио сам неколико речи и о оном, што је Малетић о самом „Краљу Дечанском“ говорио.

И сад одобравам речи, које сам на крају антирецензије[99]) казао.

„Не бих на критику г. Малетића ни ово написао, да нисам за нужно држао читајућем народу овом приликом изјавити, да ја на критике против мојих дела одсада никад одговарати нећу, ван да ме важност и корисност предмета побуди перо у руке узети. Изјављујем пак ово тога ради, да се зна, да из начела ћутим; рад сам пак да се то зна због тога, што публикум[100]) толико поштујем и ценим, да ми није све једно, шта он мислио да мислио. Узрок зашто сам тако чинити намислио, лако сваки погодити може. Код нас се (а богме и по других народих) обично критике само списатељу у инат пишу; и критичарско препирање на ништа друго не служи, него да се они, који читају или слушају, једни једној, други другој страни смеју. Ја пак држим, да тако занимање ниједног списатеља није достојно, који озбиља на то иде, да по силам[а] својима народу своме у просвети помогне. Имам ли што народу казати, што мислим да ће на корист истине и живота бити, то ћу се постарати то у пристојној одећи у свет пустити; могу ли што добро и полезно написати, то ћу гледати, да време, које би на критичарско препирање употребити морао, на то обратим, да што добро и полезно напишем. Док је лане г. Малетић писао критику, дотле сам ја написао граматику; па ћу тако гледати, ако узмогу и колико узмогу, и у будуће: а читатељи сами нека суде, у колико имам право“.

[99]) грч.-лат. исто што антикритика.
[100]) лат. опћина, публика.

Ово сам писао у децембру 1847. И по овоме сам се кроз цео живот мој држао.

Истина је, да се није никада више критика против којега од оних дела, које сам написао и издао, појавила, и тако нисам повода имао, ову намеру са ове стране окушати; али сам ја сам касније неколико пута против других рецензије писао, и ту сам у самој ствари онако радио, како сам овде познао да ваља радити.

На утеху ми је служило, да моје рецензије ближе стоје рецензијама Лесинговим, него онима, које су се код нас појављивале.

И данас кад их читам, налазим велико задовољство у њима како ради богатог садржаја, тако и ради хумора и лаке ироније, што у њима веје и прска као разнобојне искре у уметним скачућим фонтенама.[101])

Овамо спада одговор А. Стојчевићу, и рецензија српске повеснице од Медаковића, о којима ће бити речи у једној од долазећих епоха мога књижевног деловања.

Године 1847. у новембру месецу позове ме факултет јурид[ички] па свеуч[илишту] пештанском, да заступим професора римског права Ј. Хенфнера, који бејаше јаче оболео.

Ја сам при промоцијама докторанда на истом факултету много пута био у помоћи том факултету. Такових случајева, у којима сам му услугу указао било је преко 20. И зато су ме чланови факултета изближе познавали. Није ме дакле овај позив ни мало изненадио. Но у толико ме је већма обрадовао, пошто је то први случај, да је Србин на катедру у том факултету сео.

Посао је био тежак, јер ми се ваљало добро приправљати за свако предавање, а то је могло бити

[101]) франц. fontaine, извор, бунар.

штудијом самих извора, јер је правни живот римски сасвим другачији био, него нашега света.

Осим тога и та околност да сам ја био Србин, а сви слушатељи, с малом изнимком, бејаху католичке цркве и других народности, отештавала ми је положај.

Језик предавања био је латински, а већ се било започело искање, да се све штудије на универзитету предају језиком мађарским.

Иза свега овога био сам ја онда млад човек од 30 година, дакле ми је недостајао и aукторитет година.

Ваљало ми је, дакле, да се врло добро узмем на ум, како ћу овој тешкој задаћи задоста одговорити.

Прва моја брига била је на сваки начин, да својим знањем попуним, што ми је недостајало у годинама, и што нисам био професор редовни него само суплент.

То ми је пошло за руком, јер у првом већ сату видео сам, да у мом предавању находе много, што им ваља себи при предавању прибележивати, дакле да их моје предавање не само задовољава, него да им очекивање и превазилази. Знање моје из римскога права било је за њих веће, него што су очекивали, било је управо поражавајуће.

Начин, који сам напрема њима као слушатељима употребио, уздигне их изнад обичних ђака, и они се осете свом учитељу наближе, одношај пријатеља, који себе узајамно поштују, ступи међу нас; више пута већ загрмила је сала, у којој сам предавања држао, од њихових одликујућих усклика, а други професори, који су истим ходником шетали, чудили су се више пута тому.

У опште да кажем, ја сам своју задаћу на наше узајамно задовољство свршио.

У почетку марта оздрави редовни професор, и ја му предам катедру. Растанак мој са мојим слушатељима био је срдачан и пун поштовања: факултет је био са мном пуно задовољан.

Тек што се неколико дана одморим од грдног оног труда, с којим ми је скопчано било професоровање, али 13. марта букне буна у Бечу, а 15. истога месеца у Пешти.

На пијаци пред магистратом у Пешти држана нар[одна] скупштина, декретира,[102]) да се цензура укида, и сабор у Пожуну, који је у исто време седнице држао, донесе тому одговарајући закон, који добије краљевску санкцију.[103])

Ово је била прва добит нове слободе.

Сутра дан дадем ја под слободном штампом тискати моју песму:

Чујте, Срби, па се сви одзов'те.

Но ово је чин, који спада у следећу епоху мога живота; тамо ћу вам дакле о њему коју више и проговорити.

Код нас су већ поодавна писани стихови, и то стихови сваке врсти, и по народним песмама, и по латинским метрима: а нигде се није у школи учило, каква начела, каква правила постоје за прављење наших стихова.

Истина да се у латинским школама предавала прозодија латинска; истини да се могло читати и о немачкој прозодији и метрики доста, ко је само имао воље то читати, и ко је имао прилике до дотичних дела доћи; али о нашем стихотворењу, о нашој прозодији и метрики слабо је што било, да га млад човек могаше употребити за упутство и вођу на том путу и у том занату.

Лука Милованов бејаше написао „Опит наставлења к србској сличноречности и слогомјерју или просодии", а то му је дело издао Вук Стефановић Караџић.[104]) Али то дело страном није одговарало

[102]) лат.-нем. реч, одлучи.
[103]) лат. sanctio, посвећење, потврда.
[104]) У Бечу 1833.

потреби нашој у том послу, а страном врло га је ретко било видети и добити.

Нарочито је слабо помоћи могао ту наћи, који је желео српску народну прозодију и метрику познати.

Ову сам потребу осећао и ја сам.

Латинску прозодију и метрику познавао сам из латинске школе; о немачкој сам ту тамо прилично био начитао, да сам се могао оријентирати.

На темељу стеченог знања упустио сам се био и у радњу, те сам још на гимназији год. 1834. написао на латинском језику метром алкајчким оду митрополиту Стратимировићу.[105]) И тако сам једно на друго нанизао 17 строфа, што није био ни лак носао ни без ризике,[106]) јер се могао човек јако осрамотити, како је на гимназији било професора, који су латинску прозодију предавали, и исту добро познавали.

У новембру 1834. написао сам анаграм[107]) једном професору лат[инским] јамбима; а исте године усудим се приступити и латинском елигичком метру, који се састоји из хексаметра и пентаметра. Није шала, ту сам нанизао 26 дистиха. Песма је славила пролеће — ver!

Још и године 1835., кад сам био на лицеуму у Сегедину, имао сам куражи доста те сам славном професору, одличном зналцу лат[инског] језика и литературе, а мађарском наградом увенчаном драматику, написати и поднети оду латинску са метром сафичким написану, те добијем од њега на уздарје укупна дела Лесингова.

И немачке песме продуцирао сам још док сам у гимназији био. Тако се почињала прва од ових, „Opfer der Dankbarkeit“ названа, овако:

---

[105]) види I. део Автобиографије стр. 104.

[106]) тал. risico, опасност.

[107]) грч. реч, игра речима; од писмена једне речи, преметањем, начини се друга реч.

Des bessern Menschen heiliges Erbtheil,
Bescheidene Nymphe, stille Erkenntlichkeit,
Entlock' den Saiten meines Herzens
Sanfteste Töne der tiefsten Ehrfurcht —

дакле алцејским метром, на ком је затим више комада:

Zeit der Wonne, o Frühling —
Seid mir herzlich gegrüsst, schattige Haine —

алцејска ода „Sr. Excellenz dem Herrn Stefan von Stratimirović", но не знам, јесам ли му ову предао.

И онда су следовали александринери,[108]) а међу тим се појавише и простије песме лирске немачким јамбима спеване.[109])

У Сегедину напишем 1836. год. професору философије Хорвату и професору повеснице Рајзингеру о њиховом имендану немачке поздраве.

Онај се почињао:

Fleug auf, mein Lied, zu des Olympos Höhen итд.

а овај:

Wenn im Kreise sinnlicher Naturen
In des Zwanges despotische Reich,
Auf dem Busen bunter Frühlingsfluren
In des Haines lieblichen Gesträuch итд.[110])

Ја ово наводим само да се види у колико сам поступио био у немачкој прозодији и метрики.

Али о српској прозодији нисам био нигде ништа ни читао, ни чуо, јер сам тек касније после мога

---

[108]) александровац, стих од шест стопа, обично јамаба, са цезуром у средини.

[109]) Суб. овде наводи „као мало огледа" последње две строфе из песме, која је штампана у I. делу Автобиографије на стр. 109.

[110]) Суб. наводи овде још две и по строфе ове песме, али су оне тако нечитко написане, да им се смисао не може ухватити. За оно, што Суб. хоће овде да покаже, доста је и ово, а ни у ркп. песма није наведена у целини.

истога посла у овој струци Луку Милованова у руке добио.

Осећајући потребу, да се у нашој прозодији и метрики оријентирам, није ми остало друго, него сам дати се на испитивање самога нашега материјала.

Први повод даде ми к том испитивању чланак о руском хексаметру, којим Н. И. Гнедич превео бјаше Омирову „Илијаду“.

Ту сам имао хексаметер руски и неке примедбе на њега од списатеља руског Востокова у чланку тога: „Опытъ о русскомъ стихосложеніи С. С. Уварова, Н. И. Гнедича и А. Ф. Воейкова(?)“ [111]).

Правило латинског хексаметра познавао сам још из школе латинске; немачки хексаметер познавао сам из немачких књига о њему, а и из Клопштока, Фоса[112]) и Гетеа.

Морам таки казати, да ми је Гетеов хексаметер најбоље годио, макар да је Фос већи мајстор у њему био, и више се с њим бавио. У Гетеовом хексаметру осећао сам живот тога стиха, а Фосов хексаметер био ми је сувише гипсабдрук.[113])

Да познам дух јелинског хексаметра, дао сам се нарочито учити Омировом језику у „Одисеји“, и том ме је приликом задахнуо живи дух народног стиха, којега нисам управо осећао ни у латинском хексаметру ни у Фосовом верно патвореном.

Српске хексаметре имали смо у преводу Хорацијевог „Писма к Пизонима“ [114]) и „Први прелазак Црног Ђорђа у Срем около 1787.“ (у Беогр. 1838.), од Милоша Светића а ту и тамо наилазило се на хексаметре Лукијана Мушицког у натписима разбаченима по разним списима, а по нешто у I. књиги ње-

---

[111]) у ркп. сасвим нечитко.

[112]) Joh. Heinr. Voss (1751—1826.) није био даровит песник, али је ипак стекао заслугу у немачкој књижевности својим мајсторским преводима грчких и римских песника.

[113]) нем. Gipsabdruck, отисак од гипса; Суб. хоће да каже: укочен, без живота, механичан.

[114]) за себе издано 1827. године; наслов је управо: „К. Орація Флакка о стихотворству књига“.

гових „Стихотворенија“, што их је његов синовац Ђока Мушицки 1838. издао.

По овим штудијама напишем чланак о хексаметру, с нарочитим погледом и на хексаметер српски, те га дадем штампати у III. части Летописа за 1843. год.[115])

Овај посао уведе ме у други истога рода. Предузмем учити српски народни стих, стих српских народних песама, и напишем о њему чланак у Ср. Летопису, части IV. за 1843.[116])

Поред тога станем купити метре, који су у нашој књижевности долазили, и тако напишем дело: „Наука о српском стихотворењу“.

И даље наставим штудију о српској народној прозодији и метрики, те напишем повеће чланке, штампане у Српском Летопису.[117])

Овим испитивањем и сравњивањем са подобном науком страних језика, а нарочито немачкога, дођем до уверења, да сваки језик има свој народни стих; код нас је стих народни трохејски, код немаца јамбски. Код нас, у народном стихотворењу, може се рећи да је стих народне песме искључиво трохејски. Код краћих неколико тако речених женских песама појави се каткад и јамбски стих; али је и овај скрожђу трохејском стопом пробијен, и трохејским ритмом продухан.

Ово искуство имало је за мене практичког следства и за теорију о српском хексаметру, и за моје делање на пољу српске песме, о чему ћу вам на другом месту опширније што казати.

Ово време било је време култуса[118]) наша два велика песника: владике Мушицког и Симе Милутиновића Сарајлије. Све што се писало, носило је цитате из њих двојице, или је било писано духом њиховим.

---

115) књ. 62 стр. 73—101.

116) књ. 63. стр. 72—88.

117) „О метрики народни српски стихова“ у 64. 65. и 66. књ. Летописа (за г. 1844.)

118) лат. cultus, поштовање, слављење.

Мушицки је био идеал патриотичког песништва.

Ја сам га у мом веку само једаред видео, а то је било год. 1829. кад је постао епископом карлштатским[119]) па је у своју дијецезу полазио.

Ја сам онда био у стану код мога ујака поп-Станимира Крстића у Руми, са којим је добро живео, од оног доба, кад је био архимандрит шишатовачки.

Сећам се и данас, као да је било јучер. Био сам још дете, али сам већ био чуо за његово славно име, а онда сам га могао својим очима гледати. Каква срећа за мало ђаче!

Држао сам био, да је то човек велики, крупан, јаки. А кад тамо, а оно видим попу омалена, ситна, са лицем тамне боје, мршавим. Та то не може бити Мушицки? И опет је био он главом у мисли и персони. После га више нисам никада видео.

Тоша Павловић приповедао нам је доста пута о њему и увек је издизао духа му полет, ватру и енергију.

Млађи нараштај писао је у његовом духу оде у класичним метрима, нарочито у алцејским, пуне варијација о његовим темама. Нарочито се одликовао Данило Стајић, прота велико-бечкеречки, у том раду. И многи други млади писци цвркутали су песме по гласу Мушицковом.

Али су ово били мали финкићи,[120]) док је Лукијан доиста био прави српски народни славуј.

Овом песнику нашем не може се порећи, да је прави песник у најплеменитијем речи смислу.

И сам живот био му је чисто песништво. Он је и релације[121]) митрополиту Стратимировићу писао одама.

Наравно да је много невоље са свога песништвовања имао, али му је баш то набављало духу свежост и узвишење, које се ретко код ког песника и у другим народима налази.

---

[119]) горњо-карловачким.

[120]) нем. der Fink, зеба; од нем. речи је Суб. начинио српску „финкић“.

[121]) лат. relatio, извештај.

У оди „Течет ден мајски славно у Н. Саду днес“ [122]) прави је излив и образ његовог живота.

Нарочито је важио као особито учен човек, који много језика знаде, и све литературе других народа познаје.

Он је био љубимац народа. Умре митрополит Стратимировић. Цео народ повиче: Мушицки митрополит! Но није му било суђено. Умре пре избора новог митрополита.

И ја сам био срећан метнути му на смртни одар један мали венчић у мојој песми од месеца априла 1837. са мотом: „Rotta e l' alta colonna, e 'l verde lauro.“ [123])

Са свим другога реда човек био је Сима Милутиновић Сарајлија или Ч. Ч. Ч. (Чубро Чојковић Черногорац.)

„Сербианка“ [124]) његова бејаше му дигла име међу саме звезде.

„Србијанка“ је писана слогом и језиком, да га је ретко ко могао не разумети, него само наразумети.

У Будиму је била једна девојка, која си је много труда давала, и којој је пошло за руком неки смисао изнаћи. Име јој је било Марија Поповићева.[125]) Она је сва та места у „Србијанки“ пунктирала, и отуда је прозове Чубро „Пунктаторком“.

Касније се ожени са истом девојком, и одведе је у Београд где је иста, као што се говорило, странке код суда заступала и тим се хранила.

---

[122]) Прва два стиха друге строфе из оде „Къ лvрѣ моей“ (XXXIII. у II. књизи „Стіхотворенія“), али тачно гласе:

Течетъ день майскій ѩснѡ
Надъ Новымъ Садомъ днесь.

[123]) ова песма је штампана у I. књ. „Дѣла“ стр. 386; тал. мото значи: „Сруши се високи стуб, раскиде се зелени ловор“.

[124]) штампана 1826. у Лајпцигу.

[125]) у ркп. место имена стоје само тачке.

Пунктаторку спомињем, јер ћу мало ниже нешто приповедити, што се ње највише тиче, а повода је дало, да се и ја у нешто умешам, што ми се чини смешним, а врло је лепо.

Године 1827. издао је Јосиф Миловук „Зорицу“,[126]) сочињену Симеоном Милутиновићем Сарајлијом. Ту сам књигу и ја добио и с њом се наслађавао; али је у њој већ све разговетније него у „Србијанки“.

Исте године изиђе од Симе опет веће дело „Трагедија Обилић“ у пет радња.[127])

Начин писања зарази многе од млађих Србаља.

Што је било код њега необично, то се прими код њих као изванредно, што је код њега било тражено, то се њима чинило превиспрено; [28]) што је код њега било можда особно, то су они обожавали као никад невиђено и нечувено.

Ја морам признати, да нисам с њим никада био на чисту. Каткад засија каква доиста божанствена мисао, али одмах затим нахрупи читав бесмисао.

Језик му је био као ни у кога, нигде га није било у нашем народу. Слог му бејаше извијен, увијен, рекао би да се тако с намером тражи, да се каже ко нико.

Године 1838. дође у Пешту.

Сви смо се млади људи радовали да имамо међу собом тако сјајнога песника.

Симо је био телом виши и јачи од Мушицкога, јабучице румене, право српско лице. Држаше тело по милитарски, не гипко, не витко. Начин држања у друштву тако исто као и слог писања, ко нико.

[126]) у Будиму, на 8-ни стр. 81.; то је збирка алегоријских и лирских песама.

[127]) Исте године (1827.) је ово дело састављено, како Сима каже „у подловћенској овчарско-черно-горској колиби . . . за осам дана чистога поста“, али је тек 1837. штампано у Лајпцигу (на 8-ни, стр. 176).

[128]) рус-слов. выспренній, узвишен (у стилу), полетан.

Нисам осетио к њему нит какве симпатије, нити ме је привлачио, ни одбијао. Наскоро ми постане сасвим индиферентан.

Но у толико је више импоновао некима од мојих другова, а особито Сергију Николићу, који је код Павловића код листова радио, а после професор у Београду био.

У лету исте године, дође једаред к мени Сергија, и приопшти ми, како се хоће Симо као сутра да се венча у Будиму са Пунктаторком, него да га изведемо зором на Орлов Брег (Adlersberg) у Будиму, па да га тамо увенчамо венцем песничким.

Мени се та парада без сваке припреме учини неудешеном, али шта ћу. Одречем ли се друштва, повикаће, да ревем од старијег прослављеног песника, па ми не би то било мило, већ тога ради, јер би излазило, као да се ја стављам са Симом у један ред, а ја нисам никад на то ни помислио био.

Дођу сутра у 3 сата к мени Сергија и другови, њих једно 5—6.[129]) И то ми се учини нешто мајушно.

Како ћемо ићи? „Најбоље ће бити пешице рекне Сергија, то изгледа некако песнички.“

Ја нисам знао тога пута; не допадне ми се, али што му драго; ако не буде добро, нећу бити ја крив.

Хајд’ у Будим по Симу, па онда води сиромаха човека уз брдо низ брдо сат и више до на врх Орловог Брега.

Ознојимо се сви, а уморимо који више који мање. Мени је у толико било теже, што ми је читав неки терет на души лежао.

Сад баш хоће сунце да се роди. Узму венац њих четворица, као четир факултета. Ја ћу говорити.

---

[129]) J. Игњатовић, који је такође био у овој прилици, вели, да је ово било у 2 сата, и да су дошли „многи млади људи“, (I. књ. „Дјела“). У Суб. ркп. написано је прво „6 сати“, после је писаљком поправљено онако као што је горе.

Сунце промоли лице на истоку, Сима клекне, она четворица наднесу зелен венац, не знам од чега је био,[130]) Сими на главу, пушка опали, не знам од куда се ова створила, а ја почнем: „Као што оно сјајно лице сунца сада свету просијава, тако се сија славно твоје име народу српскому“ и т. д. Знам да сам овако почео, како сам свршио, не знам.

Срђо ми не даде времена ни да што приправим, не казујући ми ништа, што је наумио чинити. Нисам знао ни која ће улога мени у део пасти. Сад опет пешице натраг уз брдо и низ брдо, те једва после 9 сати приспемо у Будим, а Сима ће после тога пред олтар оца небеснога, да му благослови свезу са супутницом живота.

Мисао била је лепа, увенчање прослављенога песника само по себи песничко:[131]) али Сергијев начин учини ми се по све детињаст. Ја сам се бојао да се слављени песник не нађе од нас увређен. Но све прође срећно.

Да је Сергија био у свачему тако маленкаст, видеће се из овога његовог начина писања. Он је имао хиљаду малих исечених комадића од папира, па све што је писао, писао је на овим цедуљицама.

Иначе је био паметан дечко. Он је код Павловића био као некакав major domo, и имао је угледа код младих људи.

Сад кад сам „Обилића“ Симиног у руку имао, наиђем на његову „Предизвѣстъ“.[132])

Јефта Поповић, учитељ тршћански, који је у оно време ликове наших јунака издавао, као: лик

[130]) Савремена белешка у Арнотовој „Срб. Новини“ извештава, да Симу „млади Срблљи, академици, 4. јулија 1838. венчаше јеловим венцем са пшеничним класом“. Ј. Игњатовић напомиње да после тога „почеше у хору сви пјевати“.

[131]) у ркп. стоји „песнично“.

[132]) као предговор у којем обавештава читаоца, како је постала „Трагедија Обилић“.

цара Душана, Милоша Обилића, Краљевића Марка и др. стајао је у великом пријатељству са Симом (овако су обично Милутиновића звали).

У „Предизвести“ пише Милутиновић:

Из Липиска те у Црну Гору
Наумивши ја у Тријест дођем
Двадес'т седмог прошавшега љета,
Те наравно истог стољетија;
С познанцима и соученић'ма,
Бившим онди тада учитељ'ма
А при српској цркви и општини,
Ту се нађем, ту се изгрлимо,
Изгрлимо српски изљубимо
Кано браћа иста нед'јељена.
Мјесец дана проведе се туна
Неопажно, радо и весело;
Свем осталом ту свесељу нашем
Зачина се топрв учинила,
Кад нам дође још Мушицки главом.
Те и једном а за софром пуном
Смијешасмо шалу и озбиљу.
Рече Брада из горњега чела:
„Фала теби а за Србијанку,
Тек ћемо јој језик исправити,
Нек су просте и обичне речи,
Које сваки Срб и прости знаде,
Пак да буде опште сокровиште
Свега Српства и његова дјетства!“
Красна воља, на то ја гонетнем,
Млого ј' боља од мојега нада,
Кад је само не исправљат' мисли!
Још кад исте ј' казиват' простије
Пак сав Краго . . . чије био благо,
Тек садржу штрб се не чинио;
Прост Срб језик зна од мене боље,
То л' Срб књижник собом јединствени.
„Тко л' мож' боље, широко је поље!“
Пак зафалим српском Хорацију,
И да Бог да, речем, подоштрио
На све боље браћу и земљаке
Највећма би' с' ја том радовао;
Ја л' што мого то сам и помого
Ак' нијесам талант умложио,

А ја ти га и не закопао,
На видику ето га освитку,
Ни том од мен' нитко с' не надао".[133])

Одовуда се види, како је Мушицки језик Чубрин, а по свој прилици и слог сматрао.

Ја нећу овде да оцењујем Симу Милутиновића, само наводим оно, што ће многога са његовом особности упознати.

А казао сам и кажем, да су српски младићи живели и мрли за Симу Милутиновића. Многи су се упињали да га речма стигну, а други су лебдели, да га у изразу и превазиђу.

Највише наличности постигне Ђорђе Марковић, иначе „катер", особити човек и карактер. Науке сваковрсне доста, фехтмајстор[134]) изврстан, Диоген у свачему, усамљени јуноша, све мисли и разглаба, све ко нико.

Године 1862. изиђе у Н. Саду његова „Роморанка, сан матере српске."

Приопштићу вам увод у песму, и нешто од песме: таковог чега нема нигде више.

„Новирица Чиз помладицу Мајке на једно уво примала, на друго пропушћала. На гојазне шипке Меленице навила, са праве Жице, коју је њој Мајка показала, скренула, сад у кавезу три пуна лета јадикује, Мајка њена, по гори за њом мутећи, падне Соколу у нокте, Соко је покуса. Сад Суварци по земљици леже, ококостиште мрави разнели. Горске друге опело јој држе. Жалфија силу кадисицу лилисом таје и издаје. После три лета посредством девесиља прне из

[133]) Симин текст је овде штампан према оригиналном издању, само је правопис измењен. У Суб. ркп. има, не знам откуда, неких разлика: у 4. стиху *„изравно"* место „наравно", у 15. и 28 ст. *„јошт"*, у 26. *„много"*, у 29., *„било"* м. „био". Суб. је, сем тога, у овом одломку изоставио шест стихова; тринаести је стих овде враћен натраг, да се боље разуме текст.

[134]) нем. Fechtmeister, учитељ борења.

Кавеза, Освaницу поји, али како поји? код кошчица просутих по земљи тражи слатка уста Мајке, ал' их нема. Док је младо, на мозгу је краста; кад одрасте, тад краста на срцу расти; тај уцвелак не лечи нити река, нити апотека. Тај се слаже, кад дух изнемаже. Огорчица ево како следи:

Суручица, та ми срце мути,
Кад помислим на ревену другах
Што из горе зентилају пољем
И слежу се на чичке и чепље.
На сундице, ружице од Чкаља
Стасају на крајлицу витине,
Презимице, ожујке жутице,
Дакталице отоболе крилца.
Млакалац им рујке потпнеуша
На прсима, срца галопири
Пољкињах, и вриски угоркињах
Диволишу, летирају зраком
Низимице, влапке у повразе.
Са сундицах цивуљ цвркутају
Цвелинг, црбе, цицев, цибабајче . . . итд.[135])

Нећу да се упуштам, да оценим дух и рад Милутиновићев, али држим, да је срећа за нашу књижевност, да је уплив дирнуо само младе духове, па се онда изгубио, јер „Роморанка“ показује куда би дошли, да је тај уплив потрајао и зрелије умове за собом повео.

Мени се чини и дан-данас да сам право имао, кад сам год. 1858. овај натпис написао

Милутиновићу

Духа до излиха, само да је среће,
Да си откуд дошо до вештине веће.

Списатеља младости српскога народи, Милована Видаковића, познавао сам још из Карловаца, кад сам био на гимназији.

---

[135]) Писац у додатку „Роморанке“ тумачи ове чудне речи, али би ухватило много места да се тај тумач пренесе овамо.

Он је онда имао синове Карамата, земунског трговца, као префект[136]) под својом управом, а они су учили јавно не знам који гимназијални разред.

Од онда ми је још врло симпатичан био.

Кад у Пешту на университет дођем, застанем њега тамо.

У Карловцих нисам се смео ни приближити му: σέβας μ' ἔχει εἰσορόωντα,[137]) али у Пешти сам и ја био већ доктор философије, и тако му се приближим.

Мој газда од стана ми, брат моје снахе по брату ми Василију, Тома Јовановић, држао је у Пешти крајзлерај,[138]) па је имао и добра црвена вина.

То вино, кад се зашећерило, било је боље пити него икоји самоток.

Мој стари пријатељ укаже ми љубав, те прими по коју чашицу тога, не знам смем ли рећи, нектара. Годио је старој крви, и онда је био разговоран и добро расположен.

Видаковић је био кроз цело време свога живота човек-дете, његова дела засведочавају то исто, а увек је држао по два три дечка ученика, које је надгледао и хранио, те у њиховом друштву уживао.

Од по столећа скоро читали су се, управо гутали његови романи од оних Србаља, који су знали читати. Млади дечаци и девојке читали су их и наспрам месечине.

Дух његових романа јесте доиста нешто особито, чисто српско. Нарочито „Љубомир у Елисијуму" прешао је тако рећи у живот народа. Он је био при крштењу свакога српског детета: имена Љубомир, Светозар, Велимир, Драгиња и др. истисну стара библијска из нашега народа.

То је био човек тако умиљат по нарави, као ретко ко. Већ његово лице, које је у слики врло добро

---

[136]) лат. овде надзорник, учитељ.

[137]) грч. „страхопоштовање ме хвата кад га погледим" (Из „Одисеје" VI. песма, стих 161.).

[138]) нем. дућан са ситнаријама.

сачувано, било је сушта благост, душевна доброта, тихост и човечност.

У последња времена напали су га са више страна, пецкајући тобоже његове погрешке у знаностима, али су ове погрешке тако мало важне за оно, што је он писао, као погрешке какве старе хронике, за које нико и не пита.

Они су били па и преминули, а Видаковић је остао жив и дан-данас; јер и дан-данас читају наша деца његове романе тако исто радо и с весељем, као и ми у оно време што смо их читали.

Зато сам га и назвао списатељем младости народа, јер у деци народа живи младост његова.

Најславнији његови романи били су: „Усамљени јуноша", „Велимир и Босиљка" и „Љубомир у Елисијуму"; они, које је у старије доба написао, заостају иза оних првих много у чаробној простоти и безазлености.

Језик му је био незгодан, он је писао црквено-славенски; али је и та препона падала пред жељом читатеља, који су га читали.

У новије време покушали су га чистим народним језиком пред народ изнети, и то му је нов сјај дало.

Али, кад већ ко то хоће да учини, нека ради то с потпуном озбиљности, и нека се потруди, да му одговара језик потпуно садашњем књижевном језику.

Видаковић, прави Видаковић остаје и остаће у својим списима онаким, како их је сам писао. Ко хоће њега какав је да види и позна, мора спремљен бити, да га позна у црквено-славенској одори.

У старе дане остане стари списатељ без свих средстава за живот. И ту прибави госпођа Јовановићка, супруга пешт[анског] градског инжерира[139]) Димитрија Јовановића, ту лепу и велику заслугу, да народног радина у своју кућу прими, све му што ваља за старог инвалида даде, и подвори га у болести и на

[139]) тако у ркп.

смрти самаритански, управо сестрински. Хвала јој у име човечности и родољубља!

Ја сам оног лета 1841., кад је мој мили стари списатељ умро, изван Будима у тако званом „Аувинклу" живео, те тако нити сам чуо да је умро, нити сам му последњу почаст указати могао, а био би учинио из пуна срца и душе.

Павловић је имао два пријатеља из млађих школа, који су обадва себи лепо име у народу стекли.

Први је био Исидор Николић, о ком сам више говорио.

Исидор је био Бачванин, дакле висок и крупан, јер тим се одликује бачки сој Србаља од Сремаца, а у опште и од Банаћана. Главу велику имао је, богињама мало узорано лице и бркове увијене à la tábla-biró.[140])

Његово књижевно деловање означио сам на другом месту, овде ми остаје неколико речи о његовом грађанском положају казати.

Исидор, како смо га звали, био је секретар код мађарског наместништва у Будиму пре покрета и после тога.

Кад се революција угаси, и Српска Војводина створи, био је он великим жупаном бачке, темишварске и торонталске жупаније и називао је себе међу пријатељима архижупаном. Седиште му је било у Сомбору, а у канцеларији му је био Тодор Мандић, који је касније знаменитију улогу играо, него сам Николић.

Ја сам га звао Мирабо, јер сам некако држао, да је тако морао изгледати Мирабо! А то је њему увек годило. Он је мене звао „Венцеславом". Шваду[141]) је имао велику, што није било чудо, јер је дуже вре-

---

[140]) као приседник судбеног стола.

[141]) добро је умео говорити; „шваду" ваљда од лат. svadeo, саветујем.

мена био великим бележником бачке вармеђе,[142]) а сви су вармеђаши мађарски имали језик на свом месту.

Исидор је био величанствена појава.

Имао је два сина, Стефана и Владислава.

Стефан је после покрета узет у мађарску војску, био је код освојења Будима, а касније је као капетан отишао у Русију и тамо у војничку службу стао. После је прешао жандармерији. Био је више пута употребљен у државним полицајним пословима, добије за награду и 3000 десетина земље; али му то није било доста, и сад је као пензионовани подпуковник жандармеријски.

Други син Исидоров, Владислав, висока узраста, лица очина само чиста, красан младић, стане у службу код мађ[арског] министарства при особи краљевској, и сад служи тамо ваљда већ као министарски саветник.

Трећи у колу био је Сремац Коста Пејичић, родом из Борова, доктор медицине. Он је био физикус у Карловцих и дворски лечник митрополита Станковића, касније је прешао као градски физикус у Панчево, а умро је пре две године у Пешти, у Текелијном Заводу, као надзиратељ питомаца, стар близу 80 година.

Овај Сремац био је ситан и коштуњав, као што су обично Сремци.

Духом је био најбистрији од пријатеља, писао је много и добро, у животу је знао задобити и сачувати пријатељство општине у којој се бавио, љубио је младеж као отац своју децу рођену. . . .[143])

Ова тројица били су уједно са Пајом Риђичким кућевни пријатељи младића Наке, властелина ст.-миклошког.

Паја Риђички, друг из школа оне друге тројице, дође случајем као префект код малодобнога Јована Наке, а уједно и управитељ добара С.-Миклош и Маријенфелд.

[142]) мађ. жупанија

[143]) Овде је изостављен пасус о Пејичићевој деци (две кћери и два сина).

Он га даде одгајити у духу српском, купи му велику кућу у Пешти преко пута зиданом после мосту, коју је пре више година влада угарска за 2 милиона за себе прекупила.

Нако је био млад леп дечко, као какав краљевић.

Риђички [га] даде прогласити за пунолетнога, па га ожени Српкињом из Трста, лепом Аном, кћерју богатог тршћанског трговца Рајевића.

Ова млада Српкиња учини кућу свога мужа првом српском кућом.

Павловић и пријатељи му, а нарочито Паја Риђички, побуде Наку, те даде Матици 5.000 ф. као фундацију за награду стављених Матицом задатака.

Чиновничка места на Накином властелинству попуне чистим Србљима.

Нака награди свога управитеља Пају Риђичког, кад буде проглашен пунолетним, краљевски. Он му даде 100.000 ф.

Риђички купи за те новце властелинство Скрибешће и Зорленц, и постане властелином.

Накина госпођа помагала је ревно свако подузеће, које је смерало на просвету српскога народа.

Имали су само једну кћерку Милеву.

Ову је имао узети за супругу млади гроф Јулије Андраши, кад му буде дозвољено вратити се у домовину; но мајка му буде тој свези противна, и он узме своју Катинку; а мати уда Милеву за једног талијанског дуку, conte di San Marco.

Ови немају деце: Милева је за Српство изгубљена.

То се догодило, кад Нако отпусти Риђичког из своје службе.

Има врло лепу слику у Матици; одавна је оседео као овца; бави се са моловањем.

Нако нас је довео Матици. Сад вам имам два председника исте представити.

Један је од њих добротвор нашег народа, Сава Текелија.

Сава Текелија био је у својој младости врло леп млад човек, у кога се многа млада женска угледала.

Ја сам га познао, кад је ступио у осму десетину свога века.

Висок, мало погнут стари господин, са особито фином, белом и руменом кожом на образу, а седим, ретким, финим власима на глави.

Обично је ишао у хлаче[144]) у чизмама, а фрак једне боје са истима, угасито модре. Он је себи све сам кројио и шио, да, и саме чизме. То му је годило, да ни од кога не зависи.

Виђао сам га много пути.

Пред смрт његову разиђу се сви други, који су око њега били, из Пеште, и тако ја добијем налог, да будем са старим господином, кад руча, да није сам, и да се с ким забави.

Апетит је имао non plus ultra.

Имао је своју главу у многим приликама, тако и што се правописа тиче и језика којим да се пише.

Текелија је имао једног наравног сина, кога је у Бечу учио и одгајао. Рана смрт овога младога човека позове народ српски за наследника оца му.

Сава Текелија написао је сам материјал за свој животопис из млађаних година. На народном сабору српском од 1790. године заузимао је особито становиште мађарског племића; њему насупрот стајао је Сечанац, тајник код мађарске камаре. Овај одржи победу. Шта би било боље, то и сада не знамо: нит су нам особити пријатељи Немци ни Мађари.

Павловића је изнимно уважавао и радо имао: не знам да ли је било човека, који је могао код старог господина толико израдити, као Павловић. Скоро по читаве дане проводили су заједно у разговору и договору о заведенијима, које је Текелија намислио основати.

---

[144]) чакшире.

Други је епископ Платон Атанацковић.

Платон је био дуже времена мирски свештеник, и катехета на сомборској препарандији.

Кад му умре жена, покалуђери се и издржи онако право искушеништво.

Платон је имао сина Васу, који је био врло леп, уљудан, господски млад човек; но овај му умре и тако остане и он сам самцит, те се посвети читању и писању књига, које су нашем народу са црквеног гледишта потребне биле.

Устајао је рано и радио по цело доподне. Пред вече би изишао у своју вилу.

Епископ Платон замери се у време револуције јако народу. Пријатељство мађарске владе доведе га у Нови Сад и даде му Сириг.

Својим паметним држањем измири се течајем времена и опет са народом.

Лепо је служио и милина га је било гледати. Проповедао је мало пренслатко и кокетно.[145])

Имао је једну махну, коју су наши епископи у првој половини овога столећа скоро сви имали: тако звани фанаријотски свраб.[146]) Но кад му син умре, престане и ова болест, и у старости био је доиста пример архипастира.

У друштву је био пријатан, а анекдота[147]) ваљда и њих десеторица нису више знали.

Са патријархом Рајачићем није се никако слагао. Где је ко пре и боље могао што учинити, што је другом било неугодно, то је сваки од њих радо употребио прилику.

---

[145]) франц. coquét, који тежи или грамзи и све чини да се допадне.

[146]) Фанаријоти су били за турско доба владике, које је слао међу Србе и Бугаре Фанар, т. ј. цариградска патријаршија. Ове су владике изашле на веома ружан глас са глобљења народа, продавања парохија и протопопијата.

[147]) грч. кратке занимљиве приче.

За сина назида гробну капелу на ајмашком гробљу у Н. Саду, пак у тој зиданој гробници почивају сада земни останци и оца и сина.

У Матици је био један грађанин трговац од више времена, који је новчане послове Матичине водио и надгледао, стари Јоан Трифоновић.

Честит човек; пријатељ друштву каквог је само могло желети.

Састављање рачуна била је његова брига, и ови су били увек у примерном реду.

Био је љубитељ реда у свему, а неуморан у послу и свом и Матичином. Заслужио је, да му се помене што чешће име пред потомци.

У[з] Трифоновића стајао је вечити казначеј, касир, Матице Српске, Наум Бозда.

Бозда је био родом из Македоније, и држали су га за Цинцара, али је имао за жену једну Будимкињу Српкињу, госпођу Јелену, која [је] од перчина до пете била родољубива, права Српкиња.

Нису имали порода. На смрти побуди свога мужа те оставе своје имање на потпору Срба занатлија, који желе да се у Пешти као мајстори настане, а средства за то немају. Ова је заклада ступила у делу после њине смрти у живот, и многа обитељ занатлијска српска благосиља ове своје добротворе.

Красна кућа на три ката у крунином сокаку, која од леополд-штатске нове цркве к Јелисаветиној пијаци води, стоји као дични споменик имена Наума и Јелене Бозда.

Имао сам у Пешти за мога тамо бављења два пријатеља, који су ступили у коло најодличнијих Србаља.

Први је био молер Јоца Поповић, који је после више цркви наших у Банату моловао, ону у Долови у Банату.

Други је дични наш Ђорђе Стојаковић, јунак нашег сабора од године 1861., најоштроумнији Србин и најсмернији човек. Он је био правни заступник кнеза Милоша Обреновића за време, кад је исти био изван домовине.

У буни је своје силе народу посветио, и био је како на мајској скупштини од године 1848. тако и на прашком славенском конгресу. Стога га ставе Мађари под преки суд, кад се у Пешту врати, где мал' да није главу изгубио. Касније га Управа Карловачка измени са једним Бечлијом, кога наши у боју заробе.

Он је имао старога оца и мајку. Оца су звали сви стари Јегарац, мати му је била права српска ваљана мајка. Шта су ови претрпели, док је он у тамници пештанској седео, то се да лако разумети.

Толико и толико пута наперили су хонведи[148]) кроз прозор собе, у којој је затворен био, да „вадраца" [149]) убију. Ушао је у тамницу вран као гавран, а изишао је у полу сед.

Кад генерала грофа Ламберга мађарски усташи на пештанском мосту убију, склони се он на пароброд и избегне у Беч. Отуда дође и опет...[150])

О њему ћу још имати прилике на више места говорити; сад завршујем, да је био са сваке стране честит и ваљан човек. И он је био члан Матице Српске.

Још ми је напоменути две особе: Јована Берића и проту Витковића.

Јован Берић био је актуар код депутације, што је управљала српским народним школама, које је председник први био Несторовић.

---

148) мађ. honvéd, бранилац отаџбине, домобранац.

149) мађ. vad rácz, дивљи Рац, тако Мађари кажу Србима кад хоће да им се ругају. Постанак ове речи види напред у 53. напомени, стр. 36.

150) у ркп. овде нема тачке; чини се да ова реченица није довршена.

Несторовићево име било је код нас врло познато, али ја га нисам познао, већ се бејаше у вечност преселио, кад сам ја у Пешту дошао.

Али Берића сам добро познавао. Ја не знам управо шта је он радио, да се тако прогласио: али ваљда није било човека који га није по имену знао.

Био је особито шаљив и оштроуман човек. Од њега има много причица.

Тако се приповедало, како је једног богословца испитивао, кад је овај код њега био да иште школску штацију.

Питао га је, колико има части слова? Богословац је био врло слаб, па је оћутао питање.

Онда га Берић запита: „А колико има бирцуза у Карловцих од доње цркве до краја Доњег Краја.“

„Осам“, одговори богословац одједаред.[151])

Друго, приповедају, како је пред магистратом пештанским била пијаца ланцима одељена. На тим ланцима није било слободно седети.

Берић је особиту вољу имао на просте Бачване кириџије, којих је било вазда доста у Пешти, јер су они странце из доњих предела у Пешту возили, пре него што је „димшиђ“ дошао.

Види дакле једаред Бачванина кириџију, како стоји пред магистратом, пуцка канџијом и звиждуће.

„А откуд ти, Бачванине?“ запита га Берић, који је своју птицу познао.

„Из Врбаса!“

„Па шта тражиш?“

„Та гледим како би дошо до какве кирије.“

„А ти иди и седни на онај ланац, па се љуљај и пуцкај канџијом, па ћеш одмах добити кирије.“

Бачванин га послуша и учини све, како му рекоше.

---

[151]) Ово је Суб. испричао опширније у I. делу Автобиографије стр. 102.

Опази га испод капије магистраске један варошки пандур, па се дошука до њега и опали га подобро палицом по леђих.

Онај скочи као опарен.

Берић је стајао на ћошку змијине улице и гледао, те онда повиче Бачванину: „Ето ви'ш, да си добио кирију“, и онда се изгуби.

И тако многе, многе приповетчице текле су по кругових Берићевих.

Прота Витковић био је парохом у Будиму. Он је рођени брат нашег славног Михаила Витковића, песника и списатеља маџарског.

Он је био наш Златоуст. Сав свет ишао је на Велики Петак у будимску цркву, само да чује проту Витковића. А и иначе су га врло радо слушали.

И он је препатио доста у буни, и после буне на кратко умре. Наш славни Гавра Витковић, професор београдски и одлични скупљач наших хисторијских извора, његов је син.

ПОКРЕТ

Година 1848. увуче ме у море државнога живота, у среду револуције.

13. марта букне револуција у Бечу, а 15. у Пешти.

У то је време заседавао државни угарски сабор у Пожуну.

Први чин народне скупштине у Пешти био захтевање, да се цензура укине; и сабор тому одговори.

Ја сам овим изгубио службу, која ми је 600 ф. годишње давала; али сам с радости поздравио нови закон, и прва испод слободног тиска изиђе моја песма:

Чујте, Срби, па се сви одзов'те!

Нов живот врео је на све стране; клубови стану ницати на све стране.

У први мах било одушевљење чисто и опште. Једнакост и братство дисали су као задах дана.

У Пешти је био годишњи вашар; народа је било са свију страна. Народна скупштина буде у просторијама Текелијног Завода држана, и ту се констатира, да има скупштинара из 83 српске општине.

За председника скупштине извичу мене; но пошто ја нисам знао добро маџарски, а држао сам да ће поспешније бити, да једног вишег држ[авног] чиновника на то позовемо, предложим да се избере на то место

*

Исидор Николић, тајник код угарског намесништва, у чему ме и послушају; ја задржим место потпредседника, а за тајника изберемо Ђорђа Стојаковића.

У ту скупштину дођу изасланици рев[олуцијонарног] клуба, које је водио бар[он] Њари, млад човек, јуриста. Ту је господин барон у највећем одушевљењу говорио о једнакости и братимству, о великој Хунији, о патриотизму, о свему и још о мало више. „Живио“ и „Eljen“ орио се по дворани. Сутра дан имао је бити велики митинг[1]) код музеума, и на тај митинг одреде мене као заступника српске скупштине.

Но тај се митинг и не састане. Што је барон Њари говорио није било по ђунији[2]) мађарској влади. Ветар се окрене, и непријатељски дух духне проти српској скупштини, а нарочито проти онима, који су се у њој истакли.

После кратког времена дође министар Семере у Пешту и изјави мени, да у истини постоји то непријатељско расположење, и да влада није у стању појединим члановима те скупштине сигурност пружити проти напаствовању и изгредима мађ[арског] пука.

Да се ово разуме, мора се знати, да су међутим следовале петиције српске са више страна из српског народа, које су садржавале позивање на српске привилегије и школе, особиту област и особиту управу за Србље, како им је у привилегијама осигурано.

У априлу позове патријарх Рајачић нар[одну] скупштину за 1. мај.

Од стране српске пештанске општине будемо изаслани Т. Павловић, Ђ. Стојаковић и ја. Нас два одемо на време, а Павловић се својим пословима задоцни.

Мађарска влада именује Перу Чарнојевића темишварским грофом, и учини га комесаром за све ствари које се овамо доле од Србаља предузимале буду.

[1]) енгл. meeting, народни збор.
[2]) тако у ркп. али не знам што значи.

Чарнојевић прогласи преки суд за Нови Сад.

За 1. мај стече се невиђено мноштво света у Карловце. Нико није у напред ни помислити могао, да ће се толико људство искупити.

Шта се пре тога дана у ужем кругу, код митрополита, говорило и радило: то мени није познато, јер нисам био позван у те договоре. Само толико знам, да је митрополит у великој бризи био, да се свет проти њему не изјави.

Првога маја осване дан никад лепши.

Око 10 сати држала се кратка богомоља у митрополитској цркви, па онда се свет скупи у авлији дворској.

Ова није онда била још овако уређена, као што је сада, него је била проста авлија без стромова.[3])

Као што и сада, стајао је двор код цркве, а остала авлија била ограђена са запада црквом, са југа старом зградом консисторијалном, која је ходник на сводове имала, и тако неку форму аркада[4]) чинила. Сад на том месту стоји зграда на кат, у којој су локалитети за епископе, и собе за канцеларију саб. одбора, консисторију, администрацију фондова и дворске калуђере. Даље у продужењу стајале су дворске штале, где и сад стоје, само што је ове Чарнојевић, кад је администрацију даље водио, мало оправио и угледа им дао.

Пред тим шталама стајала је велика кречара, у којој је много креча угашено било и тамо чекало, да се на зидање митрополитске резиденције употреби. Ова кречара била је земљом покривена и травом зарасла; а пред њом је била велика гомила песка у исту сврху приправљена.

Са истока била је авлија зидом ограђена, а са севера к пијаци неком врстом штакета[5]) одељена. Авлија

---

[3]) чеш. дрво.
[4]) фр. ходник или трем на свод.
[5]) ограда од гвоздених или дрвених шипака.

је велика, и могло је више хиљада људи у њој имати места.

Кад људство из цркве изиђе, сви се упуте на тај песак, који је чинио као неку малу хумку.

Митрополит се плашио да у песак како не пропадне, а бојао се, да се каква несрећа ком од скупљенога света не догоди, па с неким ужасом повиче: „Хајдете одавде, овде смо на песку, а што се на песку гради, нема тврда темеља.“

Ове су речи биле пророштво, премда не у његовом смислу.

Скупштина се сиђе с песка и стане код оних аркада, где су и од сунца заклоњени били они који су пали у домашај сенке од оне зграде; но већи је број скупштине стајао у пуном сунцу, ничим не заклоњен од жегућих зрака му.

Ту почне најпре арх[имандрит] беочински С. Кааћански читати оне привилегије, којима се Србима ујамчава патријарх.

Са свију страна загрми: „Живио патријарх Рајачић!“

Патријарх је дакле био ту!

Сад се дође на обећање војводе! Ту се чуше гласови једни за ово име, други за друго.

Митрополит проговори: „Пустите најпре, да вам кажем, каквих имамо ми људи код милитара, који би заслуживали, да се на њих призрење узме.“

Ту спомене генерала Алексића Мајну, генерала Теодоровића, обрштера Мамулу, обрштера Стевана Шупљикца — сад се заори са свију страна: „Живио војвода Шупљикац!“

После сам чуо да је овако било удешено у ужој конференцији.

Наједаред искрсну штампане цедуље са народним бојама: „Живио патријарх Рајачић! Живио војвода Шупљикац!“

Весеље је било велико. Усклицима нигде и никад краја. Свет је био пијан — одушевљењем.

Чудно је било, кад су људи у скоро бескрајном броју са тим емблемима[6]) пролазили кроз тврђаву варадинску и кроз Н. Сад. На сваким прсима биле су народне кокарде од пантљике црвене, модре и беле.

Са тим знацима пљусне народ на све стране у Срем, Бачку и Банат и сјајни пламен одушевљења букне наједаред свуда.

Трећега маја буде други састанак, и ту се ради отправљања предмета других, који се не могоше из скупштине обавити изабере главни одбор.

У тај одбор буде изабрано више људи, између других био је ту и Ђока Стратимировић и Ђ. Стојаковић и ја.

Сутра дан се скупе чланови одбора у седницу да се одбор конституише.

Сад наступи сцена, којој подобну имамо у француској повесници, кад су се конституисали Сије, Дико и ген. Бонапарта.[7]) Онда је нудио Сије Дико-а, а овај њега, да заузме президијум.[8]) Из куртоазије[9]) понуди један од њих генерала Бонапарту, а овај ти одмах седне на председничку столицу, остављајући оној двојици да се згледају, шта би.

Тако и овом приликом понуди Ђ. Стратимировић мене да седнем на председничку столицу, а ја одбијем то наводећи разлог, да ја заступам пештанску општину, а ова је у чељусти Мађара, па може стога имати највеће неприлике.

Мој Ђока брзо прекине ове преговоре рекавши: „Е кад ви не можете, а оно ћу ја.“

---

[6]) грч. знак, обелсжје.

[7]) Emmanuel Sièyes је био франц. публициста и државник; Бонапарта је потоњи цар Наполеон I.; треће име је назначено у ркп. тачкама а био је Роже̑ Дико (Roger Ducos). Овај догађај пада јамачно у год. 1799. кад су у Француској ступили на управу т. зв. конзули.

[8]) лат. председничко место.

[9]) франц. courtoisie, витешки, дворски обичај или ред, уљудност.

Седне на председничку столицу, и тако тим уђе у акцију као председник главног одбора, што касније повуче и друге важне моменте.

После неколико дана предложим ја Ђ. Стојаковићу да ми не можемо задржати овлашћење српске пештанске опћине, ако хоћемо у одбору да останемо.

Он се сложи са мном у тому, и тако пошљемо ми формалну изјаву пештанској српској опћини, да ми полажемо добивени од њих мандат за ову скупштину, да смо ступили у главни одбор и да остајемо у њему чисто свако за себе као особе приватне.

У касније доба роди се велика узрујаност проти срп[ској] пештанској општини, и у то време спасу је ове наше изјаве од врло неповољних и штетних последица.

У самој скупштини од првог дана ступи Н. Грујић, архимандрит крушедолски, на говорничко место, и усхити скупштину са његовим историјским прегледима. Овим говором ударио је архимандрит темељ свом епископству. Прије тог није се добро слагао са митрополитом; овим говором приближи се истом, те отвори својим пријатељима пут, да митрополита наговоре да га себи у помоћ као освештена епископа од владе потражи, која му ту жељу испуни, и тако Грујић дође до митре и штаке епископске, а живео је у манастиру Крушедолу.

Грујић је један од највећих говорника онога времена био. Но његова говорничка ера свршује се са говором кога је држао, кад се за епископа произвoдио. Ово његово слово без препора је најбоље, које је он говорио, и које се до оног времена у нас чуло; није знао човек чему да се више диви, оном што је у њему било наравно и истина, или оном што је у њега увела мајсторија!

Од овога дана није више епископ Никанор никад у великој јавности говор држао. На саборима од 1869. и даље врло је незнатну улогу као говорник имао.

У овом главном одбору није ни једнога од наших главнијих људи било; све сами скоро млади људи и тако рећи бескућаници.

Може се мислити какво је друштво било, кад је играо улогу Ворчан из Панчева и Коста Јовановић-Батут из Митровице. Али у тој прилици, као у свакој подобној, више је радила идеја него људи.

Главни одбор изабере за заступнике у прашки словенски конгрес Н. Грујића, архимандрита, проту П. Стаматовића, Ђ. Стојаковића и мене.

И тако ми одемо из Карловаца и идући у Праг дођемо у Пешту. У Пешти дође мени мој друг и супутник Ђ. Стојаковић и каже ми, да су у револуционалном клубу код Приворског [?] расправљали о том: да ли да нас не пусте у Праг и да нас одмах затворе, или да нас пусте, па кад се вратимо, да нас онда суде.

Наравно је да је тим питање и код нас двојице дошло на дневни ред: хоћемо ли да идемо у Праг, или да не идемо. Најпосле превагне онај разлог, да смо у њиховим рукама, док из Пеште не одемо, па могу чинити што је њима воља; а кад одемо, онда смо се из њихових шака уклонили, па стоји до наше воље, хоћемо ли се вратити и када. А до тог времена знаће се како напрема њима стојимо.

И тако ми среднемо на кола и одемо у Беч, а оданде у Праг.

Влак који нас је у Праг возио био је пун словенске кокарде, и приман ја кроз целу Моравску и Чешку с највећим одушевљењем. На њему је било пуно особа, који су на конгрес у Праг путовали.

Када у Праг стигнемо, дочека нас море од људи, песме из хиљаду и хиљаду грла, и свирка чешка, а ова је са своје изврсности позната. Ту су била и певачка друштва скоро свих чешких певачких дружина: може се дакле мислити, како су се ориле патриотичке

неваније оних дана. „Где домов мој?“ ори се из грла народа, не само певача, као да га громови интонирају. А било је и шаљивих: „Шуселка пан пише с те немачке рише“. Улазак у Праг трајао је од колодвора до ринга 3 пуна сата.

На Софијном Острву састанемо се сутра пред подне, и ту нас поздраве Палацки и Шафарик беседама, које су одговарале одушевљењу прве младости.

Супруга Шафарикова, рођена Новосаткиња, уплаши се кад чује шта јој муж говори и тужила се сваком, да је својом беседом своју ексистенцију проиграо. Но она времена нису се дала обичним рифом мерити. Много је што шта у оно време била препорука, што је у другом до тамнице доводило.

Затим се конгрес конституише. Биле су 4 секције:[10]) чешко-моравска, пољска, руска и српско-хрватска. Свака је имала свог секретара. Ја сам био секретаром секције српско-хрватске. Свака је секција већала и закључке доносила за себе, а после се све проглашавало у опћем састанку.

Највише је муке било са проф. Либелтом, Пољаком. Ни једна ствар није прошла без приговора и протупредлога са његове стране. Напротив врло је угодна особа из те секције био кнез Љубомирски.

Са стране Руса био је ту Бакунин. Као да га сад гледим: велики, крупан човек, са великом главом. Но кад је говорио, онда је био сав он.

Ни пре тога, ни после тог нисам видео ни чуо човека, ком све најновије, најслободније и најсветлије мисли и идеје тако долазе лако као пчеле једнога роја који му се око главе вије.

Сваки нов слог био је нова муња која је слушатељима главу тако просецала, као облачна муња што просеца човеку очи кад у њих удари.

Па како је говорио!

---

[10]) лат. sectio, одсек, одељење.

Ми смо били навикнути на ораторисање које школско, при разним светковинама школским, које „сосоламу“[11]) политичком у вармеђи и мађ[арској] дијети.[12]) А већ у оно време није било говорника у Мађарској над Кошут-Лајошем.

И јест Кошут говорио дивно; али његови говори били су створови оратора и политичара.

Друкчије је говорио Бакунин. Он је говорио, као да се обично разговара. Али оне идеје, које су у том његовом разговору брујале и просијавале; оно богатство нових назора, високих мисли и валова живота; онај живот новог времена, жива слика будућности, узвишење човека као члана људства, друштва и патриотске заједнице светске: то је све пљуштало у његовом говору као грдни морски таласи и запљускивало је и разум и срце слушатеља као кад киша, што по наши кажу, каблом пада, па не знаш ни куда ћеш погледати, ни куда стати, ни на коју страну поћи.

Покојна му душа била! Био је велики човек, а прост у свачему, спољашњем појаву, понашању, опхођењу, као најпростији грађанин, који има доста изображења и знања.

Ту смо ми говорили и радили док не дође први дан Духова.

Тај дан се служила славенска литургија на тргу св. Вацлава. Служио је прота Стаматовић, а присуствовао је архимандрит Грујић. Ми Срби наравно као православне цркве чланови били смо тај дан у прочељу.

Стаматовић је поменуо у јектенији сва славна имена, и српска, и чешка, и пољска, и руска; а „Господи помилуј“ орило се на великом том тргу громогласно. Куће су по свим катовима и прозорима биле пуне сваковрсних накита, застава, ћилимова и цвећа.

[11]) мађ. szószólam, молба, говор.

[12]) грч. начин живота, време док траје народна скупштина.

Лепе госпође и младе девојке гледале су на прозоре као какве рајске птице из својих кафеза. Прота Стаматовић био је јако грлат, па му се јектенија разносила по тргу као глас војсковође који регименте командира. Кад се вратимо са службе, отпрате нас у један врт, не знам више како се звао, и нас дочекају девојчице у бело одело одевене и цвећем накићене, те прота Стаматовић са неколицином од нас прође кроз целу ту живу алеју.[13])

Није могао управо ходити, јер бејаху деца навалила да га пољубе у руку, те га одмамише час на десно, час на лево, и тако дугом шпиралом[14]) једва дође до места, где је могао свући црквене одежде и обући се у своје свештеничко одело.

Архимандрит Грујић принео је к повећању светковине својим мајсторским певањем оних стихира, које се на нашој духовској служби поју.

Грујић је био уметник у црквеном појању, а глас је имао као звоно: није чудо, да је учинио најугоднији утисак код Чеха, који то знају ценити и судити.

То је била слава за нас и наше пријатеље. Али други дан заоре се другачији гласи.

Није ми познато, шта је повод дало; али се говорило, да су неки од наших људи увредили кнеза Виндишгреца у дому где је била генерал-команда, те се наједаред окоме војници, који су у приправности стајали и потерају народ улицама. За један час створе се по улицама барикаде,[15]) те се стану ове војницима отимати и начну пушке пуцати. Очисте се улице од противника, али мир није био мир мира, него мир немира.

У јутру рано разнео се глас, да су солдати ноћу оставили варош и изишли сви из ње напоље.

[13]) франц. allée, пут или стаза између два реда дрвета.
[14]) лат. црта савијена као пуж.
[15]) фр. barricáde, преграђење, затварање улице.

Наше радости сада; војништво је капитулирало, и ко ће ко ми.

Око 10 сати пре подне покажу се на брдима око Прага војничке чете и стану се батерије дизати. У вароши заповедао је градски магистрат и штатхалтерија.[16])

Неки наши људи, међу њима и граничарски капетан Бркић, пограбе пушке, па се и они на бедемима градским покажу. Ја нисам нашао пушке, а не бих је узео ни да сам ју нашао, јер нисам хтео да компромитирам моје манданте.[17]) Наравно да се стари јунаци подсмеваше голоруком другу, али им одговорим, да ћу ја свуда голорук, куда они наоружани; него нека гледе да се не узморам ја њима смејати.

Околности су биле на њих више кивне него ја. Наскоро добијем сјајну сатисфакцију.

Кад се војници око града утврде, дође порука, да се град преда без увета, јер ће га бомбардирати.

У 6 сати пукне први топ, и запали неке воденице на вртових близу моста св. Ивана.

Сад се види да ту нема шале. Но још игра срце у јунацима, још се град не предаје.

Око 10 сати стану летети неке сјајне кугле преко града. Сад се већ видело, да може бити ту свашта.

Град се упусти у преговоре и буде војницима предан. Војска је имала сутра у јутру у Прагући, а око 10—11 сати у вече стану сви одлазити који су били компромитирани. Тај је влак добио salvum conductum[18]) од војничког заповедништва; а после ко је у граду, у граду, нити сме ко напоље ни унутра.

Да ви'ш сада трке! Сви јунаци који су се компромитовали гледали су да их из града нестане. Влак се напуни множином. Узму најпосле и она кола, на којима се стока вози. Али је био задовољан ко живи,

---

[16]) нем. Statthalterei, намесништво.

[17]) лат. онај који ме је овластио, бирач.

[18]) лат. поуздану пратњу, слободан пролаз.

који је могао ма на тим вагонима не баш прве класе Праг за собом угледати. Влак недирнут оде, и сутра дан рано у јутру уђе војска без шума и вике у град.

Послови пођу својим обичним редом.

После чујем, да је на барикадама био господин Бакунин и господин Зах.[19])

Но тај или други дан дође адјутант генерала Дошена и нашој дружини, и позове нас да пођемо кући, јер су околности такове, да заповедништво војничко не може за нашу личну сигурност добра стајати. Ми разумемо таки, шта у тој формули лежи, те се у вечер кренемо гвозденим путем у Пардубиц. Ту смо мислили ноћити, па сутра дан даље.

Арх. Грујић и ја били смо у једном вагону. Код Пардубица застанемо проту Стаматовића. Ту нас дочека и један Чех, кога Шафарик као председник конгреса бејаше послао, да нам каже, да се ја као секретар секције југославенске вратим натраг, да ми тамо конференцију свих секција држимо и сву радњу конреса у ред ставимо.

Те тако се ја сутра дан вратим у Праг и представим Шафарику. Ту сам био скоро три недеље дана, али од послова не бејаше ни говора; шта је том на путу стајало, то нисам знао, но држим, да је био[20]) одсуство Пољака узрок тому, који се бејаху сви удаљили, као људи, који знају шта такове прилике доносе.

Један дан дође к мени изасланик полиције, донесе ми мој путни лист потписан сасвим у реду, и јави ми, да је престао разлог, због којег сам се бавио у Прагу, и да ми жели срећан пут и срећан повратак у домовину.

---

[19]) Доцније генерал у српској војсци.

[20]) место „био“ у ркп. стоји „сметало“, а испред ове речи превучено је „много“; Суб. је јамачно у први мах хтео да каже, да је много сметало то што су Пољаци отишли, па је после окренуо мисао овако како је штампано, али није све поправио према томе.

Сутра дан нађе ме вече у Бечу. Мислио сам бити у Бечу два-три дана, па нађем за јефтиније да одседнем у хотелу „zur Nordbahn.“ Тако и учиним.

Тај је хотел био на крају лепе улице „Јегерцајле“, далеко од унутарњег града, управо од славјанске кафане, која је у улици „Тухлаубен“ била. Ту су се сви Славени скупљали. Наравно да сам и ја одмах тамо отишао.

Други трећи ли дан после подне дођу ми два пријатеља из Пеште, и кажу ми, да су ми моји људи из Пеште поручили, да из Беча никако не идем Дунавом преко Мађарске, него да отидем иним путем „во своја си“, јер да је др. Ђ. Стојаковић ухваћен и под преки суд стављен био, а сад је испод тог суда изузет, али да је још у затвору, а сад да и мене чекају, па да нас обојицу као издајице суде. Већ су наредбе издане, да ме код Тебена[21]) и на свакој другој штацији паробродској дочекају, и ibi ubi[22]) ухвате, те под сигурном пратњом у Пешту допрате.

Др. Стојаковић бејаше из Прага пре отишао, него што је био изгред онај и бомбардирање.

Он је имао свога приватног посла као адвокат у Пешти, па је тога ради неколико дана пре отишао него што смо мислили, да ће се комерс[23]) свршити.

Ја сам му онда казао искрено, како ја мислим, да то неће добро бити, и да у том лежи за њега велика опасност.

Стојаковић је био човек закона и законских прописа. Он није ту ничега видео, што би га теретило.

Но ја му на то приметим, да и ја држим, да му по закону не могу ништа, али да у оваково време закони ћуте, пак често и чиста самовоља на место закона стане.

---

[21]) Theben, Dévény, место на граници, где улази Дунав у Угарску.

[22]) лат. где било.

[23]) франц. састанак, гозба.

Но он оде: и следство покаже да сам ја правије судио. Да ја у Пешту дођох, што међу тим, како ћу одмах казати, не учиних, те да и мене ухватише и у Пешту одведоше, ко зна шта би било из нас обојице. Овако им ја умакох, а он остане у status quo,[24]) у затвору, где је толики страх и бриге поднео, да је црн као гавран у тамницу ушао, а уполу бео из ње изишао.

Толико пута видео је, како мађарски хонведи кроз прозор његовог затвора пушку наперише на њега, грдећи и хулећи и једни другим довикујући: „Та убиј то вадрацко псето, шта ти може бити, не ће те нико ни речју[25]) опсовати."

Ја кад чујем поруку од својих пријатеља, станем се мислити шта ћу и како ћу.

Сад ми падне на памет, да није добро што сам у хотелу „zur Nordbahn" одсео, јер је тај на крај вароши, до њега одмах Пратер, велика пуста шумовита просторија, те ме врло лако могу у хотелу ухватити, у Пратер одвести, па онда си долијао.

Одем дакле мало раније у стан с намером, да сутра, чим јутро сване, оданде селим, те дођем у град у „Хотел Вандел", где сам обично одседао.

Кад дођох кући, не могох одмах лећи, јер је било с једне стране још порано, а с друге стране не дадоше ми сану приступити ни оне новине што сам из Пеште дознао.

Запалим турски чибук, отворим врата од собе, која су у ходник, у који се са степена долази, излазила, а прозори су на главну улицу гледали, и станем размишљати о мом дочеку у Мађарској.

Било је нешто више од 10 сати а у хотелу потпун мир влада; тек ту и тамо чкиљи по који пламичак.

---

[24]) лат. стање у коме је сад.
[25]) није јасно у ркп.

Сад чујем како неки људи уз степене долазе. Кораци тешки, као да иду какви кирасири.[26]) Дођу и у ходник у који су моја собна врата гледала, а соба је, како рекох, била отворена, да ми се дим од чибука мало изгуби из собе.

Ето ти тих гвоздених корака све ближе.

Мени се нешто[27]) око срца стане мрзнути. Ето их! — та ми мисао од једаред у глави сијну.

Таман хтедох да скочим и собна врата закључам, кад се на вратих собе укаже један грдан човек, очевидно Мађар, с лицем ужасно зараслим и очима баш не најчистијима. Кад дође на моја врата, стане и погледа унутра . . . Он гледа а мене мрави пролазе. Сад ће ме! . . .

У једаред чујем дубок суров глас: „Pardon!“[28]) И овај човек ужасан окрене се на пети и оде даље. За њим прође и његов друг, који му бејаше раван, као једна пола јабуке другој.

Како они прођу, скочим и закључам врата од собе, почекам још неко време, да видим неће ли се вратити, а међу тим отворим прозоре широм, да могу на улицу викати, ако силу на врата употребе.

Но што је било, било је плод маште и случаја. Ноћ прође сасвим мирно; сутра у 7 сати у јутру ја сам платио стан и прешао у мој „Хотел Вандел“.

Други или трећи дан састанем се са архимандритом крушедолским, Прокопијем Ивачковићем, и дром. мед[ицине] Пејичићем.

Ови су били са депутацијом коју је изабрани патријарх у Инсбрук цару Фердинанду водио, где су врло добро примљени били. Надвојвоткиња Софија примила их у капи на којој су биле пантљике са нашим бојама. Депутација је отишла другим путем кући, а архимандрит је ударио на Беч са упутством, да се

[26]) оклопник, коњаник у тешком оклопу и оружју.
[27]) у ркп. стоји „нѣко“.
[28]) франц. опроштај, опростите!

ту са мном састане, и министрима, барону Доблхофу и грофу Весенбергу, информације о нашим стварима дамо, а др. Пејичић се бејаше архимандриту до Беча придружио.

Др. Пејичић израдио је, да су се бечки студенти, који су онда под именом Aula велики уплив имали, у дворани универзитетској, aula званој, скупштину заказали, на којој је он о нашим стварима, које су биле и које се смерају, извешће дао. Говор његов био је врло добро примљен. На тој сам скупштини и ја присуствовао. Др. Пејичић говорио је немачки изврсно, а био је одлично красноречив: сасвим је било наравно, да су га сви помњиво слушали и на крају говора особито пријатељски акламирали. Поједина места његова говора, у којима бејаху садржана места садржавајућа мисли и осећања оних дана, набавила су му громко одобрење.

Наш том славом увенчани говорник отпутује сутра дан кући, а архимандрит и ја постарамо се да добијемо аудијенцију код именованог министра.

Доблхоф је био висок, сувоњав човек, јако интелигентна лица; примио нас је врло уљудно, да не кажем пријатељски.

Али о нашим стварима и збитијима није имао ни појма.

Први тренутци доказали су, да је овај корак врло добар био, ако је иоле ваљало да бечка влада ствари, које се код нас збиваше, разуме, и да ваља да о њима може основано судити.

Морао сам му у првом састанку на ландкарти[29]) аустријанске монархије показати пределе, у којима Срби станују, истумачити му укратко, какав је то народ, кога је племена; како је овамо доспео, шта хоће и шта тражи, на ком темељу, шта је до тог доба радио, шта је имао и у каквом одношају стоји у Угарској на-

[29]) нем. земљописна карта, мапа.

према другим народима, и напрема влади; шта је бечка влада досада радила у тим стварима, и шта ваља сада да чини и т. д.

Услед тога напишем ја на немачком језику једну покраћу промеморију[30]) о свему овому, и ту му предамо; чинило се, да ју је добро примио и да му је добро дошла.

Код грофа Весенберга, који је онда министром вањских послова био, будемо истина добро примљени, али се он дубље у ствар упуштао није, изјављујући да то није његов ресор.[31])

Но ми станемо на становиште, да се ове ствари укупне монархије тичу, и да ваља да се свестраним споразумљењем реше. Нарочито пак да је круна онај фактор, која је и правом и дужностима позвана, да у решењу ових ствари одсудни уплив узме, и тако мислимо, да и он, који код круне законитога утицања има, ваља да је у стање постављен, да у случају потребе и позива темељитим назорима и саветима круни послужити може, у толико више, што унутарње стање државе одсудно засеца и у вањске одношаје исте.

Са обичним комплиментима растанемо се од овога министра, који нам је стога важна особа био, што је у највишем кругу много уважења имао.

Свршивши овај задатак кренемо се кући, али не Дунавом, него јужном жељезницом, те дођемо сутра на ноћ у Пелчах, до кога је места у оно време жељезница готова била. У Пелчаху узмемо кола и одемо ту ноћ у Рогатац кисељак.

Тамо будемо један дан и прогледимо красоту тога купатила, које мимогред у оно време још није било ни сенка тога, што је сада, па онда одем са штелвагном[32]) у Преграду.

30) лат. молбеница.
31) франц. струка, одељење.
32) нем. Stellwagen, поштанска кола, омнибус.

*

У Прегради је била прва пошта хрватска напрема иноземству. Тамо дођемо око 11 сати у вече. Ноћ је била мрачна, у колих се није ништа видело, а изван кола морао се фењер налити, да се што види, и да се особе, које су у колих, прегледати и распознати могу.

Станемо. Један глас из помрчине повиче: „Дајте пасоше“! Један човек приступи колма, те му пружимо наше путне листове.

Чекамо, шта ће бити. Ја се сетим, како би ми било, да је ту мађарска постаја; с каквом би ме тамо парадом дочекали и т. д.

Мало потраје; наравно, разгледали су путне листове. Наједаред ето ти некога са фењером. Пружи фењер у кола, и запита гласно:

„Ко је ту гдн. др. Суботић?“

А јао! Шта наопако? Зар су Мађари и ове постаје посели? Чудно ми је било, али ипак фарба се морала показати.

Одговорим дакле: „Ја сам!“ А и други сапутници пруже руку на мене и повичу потврђујући: „Ово је!“

Но још они и не изговоре, а глас се измени у глас пријатеља, и зачују се речи:

„Врло ми је мило, господине, да вас видим, и да вас лично познати могу. Ја сам —“ име сам заборавио, што није лепо. Али је одавна било, може се и опростити.

Ја одговорим: „И мени је мило; но има ли какве примедбе?“

„Нема, господине, никакве.“

„Ево путних листова. Све је у реду. Изволите само даље; та ви улазите у своју кућу.“

Сад се и ја откравим, а и окуражим. Морам казати, никада ми није тако била домовина неком прекоземском сјајношћу обливена као тада. Као да се преда мном отвори велика дворана, сјајно осветљена, пуна рођене браће и другова, који ми руке пружише да ме добродошлицом поздраве. Јасност нека пролије

ми се у глави, а милина у грудима, и тако миран и радостан кренем се са друштвом даље и дођемо у купељ Крапина, те ту ноћимо.

Крапина је у оно време злочесто изгледала; колико је нарав дала, да се у свету прослави, толико мало, или боље рећи нимало нису јој власници ништа придонели, да се болницима повода и воље даде, да овамо долазе.

У последње време, кад је дошла у власништво бечког свога господара, учињено је већ много у ту сврху, али се и наплаћује.

У овој је топлици пре неколико година погинуо наш славно познати септемвир Тајчевић.

Он је више пута нашао олакшицу у овом купатилу; ну тражећи веће изгуби и оно из вреће. Њему је лечник казао колико се може у води бавити, но он је хтео, да се што прије и што већма помогне, па је у врелу воду улазио и дуже у њој седео. Једаред га нађу мртва у кадици: ударила га капља. Он је био врло ваљан човек; премало енергије и активног предњачења, али је био савестан судија и законе је знао.

Кад сам ја 1862. године ишао у Загреб из Вуковара да положим заклетву као септемвир, путовао је он са мном у сврху да положи заклетву као члан банског стола. Ту смо се мало боље познали, и после до његовог конца узајамно уважавали.

Он је најпре био одветник у Осеку, где је више браће имао, који су били трговци. Затим је био именован председником кр. жупанијског суда у Осеку. И из тог времена многи су га јако хвалили. После оде у Загреб за члана банског стола, а после буде опет послан за председника осечког суда. Особито је вешт био у вођењу свог председништва. Но год. 1874. буде опет одазван к банском столу, а на његово место дође Паја Мачвански из Н. Сада. Од банског стола поступи к септемвирату, ну тамо не буде задуго; прека смрт уграби га и служби и пријатељима. Имао

је једно дете, сина, особито даровита. Овај је постао доктором права и стао је у државну службу, но није се ничим у животу већој пажњи истакао.

Сутра дан кренемо се ми из Крапине, те прођемо дивним и прекрасним хрватским Загорјем, те дођемо у 12 сати ноћу у Загреб. Иштемо собу, једва једна рупа одостраг да се нађе код „Цара аустријанског“. Гладни, иштемо да нам се што даде за јело. „Die Küche schläft“, добијемо за одговор.

Потрпамо се којекако по креветих и проспавамо до сутра.

Сутра ручамо у истом хотелу, и запамтио сам, да се у оно време нигди на свету тако добро и тако јефтино није јело 4—5 јела, и добра вина, па једва 30 кр. сребра!

Тај дан чујемо да ће пароброд из Сиска Савом у Земун поћи, те брже боље у Сисак. Но ту разумемо, да је командирандер[33]) загребачки, генерал Дален, забранио, да пароброд не иде, јер није сигурно било њим путовати, нарочито од турских становника босанских.

Онде је био стари Кавић, жив човек, енергичан и врло окретан. Ту се позна с нама, и одведе нас к себи. И ту нам учини предлог, да идемо, он, архимандрит Ивачковић и ја к генералу Далену, и замолимо га, да пусти пароброд.

И тако доиста хајде ми одмах у Загреб к генералу. Генерал нас саслуша пријатељски, на његове приговоре одговори му Кавић вештачки, умири га и склони, те нам доиста даде напутак на команданта пароброда да може нас до Земуна одвести.

Ми одмах јури натраг у Сисак и сутра дан кренемо се низ воду. Ту сам први пут видео босанске покрајине, али осим местимице прекрасних горских предела, није човек ама ништа видео, што би га зани-

[33]) фр.-нем. Kommandierender, командант, заповедник.

мати могло. Дођемо на ушће Врбасе и Босне; ово ме јако обрадује. Видимо Градишку и Брод, и то нас је занимало. Дођемо те видимо и Дрину: „Дрино, водо ладна, разбацуј твој ток, сад је српска слава подигнула рог“ певало се онда већ у велико.

Дођемо у Митровицу. Нађемо неку узбуђеност. Шта је? Наши граничари напали били на пивару, и принудили обрштара Ристића, заповедника петроварад[инске] регименте граничарске, да са својим официрима претури Саву и пређе у Малу Митровицу, од куда је после у Загреб и у Италију отишао.

Ово је било дело, које нас је и веселило, јер смо тим пређашње власти скинули с врата, и сад су наши одбори били господари. С друге стране бојали смо се неповољних последица са стране царских власти виших. У том је послу удиоништвовао[34]) и Јаша Живановић, који је са стране главног одбора интервенирао у послу проти пивару митровачком.

Још то послеподне седнемо архимандрит и ја на кола и дођемо на вече у Карловце.

У Карловцих патријарха нема; он је био после нападаја на Карловце у Земун отишао, куда је и народну касу и све папире однео био.

Као што је познато, ударио је био ген[ерал] варадински Храбовски други дан Духова на Карловце, онај исти дан, кад је Виндишгрец у Прагу на барикаде ударао.

Каква су мала јунаштва са наше стране чињена, то се зна. Нарочито један Бачванин из Пивница удари буџом на мађарски топ и растера тобџије, али наравно топ није могао задржати.

Један Србијанац са ханџаром одликовао се такођер врло проти војничком нападају.

[34]) нова књижевна реч: учествовао, имао дѣла.

У Карловцих је било врло мало оружаних људи. Али ипак не узмогну војници у Карловце ући, него се повуку у Петроварадин и Нови Сад.

Овом је приликом постала она реч: „Хвала Богу, наши беже!“

Мађари су ударили на Карловце. Међу регуларним официрима био је и капетан Милекић, Србин. Њему су били војници наши, јер је и он к њима спадао, а били су му наши они у Карловцих, јер је био Србин.

Кад је војска у Варадин улазила, запита неко из људи капетана: „Како је?“ А он, не знајући ко га пита, одговори: „Хвала Богу, наши беже“. Сад су мађарске присталице држали, да Карловчани беже, јер су то капетану наши; а Срби су узели, да војска бежи, јер је ова капетану своја.

Наскоро се покаже, да је нападај био без успеха. Зашто је овако било, говорили су једни једно, други друго.

Наши су говорили, да је улазак у Карловце био нарочито топови онемогућен, јер су нападачи оне куће били позапаљивали, што стоје с једне и друге стране пута, којим се у Карловце улази; а пријатељи војске говорили су, да Храбовски није ни намеравао улазити у Карловце, него је само рекогносцирао,[35]) да види шта је у Карловцих, јер су му били донели, да је силно оружано људство у Карловцих пало.

Је ли генерал Храбовски био задовољан са својим рекогносцирунгом, не знам. Ми смо били потпуно задовољни да није било веће штете.

Било је и смешних призора приликом овог нападаја.

Једно два одборника нађу се где личе пешице долином којом се иде у Гргетег.

Сретну их неки и питају: куда беже из Карловаца?

---

[35]) лат.-нем. у војничком језику: испитати, уходити.

Одговоре: „Та не бежимо, него идемо у Земун да донесемо муниције!“

Овај нападај даде патријарху повода, да се пресели са својом владом у Земун, који је био заклоњен и удаљењем и близином Београда.

У Карловцих нађемо логор над уласком у Горњи Крај, нађемо пошту[36]) с топом на среди између Карловаца и чесме, и једну војничку пошту иза варадинске.

После оног нападаја скупи се неколико тисућа људи из провинцијала, са пушкама и другим оружјем, и ови буду организовани.

Прва ноћ са војничким лозунгима[37]) опомене нас да смо у логору. Велики део ове војске чинили су Карловчани, који су као стари ландверци[38]) имали појма о војничкој организацији, а имали су и своје пушке.

У Карловцих затечем ја наредбу патријархову, којом оставља мене и још двојицу од главног одбора као чланове владе, да присуствујемо седницама главног одбора, и владу заступамо.

Председник главног одбора био је Аца Костић, адвокат из Н. Сада, а секретар одбора био је Станковић, који је овде рођен, у Србији је служио, и сада овамо прешао, да овде послужи.

У том је времену прешао овамо и бивши секретар кнегиње Љубице Јаша Живановић, који је услуге патријарху понудио, и тамо код њега као секретар употребљен био.

Ово је било стање ствари, кад сам се ја из Прага вратио, и на своје место дошао.

У ово се време водила расправа између Јоксима Новића Оточанина и главног одбора.

---

[36]) фр. место, стража.
[37]) нем. Losung, лозинка, војнички одзив у рату.
[38]) нем. Landwehr, домобранство.

Јоксим је скупио једну чету оружаних људи, и станио се у Нештину, као да Дунав чува, да пароброди мађ[арску] војску не провезу.

Он је доиста један пароброд и зауставио и ухватио.

После се роде тужбе, куда су ствари, што су на овом пароброду биле. Тако исто роде се тужбе, да је из властелинског подрума у Нештину много вина одвезено, и питало се, куда је то вино.

На одговор позове се наравно заповедник посаде нештинске, а тај је био Јоксим Новић. Он не хтеде доћи на вишекратни позив одборски; но најпосле, кад му се загрози, да ће се војничка сила употребити, дође, али не сам, него у друштву оружане пратње, и сам до зуба наоружан.

Тој седници присуствовао сам и сам као слушатељ.

Јоксим је најпре са високог хата стао говорити и одговарати; више је нападао, него што се бранио; међутим пошло је за руком одбору, те га је стерао у тикву, штоно се каже.

Јоксим попусти од свачега, и замоли, да му се даде времена, сад зна чим га туже, па ће се по том владати, и нада се, да ће све наносе потпуно разгазити.

Предстојао је бој на Србограду, тамо је било нешто наше војске; а чули смо, да ће до који дан Месарош по други пут на наше шанчеве ударити.

Радило се да се што пре помоћ тамо пошаље.

Ја сам одмах отишао у Митровицу к сремском народном комесару Теји Радосављевићу, обрстлајтнанту аудитору,[39]) те сам га побудио, да без и најмањег одлагања пошаље један баталијон Варадинаца у србобрански логор. Он пошље с тим баталијоном капетана Перу Бигу. Варадинци дођу као данас, а сутра Мађари ударе.

[39]) лат. auditor, војнички судац.

Наши сузбију Мађаре са великом славом, а било би свашта, да није дошао Бига са Варадинци.

Из Митровице дођем са Радосављевићем у Карловце. Био се нешто Стратимировић Ђока побркао са патријархом Рајачићем, и овај изда заповест Радосављевићу, да ухвати Стратимировића где га нађе, и њему га пошље.

Радосављевић употреби радо моје друштво, да са Ђоком Стратимировићем некакав modus vivendi[40]) установи.

Ја сам се са Стратимировићем добро познавао и живели смо у пријатељству од вајкада па и онда. Знао сам да ће ме послушати, јер се не може порећи, да је Стратимировић био славољубива нарав, али је сасвим добро срце имао.

На овој околности оснујем ја план, којим да му се приближимо. Коцка падне на мене, да ја посредујем код њега.

Нисам се био преварио.

Стратимировић се и сад покаже старим Ђоком; фантазија пламти у облаке, а срце старо љуби свој народ, и великодушно неправде или увреде прашта.

Он се изјада, шта му је све патријарх учинио, и да је издао заповест, да га вежу и њему у Земун пошљу.

Но пошто сваки раздор између нас, а нарочито између њега и патријарха морађаше на нашу највећу несрећу одвести, то он пристане на компромисе,[41]) да патријарх у њега не дира, а он неће проти патријарху ништа подузимати.

Стратимировић је био пристављен главним одбором свој народној војски као вођа; он се био и прогласио главним војводом српске нар[одне] војске, и био је у Србобрану као командант. Он је знао врло

[40]) лат. начин живљења, дружења.
[41]) лат. споразум.

добро поступати са простим светом и простим војницима, и сви су му били пријатељи и сасвим одани.

У Тителу је хтео патријарх да га сломије.

Ту је био постављен један батаљон, кога је капетан Јоца Стефановић водио.

Стратимировић је долазио у Тител. Патријарх је тамо био, и није годовао, што долази Стратимировић у Тител, и што је своје место без његовог допуштења оставио.

Баталијон је био у ред стављен, и имао је Стратимировића ухватити.

Но кад дође Стратимировић, изиђе неустрашен пред баталијон, а моји ти војници стану из свег грла дерати се: „Живио Татимировић!“ Овако су га прости људи звали.

Капетан Стефановић положи своју команду, а патријарх нађе за добро дати запалити пећ у пароброду, и отићи у Земун.

Од овуда је истекло оно неспоразумљење, и раздор између њега и патријарха. Стратимировић одржи реч коју бејаше мени и Радосављевићу дао, и оде у Србобран у логор.

После овога одем ја у Земун, да видим, шта се тамо ради.

У Земуну нађем, да је патријарх привремену владу организирао.

Он сам бејаше узео наслов „патријарх и привремени управитељ народа српског.“ Око себе бејаше наместио одсеке управе.

Одсек вањске управе задржао бејаше сам за себе; а имао је секретара Јашу Живановића.

Одсек унутарње управе бејаше предао одсеку из четири члана са секретаром Богдановићем.

Одсек правосуђа бејаше предао Ђоки Стојаковићу.

Одсек наставни имао је више чланова, међу којим сам био и ја.

Одсек финанцијални имао је предстојника Нацу Карамата.

Сви приседници одсека звали су се саветници владе.

Седнице опште држале су се скоро сваки дан; а послове одсека оправљао је сваки референт уз приволу патријархову.

У Београду је био онда обрштер Мајерхофер ген[ерални] конзул аустријски код српског кнеза Ал. Карађоревића. Овај је врло често патријарху долазио, и врло се понизно према њему владао; љубио га је у руку, и „Ваша Светост" била му је свака трећа реч.

Опће је мњење било, да Мајерхофер има налог од бечке владе да пази на патријарха.[42]) После је Мајерхофер постао генералом и управљао је војском, кад су Мађари г. 1849. на Панчево ударили, те је добио орден М[арије] Терезије и постао бароном.

О патријарху вредно је знати да је он држао, да нема бољег стратегика[43]) од њега. Он није учио никакве војничке школе, а није у војски ни као војник, ни као чиновник служио. Сви су га питали, откуда он то да зна?

„Читао сам ја свете књиге, па знам ја то као макар тко!" имао је обичај говорити.

А откад је стао на врх управе Српске Војводине, као привремени управитељ, знао је све најбоље. Најважније је послове сам са секретаром својим Јашом Живиновићем и Јоцом Станковићем радио. А члановима владе, кад су се у седнице састали, дао је свакојаке новине, те су највише времена тим проводили.

Највише, ако је коју ствар унутарње управе и судства пред њих изнео. Знам да смо се сви ужасно једили, кад смо толико силно време тим новинама

[42]) иза овога долази у ркп. још „и да му", али је даље празнина.

[43]) гр. управо се каже стратег, војвода, зналац ратничке вештине.

проводили, и са стварима бавили, које је дотични известитељ уз њега у најкраћем времену обавити могао.

Кад Мађари из Баната преко Тисе буду бачени, нареди патријарх, да се цела влада премести у Бечкерек, где су се такођер новине читале и ситнице у седницама решавале, које је по ћефу пред седнице износио.

Из Бечкерека пошаље мене и Свет[озара] Милетића, који је онда врло млад био, скоро још дечак, те није ни све правословне курзове довршио био, у Загреб, да заступамо његову владу код банске хрватске владе, на које је челу онда Мирко Митулаи, вицебан стајао.

Тамо смо били ја два месеца, а Милетић је још раније био отишао.

У Загребу нису нас баш најсвесрдније примили. Срби су били сматрани као усташи, па се сваки устезао с њима у интимнији додир доћи.

У земаљском одбору, којему је вицебан президирао, био члан и Петар Матић, војнички аудитор, Србин из Шида родом. Овај је велику реч у одбору водио. Био је много-благоглаголив,[44]) и није ником лако до речи доћи давао.

И ми смо били неколико пута позвани у седницу, те смо се и ми тамо дали чути.

Учињено није било ништа.

Бана Јелачића није хтео архијепископ загребачки иншталирати.[45]) Зато он позове патријарха Рајачића, те га овај иншталира.

Ово је увело пријатаљски одношај између Срба и Хрвата; али је ово пријатељство само са стране млађег нараштаја било живље. Старија генерација није никако могла наћи што да јој у том пријатељству прија.

---

[44]) разговоран.

[45]) лат.-нем. сместити, увести у достојанство или службу у ркп. стоји место Јелачића „Шокчевића“.

Врбанчић, одветник, који је увек моју трубу у Загребу дувао, викао је свакојаке варијације о овом пријатељству по кавапама и јавним местима. Он је добио заступство унијатског владике на овог добру Шид[у] у Срему; а касније је то добро и под аренду узео.

У касније доба био је тако исто труба противничког осећања са стране Хрвата напрема Србима. Чудан ово човек беше. Ја сам само две особе овог рода у целом мом животу познавао: Слављуба Врбанчића у Загребу и Марка Поповића, трговца у Н. Саду. Сангвиници[46]) прве воде. Људи момента. Лакокретни као лишће на тополи. Најмањн ветрић, и они се љуљају на својој танкој петељки са шуме, мислио би да их хоће вихор са дрвета да пооткида. Најмањи пропух набере им површину на ону страну, куда управо у том моменту пири.

Наравно је, да такове нарави чују и оно, што нико и не каже; да говоре оно, што у њима јечи, а други нико и не чује. Данас је боје једне, а сутра друге; данас пријатељ од главе до пете, а сутра се сав надувао од непријетељства. Никад не знаш на чему си с њима. Никад се не можеш на њих ни за 24 сата ослонити. Може се лако разумети, да такови људи често говоре и што нису управо чули; а наравно је да им је фантазија често јача и од уха им, и од ока, а и од воље. Sie sind unberechenbar.

Нису злочести људи, али да те Бог од њих сачува. Добри су људи, али далеко им лепа кућа.

И још је Врбанчић далеко заостао био од српског му допелгенгера![47]) Није се с њим могао мерити ни у дубљини ни у површини.

Лака им земља! Обадва су већ пре неколико година са дасака овога света сишли, и у црну земљу легли. За мене су биле особе од особите знаменитости.

---

[46]) лат. пунокрвни, жестоки људи, прзнице.
[47]) нем. Doppelgänger, човек који му је потпуно раван.

Ја сам их читао као какву особито лепу и темељиту психологију, писану штилом лаким, занимљивим, духовитим.

Деца су им као да су роба из друге фабрике: тиха, реална, као и други честити људи. Само им очева сигнатура[48]) лежи у том, што се интересирају за опште народне ствари, и једни су ватрени Хрвати, а други ревносни и вредни Срби.

У Загребу је онда становао Милорад Медаковић, брат дра. Данила Медаковића. Он је био неко време на Цетињу у служби црногорског кнеза, па сад се вратио са Цетиња, и бавио у Загребу. Састајели смо се сваки дан и приповедао ми је много о Црној Гори и животу на Цетињу. Из његовог приповедања нисам баш особиту слику те наше Шпарте[49]) добио.

Брат Милорадов Данило бавио се у Земуну, и издавао је тамо лист „Напредак". Он је својим листом велику услугу српском покрету указао.

Данило је од кнеза српског Михаила добио неку малу потпору те је с њом набавио малу штампарију. И после покрета остао је на том путу. Био је човек трезан, и знао је рачунати, те му је пошло за руком да својим трудом и муком стече знатно имање. Издавао је поред штампарисања и књиге, тако на пример: „Дела Доситеја Обрадовића."[50]) Ово му је подузеће доста материјалне користи принело. Касније [је] писао: „Српску Повесницу", о којој сам на свом месту већ говорио. И за ово дело говорило се, да му је лепу добит донело.

Данило је својим журналистичким занимањем нарочито у писању новинарских чланака далеко дотерао. Његови уводни чланци били су мајсторски писани. Садржаја нису имали скоро никаква, али су писани

[48]) лат. знак, обележје, карактерна црта.
[49]) јуначка варош и држава у старој Грчкој.
[50]) 1850. у десет књига.

тако лако и живо, да су их наши људи мајсторског сталежа гутали а не читали.

Наравно да је ово прудило[5]) развијању журналистике наше, и да је ударало темељ великом утицању новина у народ.

Медаковићу је пошло за руком учинити, да је новинарење доносило лепу материјалну заслугу.

Касније [је] морао Медаковић уступити млађим уједињеним силама. Он је продао како своју штампарију тако и новине новосадском епископу Платону, по имену, а управо оним млађим силама, које бејаху за епископом стали.

Међутим он је и продајом ових предмета потврдио, да је у њему необични финансијални дух дисао.

Мени се чини, да је Медаковићу само то фалило, што се научио све сам замишљати, стварати и изводити; а да је био само за по генерације касније на своје место стао, кад су се већ почела удружења код нас развијати, он би за нашу журналистику и књижевност са стране издавања књуга одсудну епоху учинио.

Пошто бављење у Загребу није имало успеха, који се отуда очекивао, позове ме патријарх у Вел[ики] Бечкерек.

Зашто није имало успеха ово посланство? Ја мислим из два узрока.

Први је узрок тај, што се нису могла наћи два човека, који су мање способности за то имали, него нас двојица, који бејасмо послани. А с друге стране, што је у свако време, па и у оно, код Хрвата постојала репулзивна[52]) сила проти Србљима, коју можемо наћи и у времену старијем, и у данима данашњим.

Нисам дуго био у Бечкереку, кад ми патријарх приопшти, да му ваља једнога човека послати к бану

[51]) користило.
[52]) лат. која одбија.

Јелачићу. Намерио је слати тамо Светозара Кушевића из Пожеге; но пошто овај јавља, да му није могуће одмах к бану поћи, то ће му мене послати, да будем тамо, док Кушевић не дође, а онда да идем ја у Беч и наше ствари код бечке владе заступам, као што чини барун Кулмер за Хрвате.

Мени је било право. Јер као што сам казао, деловање у крилу наше привремене владе било је врло незнатно; а ова мисија ослобађала ме је од оног умарајућег маразма, који је владао у среди наше владе.

Седнем дакле на кола, пак хајд' у Митровицу. Оданде кренем у Осек, те дођем у Вировитицу.

Красне оне и грдне славонске шуме деловале су чудесно на мене. Нисам знао зашто, али ми се чинило, кад сам год кроз њих путовао, да су то перивоји каквих силовитих кнезова, или лугови природних каквих виленика [?]

Касније, много касније показало се, да у тим шумама доиста бује силе великог богатства и народног господарства.

Приповедали су ми како барун Бранда (Прандау) хоће да прода свој спахилук и тражи као нечувену цену читав милијон форинти.

Барун Бранда био је један од господара славонских шума, он је имао властелинства валповачко и михољачко.

У шестој и седмој десетини овога века, дакле после двадесет и неколико година, доносиле су ове шуме само својим приходом своме власнику три милијона прихода, и то само од једнога свога дела.

Кажу ми, да бан Јелачић прибира војску к Драви да пређе у Мађарску.

Ударим дакле све уз Драву и дођем у Вировитицу.

Ту се састанем са једним шајкашким официром, и он ми рече, да је бан код Легреда доиста прешао

у Мађарску, али ми саветује, да ја за њим тамо не идем. Све путове заузели су мађарски хонведи, и он сам да не би тако прошао, да није царску униформу носио, коју су онда још Мађари решпектовали. Него да идем у Сопље. Тамо скупља генерал Рот и Филиповић своју војску, да за баном пођу, па ћу моћи и ја с њима к њему.

Седнем одмах на кола и дођем у Сопље. У Сопљу нађем обадва генерала, и пријавим се њима. Покажем им кредитиву[53]) патријархову, и они се пусте у разговор са мном.

Генерал Рот, који бејаше старији, стар и одличан човек, каже ми са свим отворено и пријатељски, да ће за мене бити опасно, да сам у Мађарској бана тражим. Него да ће он са војском наскоро преко Драве, и за баном да пођем, дакле с њима. А да са̑м бана у Мађарској тражим, то ће бити за мене врло опасно, јер је сва покрајина осута мађарским хонведима, и да ће они једва пријатељски пропустити човека, који од усташа на доњем Дунаву иде к бану, који је с војском у Мађарску ушао, и бар с непознатом намером к Пешти маршира. Могу дакле лако страдати.

Мени се учини срамота показати, да се ја чега плашим, него закључим код себе поћи, куда ме дужност зове, па шта било да било.

Да ово није било паметно, то сам и сам знао, и сваки ће лако познати. Али да је било на моју срећу, то ће се таки показати.

Они пређу Драву и дођу до Озља. Кор[54]) њихов имао је до 10.000 људи, Брођана и Градишчана. Брођани имали су слабо Србаља, јер је то понапучено скоро чистим католичким Шокцима. Ова пуковнија била је врло богата. Њени друмови, њена села, и по селима куће изгледају сасвим по варошки. Њени мушки

[53]) лат. веровни лист.
[54]) франц. corps, тело или целина, особито војске.

*

становници добро су нахрањени и лено одевени; јако угледни људи.

А жене су им од лепоте славне. Кад је човек недељом у Броду и види жене на пијаци, то је свака дивна, лено обучена, и као турска була у лицу сакривена. Само им очи севају кроз оне мазгале. А кад спусте повезаче, свакој је лице бело и румено, као да га никада сунчана зрака видела није. Руменило да се и сурогатом набавити; али кожа неопаљена од сунца сигурно сведочи, или да цура седи код куће као Туркиња у харему, или да никада у поље буди са српом, буди са вилама не излази, или да га при послу том с највећом пажњом чува.

И овако доиста бива.

Бабина Греда и околина славна је са свога лепог женскиња, пак не само да су им лица лепа, него су и нарасле, да свака сликару за најлепши модел[55]) женског тела служити може.

Но особитим јунаштвом не могоше се Брођани војници никада похвалити, као ни њихове лепотице Дијанином[56]) шкртошћу.

И у овом случају, кад на ген[ерала] Рота и Филиповића udари Перцел са својим неуким хонведима, само се одупре баталијон Хазов, а то су били Градишчани, понајвише Срби, они други сви пушке у гомиле, па се цео кор тако рећи преда без да пушке опали.

Сад да сам отишао и ја са овим кором, ето ти ме у Пешту пред војни суд, а то је било исто, што пут на вешала.

На моју срећу опростим се са генерали у Сопљу, и одем од њих.

Сад настане питање: којим путем да дођем до бана.

---

55) франц. modéll, особе које стоје у неком положају сликарима за прегледање, кад цртају или молују.

56) Дијана, богиња лова и месеца, беше чиста, увек девица. — шкртост, тврдичење.

Кажу ми неки официри, да ћу најпре до бана доћи, ако одем у Вараждин. Ту је банов ослонац: отуда добива он све своје потребе, храну и муницију, тамо је генерал Бенко, човек врло честит. Он ће ми најбоље извесно казати, где се бан находи, и онда могу његовим трагом најбоље и најбрже к њему отићи.

Похитам и дођем у Вараждин. Одем генералу Бенко.

Генерал Бенко био је одлична појава. Први поглед на њега уливао је сваком пуно поверење к њему.

Приме ме љубезно, и кад му искажем ко сам, шта сам и шта хоћу, почне ми говорити.

„Драги господине, да сте само пре мало дана овамо дошли, ја бих вас лако к бану прислао. Али данас се већ више не може к њему [н]икако. Ми смо неке транспорте брашна њему послали, пак ево баш сада добио сам пријаву, да су мађарски хонведи те ухватили и заузели. Јављају ми, да је комуникација са баном прекинута, и морамо тек разбирати, како да се с њим у додир ставимо.“

Ја га запитам, мисли ли он, да ће се та комуникација што брже дати отворити, и када? На које ми он одговори, да ми у тај час ништа казати не може, него да му дођем сутра дан, па ће ми казати, ако што ближе дозна.

Останем ту ноћ у Вараждину. Но без успеха.

Гласови, које сам сутра дан од генерала добио, били су још мање угодни, него ови; улазак банов у Мађарску покаже се као појав каквог метеора; није било казати, хоће ли бан даље у Мађарску, или натраг у Словонију, или другим којим путем на другу страну.

Ту ми сад друго не остане него узети, да ми је мисија к бану беспредметном постала.

Наумим дакле отићи у Беч, и тим наступити другу мисију, која ми је од патријарха назначена била; а хоће ли Кушевић поћи к бану, и хоће ли моћи доћи до бана и када, то ће они најбоље знати и наредити.

Окренем дакле кола к Петави, а оданде жељезницом дођем у Беч, и станим се у хотелу „к дивљем човеку“, где је био и барун Кулмер.

Али кога нађем још ту на највећу моју радост? Ђорђа Стојаковића, који бејаше равно из гроба устао.

Казивао сам вам, како је у Пешти прошао, кад је из Прага онамо отишао био.

После сам се састао са његовим старим оцем Гавром Јегарцем, кога бејаше туга и невоља у полу скрхала за милим и изврсним овим својим сином. Он бејаше дошао к патријарху да га моли и преклиње, да гледа, како овога страдалника да избави. Приповедао ми је, како је у Будиму и Пешти био, да тамо гледа, да му се син тамнице ослободи. Но коме се год потужио, нашао бјаше уши глуве; од кога је год помоћи потражио, налазио је уста нема.

Срце ме је болело, кад сам видео овог старца са класичном српском главом. Гавра Стојаковић био је права антика[57]) у строју главе и у карактеру.

Најмање се беше у животу свом навикао мољакати и милости тражити. За такова сина морао је и карактеру свом силу нанети. Он је мољакао, он је преклињао, он је и плаћао. Није то онај стари Јегарац, који је увек био ако не бег и паша, а оно барем ага. Па то је нашло одсева и у лицу и на телу старине. Он је, од како сам га последњи пут видео био, постао руина.[58])

У Земуну су му сина и познавали и знали ценити. Тамо није морао ни молити, ни преклињати, ни плакати. Сваки му је дошао у сусрет, сваки му је обећао помоћи, пре него што је то заискао.

Особито се жалио на епископа будимског Платона. Платон је пријатељски живео са старчевим сином, стајао је у пријатељском одношају са мађарском владом, и држало се, да може много учинити код исте.

---

[57]) франц. antique, старински, у укусу старих Грка и Римљана

[58]) лат. развалина.

Али га је 70-годишњи отац нашао глуха и нема. У оно време биле су необичне околности, и по том није нико знао, шта га самог чека. Зато не пишем ово, да осудим кога, него само бележим, како ми се стари отац јадао; а владика је сигурно имао своје особне разлоге, зашто се тако држао, он који је обично био врло љубезан, а сина му је у свему одликовао.

У битки сентомашкој заробе наши једног мађарског лаћмана или оберлаћмана, Бечлију, сина једног богатог бечког грађанина.

Ту прилику употреби земунска наша влада, те поруче да ће тога часника [?] са Ђорђем Стојаковићем да измени. Јави се то и оцу лаћмановом, те и овај са своје стране употреби све да то буде. И буде. Мађарска влада приволи на ту измену.

Лаћман буде код нас отпуштен, а Стојаковића пусте из тамнице с тим, да се из Пеште не удаљује.

Он је и остао у Пешти неколико недеља, премда му бављење тамо било врло неугодно. Но кад оно у августу Мађари убију царског комесара, генерала Ламберга на дунавском мосту, узрује се светина тако, да се Стојаковић за себе и свој живот побоји.

Ушука се у пароброд, који је свако вече из Пеште у Беч ишао, притаји се у кабини прикривен до Деве, и тек кад мађарску границу пређу, појави се на крову бродском.

Тога тако рећи покојника нађем у Бечу здрава и весела, али полуседа.

Ту нађем у истом хотелу и фамилију Паје Рићичког, кога из овог мога казивања већ познајете. Он је био ту и његова супруга Јелка, и његов синовац Светозар, капетан код хусарске једне пуковније.

Паја Рићички показао је велики српски патриотизам у овом покрету, и зато је зазирао од Мађара, те се у Беч уклонио.

Његов синовац био је на допусту, касније је као пуковник у младим још годинама од неизлечиве болести умро.

Илка или Јелка била је одлична млада госпођа. Са лепим, младим телом скопчавала је салонско изображење, а душом је била сушта чиста безазлена младост. Ко ју је год познавао, уважавао ју је и имао радо.

У тој се обитељи радо бавио и Ђока Стојаковић. И мене су међу своје пријатеље бројали. А долазио је к њима и Коста Богдановић. Сваки знаменитији, старији [и] млађи Србин долазио је радо у то друштво. А Корнелија Станковића, који је касније у нашем црквеном појању лепе заслуге стекао, издржавали су и потпомагали Риђичкови, и држали га као члана своје обитељи.

Ту сам дакле бавио се.

У оно доба била је велика политичка врева у Бечу, и приправљала се октобарска катастрофа.

Ту сам више пута са мојим хрватским колегом, баруном Кулмером општио, који је са своје стране ситуацију у Бечу као нама врло непријатну описивао, и као птица на грани стајао, готов у сваком тренутку прнути и одлетети.

Казивао ми је, да ни моје присуство у Бечу није покретачима дана угодно; а против њему да су позитивно непријатељски удешени, и да се у каквом неповољном случају и за сам живот бојати има.

Ја сам 5. октобра отишао војеном министру грофу Латуру у његов биро, да му кажем жеље српске привремене владе у Земуну.

Ја дођем, а ађутант ми каже да се претрпим мало, јер су баш код министра Мађари, једна депутација, која тражи, да се из Баната гроф Бломберг уклони, да се проти Србљима оружје употреби, и да се овим сва сила из руку узме.

Из разговора ађутанта увидим, да у Бечу с два лица иѓрају, да се једним напрема странкама смеју, а с другима обема подсмевају.

Мађарска депутација изиђе, и по лицама им видех, да су са одговором министра у велико задовољни, јер им је задовољство на образих горело.

Сад уђем ја к министру, с каквим очекивањем, можете мислити. Кад Мађари од задовољства пламте, то ће сигурно мене најмање студен у души дочекати.

Али сам се преварио.

Министар ме дочека врло уљудно. Ја му као увод кажем, како у Банату ствари доста рђаво стоје, и да све зависи од држања грофа Бломберга.

Министар ми одма одговори, да ће Бломберг тако радити и одсад као и досад. Мађари истина траже да се Бломберг уклони, али то бити не може.

Аха! помислим. Дакле боље стојимо, него што смо се надали.

Затим му кажем, да сам ја понајвише тога ради послан, да му јавим стање како стојимо, и да му кажем да је прва и најпреча потреба, да добијемо оружја, муниције и неколико већих топова; да су Мађари све у своје руке добили, и имају свега доста, а ми имамо само један десетак малих трофунташких топова, које смо у Тителу од старе шајкашке еквипаже[59]) задобили.

Муниције имамо тако мало, да се сва на неколико буради барута своди; а топова од шест фуната имамо само два или три, од дванаест фуната само један. А с тим се не да дуго држати.

Министар ми изјави, да ће у том погледу издати наредбу, да ћемо моћи бити задовољни.

Трећа наша жалба стоји у том, да отпусти генерала Шупљикца из Италије, и пошље га к нама. Јер то би било потребно већ и без тога, што би војничка управа дошла у руке царског генерала и војника, који

[59]) франц. овде војна опрема.

зна, шта је војевање, који би пак све војничке припреме знао како ваља наредити. А изван тога пресекле би се све аспирације са страна можда и позваних, те би се створило језгро око којег би се свако радо и с поуздањем скупљао.

И на то ми министар повољно одговори. Опростим се с њим и одем.

Сутра дан дигне се Виден. И сви се незадовољници повуку изван града у Пратер.

Дајчмајстери, немачка пуковнија, пређе к усташима.

Стану грмити топови, у Бечу се учини хукабука. Кад у 6 сати у вече, а мој ти министар виси пред министарством на пијаци „Хофу" о једној грани гвоздена фењера, умотан у белу плахту.

Главна стража, која је код тог министарства стајала, пропусти неке људе министру, те га ови из трећега спрата баце на калдрму у дворишту те зграде, а онда га увију у белу плахту и обесе на онај фењер, што је пред зградом стајао.

Одем тамо и видим човека, пре једног сата свемогућег министра, сада — ништа, и мање него ништа.

Још сам ту био, кад се чују бубњеви, и људи стану на све стране у побочне улице бегати.

Уклоним се и ја, и одем у мој хотел; пођем к баруну Кулмару, да му кажем, шта се збило, али нађем његово гњездо празно, и добијем одговор, да је барун мало час отишао из стана и — Беча.

Сутра дан нађе Беч у рукама усташа.

И моје друштво нађе за добро уклонити се на кратко барем време из Беча и одемо сви у Баден.

Баден је био царски, и тако се нађемо тамо не само у сигурности, него у пријатељско[м] елементу.

После неколико дана одемо у Беч, да видимо шта је. Град је био изгубљен, али у Белведеру[60]) ста-

[60]) летњи царски дворац у Бечу.

јао је царски генерал кнез Ауерсберг као у ратном околу.

Кад смо били при обеду у хотелу „Мајсл“, али наједаред чујемо „Vergatterung!“[61]) Истрчимо да видимо шта је, а то Аула т. ј. њени војници иду улицама Беча с највећом збиљом и леденим у лицу изразом, и добују, да се војници скупе.

Шта је то сад?

Долази бан Јелачић са Хрватима, па се устаaши сазивају у гомилу.

Ми остави ручак, па хајд' на станицу јужне железнице.

Прођемо покрај Белведера и видимо, да се овде нешто гибљу и комешају, као оно пчеле, кад хоће да [се] кошница роји.

Дођемо срећно на колодвор и ту на цести видимо, како колоне бана Јелачића иду к Ротнајсидлу.

У оно време смо сви били људи, које је мир родио и отхранио. Чак који је видео и по више војске у гомиле. После народног покрета у Бечу, видили смо многи по 100.000 људи заједно, сама нац. гарда из Беча и околине, са Аулом била је у једној прилици, кад је надвојвода Јован за управитеља немачке државе у Франкфурту изабран био, ставила 75.000 људи на јозефштадски гласи.[62])

Али је све то било светковина и мир.

Сад пак долазимо из Беча, у ком усташи заповедаше, гди је Аула „Vergatterung“ ударала, да се проти бану на крваво можда плесање[63]) излази; у Бечу стајаше Ауерсберг са царском војском као у шанцу ратном са горећом лунтом[64]) у рукама тобџија, са југа долажаше бан хрв[атски] из Мађарске са 30.000 људи, готових сваки час у бој улетети: да видите, то је особито осећање!

---

[61]) нем. скупљање, команда у војсци.

[62]) фр. glacis. пољски шанац.

[63]) играње.

[64]) нем. фитиљ.

Нема краја колони, која се креташе друмом к Ротнајсидлу. Све саме широке и подугачке колоне пешака, а међ њима батерије са пуним ратним апаратом. Ми смо се истина радовали, јер то бејаху наши пријатељи, наши савезници. Али ипак осети сваки да га нека зима пролази.

Бан Јелачић сукоби се укратко са Мађарима код Марцаља, и пође даље к Будиму.

Но буди да му предаја генерала Рота и Филиповића помрси конце, буди да га виша заповест управо к Бечу позове: кад дође близу Будима, док су га Пештанци са страхом изгледали, наступи он свој хисторички познати фланкенмарш[65]) упути се [стоно]београдским путем к Бечу.

Оштри маршеви однесу га набрзо далеко од Пеште, и док су га на Герзелезу[66]) тражили на небу мађарском, појави се он као комет на небу аустријском, и ми смо га баш гледали како у свој перихелијум[67]) код Ротнајсидла ступа.

Многи су хвалили овај банов фланкенмарш као Ксенофонтов анабазис;[68]) и у опште доцније држало се, да је бан са овим својим доласком под Беч спасао престол Хабсбуршке династије, и опстанак царевине аустријанске.

И не дочекавши да банова цела колона пред нама прође, седнемо на влак, те дођемо у Баден.

Из Бадена отидем једаред у главни стан бана Јелачића, да му кажем, шта је и како је било, да сам

65) нем. марш у страну.

66) брег на будимској страни поред Дунава, мађ. Gellérthegy.

67) грч. тачка у којој планета на свом путу дође у највећу близину сунцу.

68) Ксенофон, ученик Сократов беше грчки историк и војвода; у свом делу Анабазис (узлазак, пут с приморја у високу унутрашњост) приказује свој ратни поход год. 401. пре Хр.; са 10.000 људи ишао је у помоћ персијском краљу Киру млађем.

био пошао к њему у посланству патријарха, и да је имао доћи касније у истом послу Св. Кушевић, те да видим, је ли Кушевић дошао.

Бан је у оно доба био јако заузет војничким пословима, и тај је дан био заузет у главном квартиру у Инцерсдорфу, и тако се с њим и не [са]станем.

Кнез генерал Ауерсберг беше међутим оставио Белведер, и сместио главни стан у вел. Инцерсдорфу, а усташи заузму Беч, и поставе Месенхаузера оберкомандантом.

Моје друштво закључи, да идемо један дан у главни стан, да видимо како је тамо, те да заиштемо дозвољење и путни лист да можемо отићи у Беч, јер су неки имали посла тамо, а нарочито је кнез Михаило Обреновић хтео да иде [да] надгледа свој стан, што га је имао на ћошку и првој кући, која је стајала с десне стране „Јегерцајла“.

Таман се ми упутимо из главног стана, али видимо да војска и батерије к Швехату марширају, те чујемо, да ће Мађари да пробију у Беч, и да се са усташима сложе и сједине.

Ми похитамо брже и дођемо срећно у Беч, те дођемо у стан кнежев. Код њега је врло мало штете било, те ми пођемо да се из Беча извучемо.

У Бечу нађемо, где зевају топови са градског бедема на Јегерцајле и на овој нађемо више барикада, које су биле топовима оружане и на бедем градски циљаше.

Ко је био између прве барикаде и бедема градског код Ротентурмгасе, тај се налазио између два реда топовских ждрела.

Знали смо да Месенхаузер стоји у договору са Мађарима под генералом Могом.

Кад изиђемо из кнежева стана, видимо, да су све капије на кућама у Јегерцајле затворене, а дућани су и пређе били позатварани.

Сви људи зијају на предел Стефановог турња. Битка између царске војске и мађарских баталијона

била се, и топови су се чули. Изнајпре стану се мађарски топови к Бечу приближавати, и у Бечу је свако сваки час очекивао, да Мађари под Беч дођу.

На знак, ракетла са Стефановог турња, udariће усташи из Беча Мађарима у сусрет.

Сад засије доиста ракетла са Стефановог турња, те ми потрчи поред кућа, да барем избегнемо из две ватре, оне са градског бедема, и оне са барикада из Јегерцајла.

Но ракетле ваљда су друго што значиле, зашто на градском бедему остане све мирно, и барикаде у Јегергајли ћуташе.

Побочни сокаци били су с обадве стране затворени, те тако ми брже, брже, и дођемо у великом страху, али без икакве штете до краја Јегерцајле, а одунуд на мост на Дунаву и пређемо срећно у предграђе Ландштрасе.

Ту на мосту нађемо наше граничаре на стражи, и чујемо, да је бан још пре тога Леополдштадт и Ландштрасе посео био, где је генерал гроф Рамберг команду добио.

У повратку чујемо, да се бој код Швехата неповољно по Мађаре свршио, те да су се натраг повукли. Да се не бјаше генерал кнез Лихтенштајн, који је сву кавалерију командирао са својим доласком и нападајем задржао, били би Мађари са свију страна опкољени и на Дунав отерани, где би или морали у воду скакати или се предати.

Накратко затим ударе царски на Беч, освоје га, ухвате Месенхаузера, осуде га на смрт и убију га у градском шанцу.

И Роберт Блум, познати револуционар, буде ухваћен, на смрт осуђен и пушкаран. Видео сам место, где су ова два јунака револуције скончала.

Беч је био миран.

Цар Фердинанд стани се у Оломуцу, и тамо пређе и бечка влада, којој је на челу стајао гроф Штадијон.

Ја дакле одем и сам у Оломуц и јавим се код гр[офа] Штадијона.

Он ме прими врло лојално,[69]) позове ме више пута к себи, и замоли ме да му стање наше ствари писмено дадем.

Кад се државни сабор отвори у Кромјерижу, позове ме тамо, да сам му при руци.

У овом сабору били су онда најчувенији, Смолка Пољак, Ригер Чех, Шуселка Немац.

Са Ригером сам био од пређе познат из Прага; са Смолком нисам хтео ни да се упознајем, јер је он био шпецифични[70]) Пољак, а са Шуселком нисам ништа посла имао.

Био сам баш у оној седници кад се председник саборски бирао. Владин кандидат био је Смолка, а противне странке Штробах.

Било је уређено, ако испадне Смолка, влада остаје и прима се управе, ако Штробах избере се, онда влада одмах одступа.

Можете мислити да сам и ја био јако интересиран, јер падне ли Штадијон и његова влада, онда ми од бечке владе ништа ни тражити ни добити имадосмо.

Почне се балотирање.[71]) Стане се гласовати. Чуло се: Смолка, Штробах и т. даље. Сад се чује више пута Смолка, па онда један Штробах, а затим опет више пута Штробах, пак онда један Смолка. Изглед се сваки час мењао. У овај час учини се, да је Смолка надвладао, затим опет, да Штробах ужасно напредује. Напослетку се покаже ипак, да је Смолка већину добио. Штадијон ступи на трибину и јави, да је он са друговим[а] владу примио молећи сабор за његову потпору.

Сад сам се могао разговарати са Штадијоном као господаром дана и ситуације.

[69]) фр. loyál, правично, искрено.
[70]) лат. прави.
[71]) фр. бирање, избор.

Посетим га, и он ме пријатељски позове, да останем у Кромјерижу, и да му дођем кад год хоћу; ако узима времена, хоће ме у свако доба примити, не буде ли ме могао примити, то да му не замерим, и да не тумачим као промену његова пријатељства.

И доиста један дан нађем се ја у предсобљу међу другим, који су желели с министром говорити. Велика немачка господа, бискупи и генерали стојаше ту са мном заједно чекајући да их к министру позову. Отворе се врата, министар сам прогледи на скупљене у соби, замоли ону господу, да се малко претрпе, и зовне мене по имену да му уђем.

Ту ми приопћи, да је [у] мојој ствари начисто. На темељу мојих промеморија нашао је, да може предложити цару и заступати у државном сабору, што је одлучио.

Одлучио је наиме:

1., Да се наслов патријарха карловачком митрополиту одобри и овај као патријарх потврди.

Нисам имао приметити ништа.

2., Одлучио је даље, да Њ. Величанство узме титулу великог српског војводе, и да се српском народу даде војвода по гласу привилегија српских.

Ни ту ми није било ништа неповољно.

3., Одлучио је [да][72]) генерала Шупљикца српским војводом именује и на своје место пошље.

Ту му приметим, да Срби имају права војводу свога бирати, дакле да се има Стефан Шупљикац као војвода српски потврдити, а не именовати.

Ту ми министар без приговора примедбу уважи и рекне ми, да ће дакле војводу Шупљикца потврдити.

4., Одлучио је по мом предлогу у мемоарима створити земљиште за народ српски у Угарској и тим признати име Војводина Србија, као што сам му био предложио.

---

[72]) у рки. место ове речи стоји „именовати", што је очигледно омашка.

Ја сам дакле сасвим успео.

Но мало пре овога јаве ми, да је депутација у особама Јоце Шупљикца, рођака војводе Шупљикца, Ђорђа Стратимировића и Косте Богдановића к бечкој влади послана с тим, да се ја вратим кући, а они моју задаћу изводе.

Кажем то министру Штадијону, да морам одлазити.

Он је знао за ту депутацију.

„Добро. А ви кажите патријарху ово, што сам вам сад приопћио.“

Ја га још једаред запитам, могу ли ја ово што ми је приопћио патријарху у име његово приопћити, и је ли ово већ ствар решена.

Он ме овласти, да у име његово ове то патријарху приопћим, и да је ствар већ у министарском већу овако решена.

И тако ја сутра дан одем из Кромјерижа.

Кромјериж је варошица у бог[атој] Хани моравској.

Варош као кутијица; са свих страна око велике пијаце аркаде.

У вароши има двор кнеза бискупа Миотуцког уз двор се простире повелики парк.

Ту у вароши има и мајур бискупов. Тако лепе стоке нисам до оно доба нигде видео. Краве велике, добро ухрањене; теоци од године дана тежи и већи од наших маторих крава.

А што сам видео ту великог бика, то нисам ни мислио, да може таквога бити; ваљда је преко два хвата дугачак, а према тому и тежак. Мислим да је имао 30 центи.

А што је народ леп у Кромјерижу и околини, тога више нема. Чисто обучен, добро нахрањен, благе ћуди; милина га гледати. И женски пол врло је угледан. То су оне славне Ханакиње и Ханаци.

У Бечу се нисам задржавао, него сам похитао преко Хрватске Савом у Митровицу, куда сам лицем

на нашег св. Николу приспео. Време је све досада било доста угодно; зиме никакве.

Али на св. Николу осване снег и зима, да се све цвокотало. И то је после трајало све једнако, тако да су се све воде посмрзавале.

Дођем у Земун, где је патријарх после ретираде[73]) генерала Теодоровића у Банату и узмака грофа Нижана из Бачке натраг дошао. Известим га о свему, предам му мемоаре, које сам грофу Штадијону дао, и изручим му, шта ми је гроф Штадијон казао.

Међутим је војвода Шупљикац из Италије дошао био и ја приметим неку запетост између њега и патријарха. Наравно је, да је генерал све за себе рекламовао, што спада на војевање; а патријарх је држао, да је то улетање у његову област; и држећи да је он господар у свему и свачему, и да стратегију боље разуме него и генерал Шупљикац, та му присутност генерала није баш најугодније падала.

Но нагла смрт Шупљикчева ослободе га ове невоље.

Генерал је био у Панчеву и дочекао је један транспорт србијанских добровољаца на брегу Дунава. У повратку тако му позли, да су га морали с коња скинути и у једну од крајњих кућа у Панчеву унети.

Накратко испусти ту генерал, који је у Италији под маршалом Радецки[м] славно војевао, и много пута смрти у очи погледао, јуначку душу, и српски војвода умре с њим на дуго, можда на свагда.

Тело му буде однесено у манастир Крушедол и ту 20. децем. 1848. предано земљи, у којој почива деспотица мајка Анђелина и Ђорђе Бранковић Јегарски. Ја сам му држао говор, који је после штампан у Срп. Летопису од 1850.[74]) Народа је било са свију страна много. Жалост је била дубока и општа.

[73]) франц. узмак, бекство.
[74]) књ 81. стр 74.

У цркви у Крушедолу леже дакле репрезентанти од три одсека српске повеснице: из времена српске независности, из времена кад су Срби у овим крајевима нову домовину потражили, и из времена кад су ову домовину, Војводину Србију, добили.

Ја сам затим отишао у Добринце к мојим родитељима, да се од путова и путних штрапаца одморим. Те године поболе ми се стара мајка, и умре баш неколико дана пре него што је Србобран пао. Ја сам подуже у болести њеној код ње био. Но морао сам отићи у Земун, а она одмах затим премине. Наравно вратим се одмах натраг, да јој последњу љубав искажем, и отпратим је до гроба, где ће вечити санак боравити.

То је била мати, којој ваља пара тражити. У селу је живела 40 година, и за то време уважавали су је сви, стари и млади, јер није било човека и куће, којој није што добро учинила.

Отац је с њом 42 године био заједно; њена смрт потресла га је јако, тако да смо се бојали, да и њега не изгубимо, те смо зато дуже времена код њега и око њега били, и мој старији брат Василије и ја.

Брат ми је у овом случају био срећнији него ја, ако се тим речма то изразити даје. Он је био свештеник; он је мајци својој утеху душевну у последњим часовима живота с детињском љубави давао; он ју је на часу смрти причестио; његов петрахиљ при последњој молитви покривао јој је седу главу, и под сеном овога у згарајућој ватри смртне борбе осећала је прохлађење душевно, те је на његовој руци преминула.

Криза оца нам прође срећно, али од оног часа, кад је она очи на свагда затворила, измени ми се очинска кућа. Није то она кућа, која је била, док је она у њој дисала. Све добије други вид и изглед; нестане оне сјајности, којом ју је обасипала њена неизмерна љубав к нама, све потамни, онеми, све нам се страшим укаже.

*

Јака зима укаже се добрим помоћником мађарским. Панчево не могоше истина добити, али су највећи део Баната заузели.

После освојеног Србобрана, постави им србијански генерал Книћанин у мошоринском стану пречагу, коју не могоше прекорачити.

Јелачићев нападај на Варадин из Н. Сада бејаше ову варош сасвим уништио; и Карловци су били у већој опасности него икада.

Ја сам био у Карловцих, кад је бан Јелачић ударио на Варадин.

Он се надао, да ће овај град предати, како чују, да је бан ту са војском царском. Но превари се у нади. У Варадину су били мађарски комесари, и заповедник тврдиње, генерал Благојевић, није смео пред њима писнути.

Од Варадина бранили су Карловце чете, које су биле тамо устањене. А од стране Каменице утаборио се био обрштер Мамула. Из овога стана гледали смо ми како Варадин Н. Сад руши. Наши запале мост, који је свезивао Варадин са утврђењем моста у Н. Саду; али Мађари запале више кућа у Н. Саду. Све се више и више пожара појављиваше у Н. Саду. Бан није имао артилерије да може с успехом такву тврдињу нападати. Наједеред заповеди, да се његова војска из Н. Сада повлачи, мислећи, да Мађари онда неће Н. Сада рушити. Сасвим изненада пукне глас у Н. Саду, да се спасава који хоће, и да износи што има. Војска се из Н. Сада извуче, а сироти Новосађани стану бегати, понајвише без ичега с голи руку, остављајући све милости непријатеља.

Но и ова намера банова остане празна.

Кад се војска из Н. Сада извуче, онда појуре противници у Н. Сад; може се помислити, каквога света ту није било, те стану куће српске пљачкати и однесу све, што се само однети дало, пак онда запале из руке највећи број српских кућа, те сва варош с малим изузетком изгоре.

Од Србаља бејаху остали неки, не зна се из ког узрока; ови похитају у Варадин тражећи тамо заклона и спаса. Но на жалост не нађоше што тражише. Потукоше их крвници на новосадским улицама. Ту је страдао и доктор мед. Камбер, човек кога су сви ради своје вештине и благости љубили и поштовали. Но то га не спасе. Грозно га измрцварише.

Највише Новосађана уклонило се у први мах без ичега, као што горе рекосмо, надајући се, да ће војничка влада мађарска одмах успоставити ред и запт у Н. Саду, па ће се најдаље други дан својим кућама вратити, јер нису они нападали на Варадин, него царски генерал и царска војска. Али им се та нада не испуни.

У Новом Саду стане кућа више горети, него док су на њега из Варадина пуцали, и место војничке владе, осили се у вароши страст освете, пљачке и разузданости. Те ти они мораше бегати са барутане, где су ноћ провели, и упутити се даље у шајкашки баталијон, од куда после у Срем пређу, те у Карловцих, Земуну и Београду станка потраже.

Идући у Бечкерек к патријарху прођем кроз наш перлески стан. Овај је био између Перлеза и Бечкерека на по пута на друму намештен. Нисам био никада у нашој војски, и тако ми се раздрага срце кад дођем до првих стража, па онда до командантове кућице и т. д.

Видим онамо једну батерију, онамо другу, тамо трећу и четврту, а за логором утврђене поште до близу села . . .[75]) Ту сам се познао са месностима[76]) тога логора, што ми је касније врло угодно пало, кад сам моју приповест „Женски јунак“ писао. Тамо је све верно описано, почињући од места, па кроз све одношаје војске до личности заповедника. Све су те

[75]) место имена села стоје у ркп. тачке.
[76]) у ркп. ова реч није јасно написана.

особе биле мени лично познате, и потом сам био у стању све верно нацртати, чак до начина говора.

Пад тога логора, велику је сметњу у нас направио, јер више никада не могосмо ову стражу нашу тако добро утврдити, као што је пре тога била. После Ускрса г. 1849. били смо доста утешњени; још нас је само Кнића[ни]нов Мошорин чувао, да мађарска војска не продере преко Дунава, а ген[ерал] Мамула заклањао нас је од Варадина.

Но сад се покажу други фактори на ратном позоришту.

Долазак Руса до Ваца и њихов пораз мађарског језгра код Вилагошвара, где се Гергеи, главнокомандујући мађарске војске, са језгром њихове војске руском маршалу преда, те пораз генерала Беме по Русима у Ердељу код Сибиња, најпосле пад Арада и Темишвара, даде стварима сасвим други изглед. Мађарски је устанак био окончан, и ми смо били сигурни од даљих нападаја њихових нижих заповедника.

То донесе и у нашој управи промену. Сад већ није више снага лежала у рукама патријарховим, него генерала Мајерхофера.

Испочетка почео је овај све мало по мало своју снагу зближавати, касније заплаши патријарха, да га као узурпатора и ребела[77]) не прогласе и најпосле изјави патријарху и његовој влади, да њихово деловање престаје, него да гледе да се што брже из Земуна очисте.

Разиђемо се.

Ја и мој пријатељ Стојаковић пођемо својој кући. Најпре дођемо из Земуна у Добринце мом оцу, и ту се с њим опростим, затим одемо у Паланку к његовом оцу и матери, те се он с њима растане. А у то

---

[77]) отимач власти и одметник.

се отвори бродидба Дунавом, и ми дођемо заједно кући у Пешту.

Он отиде из Пеште у Беч, а ја останем у Пешти до пролећа 1850., пак онда одем и ја у Беч.

У Бечу се састанемо опет.

Један дан дође нам барон Флук, који нас је обадвојицу од пређе познао, и приопшти нам, да један од нас ваља да остане, јер ће нас требати као Vertrauensmänner-e[78]) за нашу страну.

Стојаковић је предлагао да останем ја, а ја сам доказивао, да треба да остане он: те тако остане он, те осветла образ и себи и нама. Јер у самом одбору, где су били мађарски, хрватски поузданици и он, тако се одликује знањем од свију чланова, да је био десна рука мин[истра] Шмерлинга. Од овуд се после датира све оно поверење, које је код тог државника нем[ачког] уживао, те су га употребили најпре у Темишвару код оберландесгерихта,[79]) а касније код мађарске канцеларије као референдара.[80])

Ја сам међутим радио најпре кроз две године код министра грофа Туна за наше школе. Ту сам написао читанке за четири гимназијалне класе и „Цветник Словесности“ за VII. и VIII. гимназијални разред.

Ту сам уредио године 1851. и 1852. четир књиге Срп. Летописа.[81])

Имао сам изглед, да ће ме гроф Тун узети за секретара код свог министарства; али ми се ово дуго развлачило, и неки унутарњи нагон гонио ме је да иштем адвокатуру у Н. Саду и да идем у народ.

Нудили су ми, да ме начине котарским суцем у Руми, али ми то није годило.

---

[78]) нем. повереннике, мало ниже каже Суб. „поузданике“.

[79]) нем. врховни земаљски суд.

[80]) лат. извештач; то је наслов правника после првога државног испита.

[81]) књ. 83—86.

При решавању молбе ми за адв[окатско] место у Н. Саду, правили су ми свакојака зановетања, док се нисам једаред расрдио, те министру Краусу поштено очитао у брк. Наскоро затим добијем декрет и одем у октобру 1853. у Н. Сад.

Са овим се свршује ова епоха мога живота.

Писање читанака и „Цветника Словесности" вратило ме је натраг на моје старо поље, на поље књижевног рада.

При састављању „Цветника Словесности" стао сам на укупно поље књижевности наше, од св. Саве и Дометијана кроз векове наших хисторијских писмених споменика до књижевности дубровачке; пак одавде кроз све време писања у славонских списатеља до времена нашег Доситија, а оданде до наших дана.

Сам сам се зачудио, каква се ту лепа слика указала.

Ова је књига министарством прописана била за све више гимназије наше, и тако се овај правац у живот увукао.

У Летописима овога доба написао сам следеће знаменитије чланке.

Уређивање С. Летописа преузео је од мене, као што сам на другом месту казао, Сима Филиповић.

Али је он само три табака за годину 1850. био уредио, и онда је из Пеште отишао. На позив С. Матице од 15. јануара 1850. преузмем ја наново уређивање тога часописа.

У I. ч. од 1850. год.[82]) дадем штампати „Први мај 1848." О овом сам случају мислио већу песму написати, и за то сам навео, да је то одломак из већег дела мога; али ми се касније ова мисао изгуби, и тако је овај комад све, што сам о том писао.

Напротив пак наставим низ приповедака из нашег живота год. 1848. и 1849., који сам започео са при-

[82]) књ. 81.

новетком „Мађарица“, што сам је дао у овој части С. Летописа штампати, те ћу на свом месту о свима уједно говорити.

У Бечу се састанем са ц. кр. умировљеним мајором Стеваном Главашем. Он је много допринео, да се град Осек 14. фебруара 1849, царској војсци преда. Ову предају написао сам ја по казивању и доказивању истога господина, и дао сам је штампати у ч. I. С. Летописа год. 1851.[83]) А уједно сам написао и кратки нацрт живота истога родољупца.[84])

Године 1853. бављење моје у Бечу после покрета доведе ме у додир са још две знаменитије особе нашега народа, а те су биле кап[етан] Тима Ђурић, и његов син, кап. Давид Ђурић.

Кап[етан] Тима Ђурић служио је у нашој војсци за време покрета. Тима је био смеран, поуздан човек; а син му Давид, који је у наше дане дотерао до фелдмаршалајтнанта[85]) у царској војсци, и броји се међу одличне генерале, био је женијална природа, пун ватре и енергије. Написао сам животопис обојице и дао их штампати у С. Л[етопису] од год. 1853. ч. II.[86])

У то време превео сам кронику Попа Дукљанина, и дао сам штампати у С. Л[етопису] од г. 1853. ч. II.[87])

Поп Дукљанин има за нас Србе особиту знаменитост, као очевидац свога времена. Што он пише о другим временима по другим кроникама, то важи у толико, колико и те кронике; али један део свога списа приредио је он из искуства својих дана, из сопственог знања и казивања својих суврененика, и који га знаде читати, наћи ће у њему многа зрна чисте истине из живота нашег народа оне добе. Пре је ретко ко могао до ове кронике доћи; ја сам је за свакога лако приступном учинио.

---

83) књ. 83. стр. 1—45.
84) Ibid.
85) у ркп. стоји „Ф. М. Л.“
86) књ. 88. стр. 199—216.
87) књ. 88. стр 1—86.

У исто време у Бечу написао сам [у С. Летопису за] 1853. I. ч. критику на дело „Повесница српског народа од најстаријих времена до год. 1850.,“ коју бејаше написао и о свом трошку издао др. Дан. Медаковић у Н. Саду у 4 части. Ову рецензију штампао сам у I. ч. С. Летописа за годину 1853.[88])

С похвалним трудом написао је писац ово дело опширно, слогом лаким, и журналистичком топлином. Није чудо да га је народ купова и читао.

Али се мени учини, да критике у њему нема никакве; да на много места што тврди, што нема никаквих основа, а да му на много места, где основе наводи, ти немају темеља.

Морам признати, да је ту било мало и личнога узрока.

Др. Медаковић говорио је пре тога још пре 1848. о С. Летописима, па се о овима врло неповољно изјавио, дижући старије пре тога издане Летописе у небо, а ове, који су под мојим уредништвом изишли, осуђујући просто без разлога и узрока свакога, тврдећи, „да један старији Летопис више вреди него двадесет новијих“!

Његова Повесница пружила ми је прилику, да му одшалим шалу, а што се тиче самих Летописа, ту сам му потанко одговорио чланком у С. Летопису од год. 1853. ч. II.,[89]) у ком сам чланку сравнио Летописе моје са старијима и садржајем старијих и новијих Летописа потпуно доказао, да је само од ока говорио.

Ко год ју прочита, видеће, да је мени доиста до тога било стало, да се не уведу у нашу повесницу оне ствари, које је Медаковић проти старијим изворима, олако ствари узимајући, и обилазећи сваку озбиљну критику, у нашу повесницу увео био.

А други је узрок био, што сам био дознао, да влада српска у кнежевини Србији има намеру, то дело

---

[88]) књ. 87. стр. 116—205.
[89]) књ. 88. стр. 221—240.

увести у своје школе, и тим би се путем наравно и најлакше све оне неистине у сам народ увеле, које су у Медаковићевој повесници киптиле.

Написао сам пак рецензију онако, како сам држао и сада држим, да се рецензија писати има. Ништа нисам устврдио, што нисам одмах и доказао. Нарочито нисам ништа устврдио, да код њега не стоји, о чему нисам у исто време доказао, како у истини постоји.

И по томе сам у овој рецензији много самосталних и нових назора о стварима српске повеснице приопштио.

Тим сам послом хтео уједно да покажем нашим списатељима, како ваља да се рецензије пишу.

Рецензија испадне по писца неповољно, и учини да му се дело у Србији у школе не уведе.

Тако сам у овој рецензији за нашу читајућу публику конштатовао, шта су дела: Св. Саве, Доментијана, Стефана, првовенчаног краља, митрополита Данила, Кирила Живковића, епископа пакрачког, и митрополита црногорског Василија, на која се писац много позива, а која не бејаше ни видео.

Више погрешних навода[90]) и тврђења Медаковићевих исправио сам, а тим сам путем више питања у нашој повесници разбистрио и расветлио, куда спада: питање о краљу Чаславу; о упливу цара Душана на удављење оца му, краља дечанског, а нарочито приповест архиеп. Данила о овом догађају наводио; о Љубомиру, прадеди Немањином, Урошу деду и Теши оцу истога.

Затим сам се постарао критички испитати и конштруирати родословље Немање (од стр. 168—204), у ком сам, чини ми се, јасно исказао, да причање о истом, што су до овога доба и писци повеснице и тако званих летописа износили, не може да издржи критику, него да се мора одбацити, те као исказано

[90]) у ркп. Суб. овде је над редом додато у загради: (30 и више).

узети, да је Немања рођен од српске краљевске куће која је до њега владала; да је био од онда владајуће линије, пошто је његов најскорији брат владао у време, кад је он напрво ступио, јер сам приповеда, како је овому говорио: „ако и јесмо и једнорођени и синови једнога оца и матере.“ А тај најстарији владајући његов рођени брат јест Радослав II., син Градињин, а по том је и сам Немања син Градињин.

О Деси или Теши пак исказује се са друге стране, да је био старији годинама него Деса-Теша.

Том сам приликом покушао и вредност Попа Дукљанског (Presbyter Diocleae) установити, на што сам такође први већу позорност обратио; нарочито сам испоставио, да је Поп Дукљанин био сувременик Немањин, и да његова приповест о догађајима, који у његово време спадају, или које је могао од својих непосредних старијих слушати и дознати, очевидно печат истине на себи носе; дакле да је овај писац за нашу повесницу тога доба од највеће вредности.

Медаковић је имао лепе заслуге за наш народ, особито својим журналистичкмм радом. Ретко је наћи перо у нашој књижевности, које је тако удесно било за журналистичке чланке.

Али зато су људи и читали врло радо његове новине, те су му ове лепу заслужбу доносиле.

Медаковић је још у време покрета штампарију основао, коју је такођер паметно руководио, те му је и ова лепу корист доносила..

А и иначе био је он индустријалан[91]) дух, те је знаменито имање стекао, сачувао и својој деци оставио.

Посед његов по највећој страни био је у Банату у Кикинди, у Београду у кућама, и у Хрватској у имању Писаровина.

Он је био с једном или две године дана млађи од мене, а преставио се у Загребу год. 1882.

[91]) лат. привредан, радин.

У покрету смо друговали као родољуби. Касније удари он на уређивање Срп. Летописа, и добије одговор у рецензији његове Српске Повеснице.

Дуго се времена срдио мој стари друг на мене ради те рецензије. Но што смо имали у Војводини, то смо у њој оставили. У последње време у Загребу састајали смо се опет као стари пријатељи.

Лака му земља била! Доста је свом народу у прилог урадио.

Др. Анте Старчевић у Загребу напише у загребачким „Нар[одним] Новинама“ год. 1852. од 27. септ. један инфаман чланак проти Србаља.

У Летопису од г. 1853. ч. II.[92]) напишем му ја одговор на овај чланак, који се од других мојих дела разликује хумором и иронијом.

И овај је чланак пун самосталних и нових назора о догађајима Србаља и Хрвата и о стварима хрватске повеснице.

Др. Анте Старчевић тврдио је у свом означеном чланку, да Срби нису Срби, него се само тако зову, да Срби и нису код њега Срби, него Servi, да Срби код њега украдоше туђ језик, туђу веру, туђа имена, туђу капу, туђе димлије, туђ ћурак, туђе песме, и продају их под своје.

Нећу овде наводити оно, што сам управо наводио, да његове тврдње оборим; него ми се чини, да му споменути ваља оно, што је ту изложено, као нова мисао, нов назор, али нов садржај повеснице изнаша и доказује.

Овамо спада оно место, у којем се излаже однoшај између Хрвата и царевине Карла Великога, и однoшај њихов к франачкој сили. Овамо долази даље она расправа, у којој се исказује однoшај Србаља к Бугарима, и у којој се критички исправља казивање Порфирогенитово о победи буг[арског] краља Симеуна,

[92]) кн. 88. стр. 116—168.

услед које да су Бугари ушли у Србију и „цео народ од мала до велика у Бугарску у сужанство одвели“, и у којој се утврђује, да су Симеуна потукли Срби, а не Хрвати, чим се кроз векове забачена истина на свет изводи.[93])

Овамо спада даље и она расправа о садржају исправе Петра Црног Гумаја, којом се конштатује начин, којим су хрватски краљеви до престола долазили, и о броју банова хрватских, те она тврдња Гумајева као сваког темеља лишена исказује, да је хрватска краљевина имала седам банова, и да су ови били: бан хрватски, босански, славонски, пожешки, рамски, арбанашки, којој се расправи не може порећи велика занимљивост.

Свуда се овде установљују нове хисторичке истине и ствари.

До овога дана није Анте ни речице на ову критику одговорио.

То је исти Анте Старчевић, који се касније као пророк у хрватској омладини појавио, и до великог утицаја дошао.

Ја признајем добру вољу код овог сународника нашег, али ми се чини, да је код њега већа наклоност за особеношћу, него к објективној истини. Поред тога ми се чини, да нема оне зрелости у суђењу, која је апсолутно нужна за реални успех ма какве доктрине и акције.

Њему примају што каже, јер говори само оно, о чему зна, да ће се младим духовима допасти; он се допада, јер говори само оно, што зна, да свет жели и воли. Може ли то бити, то није његова брига; хоће ли тим својој науци и свом народу више шкодити, за то он не пита.

Цел му је магловита. За средства и не распитује.

[93]) иза тачке овде долази реч „Најпосле“, која јамачно упућује на идући став.

У овим Летописима, које сам од год. 1852—1853. издао, штампао сам коло приповести, које су из нашег покрета узете.

Ја сам у том покрету на меродавном месту учествовао, није чудо, ако су му догађаји дубоко у мени одјека нашли.

И сам сам оставио своје гњездо, које сам пре тога био себи свио и отишао сам у средину покрета.

Тамо сам био и онде, где се све састајало и све јављало, није чудо, да ми је скупа свега позната била.

Ишао сам по народу, те сам се са сваком класом тога састајао и разговарао, познато ми је дакле из непосредног додира, о чему је народ мислио, шта га је заузимало, како је о чему судио.

Кад се вратим у Беч, дођу ми ови утисци репродуцирани пред духовно око, те им дадем особите облике у приповестима: „Мађарица“, „Господар Арса“, „Два брата“, „Женски јунак“.[94])

У првој приповести смерао сам на то, да такови појави, који се међу народима укажу, што су прије у миру и пријатељству живели, кидају оне танке жице, што невина срца деце различних народа скапчају, и тако су и за један и за други народ судбоносне, и у живот им дубоко засецају. А уједно сам намеравао, да и Србљи и Мађари имадоше представника, који су им на част служили.

У другој приповести оличио сам онај пораз, којим је покрет читаве обитељи упропастио, које нису ни криве ни дужне.

„Два брата“ доносе слике из једнога народа, једне обитељи, од којих је једна црпена из практичног живота, а друга је пород узвишене идеје.

„Женски јунак“ даје нам прилику, колико је одушевљење онога времена у наш народ било пробило, да је и саме жене на највеће жртве узбуђивало. „Жен-

[94]) прва у Летопису за 1850. књ. 81., друга за 1850 књ. 82., трећа 1851. књ. 83., четврта 1851. књ. 84. и 1852. књ. 85.

ски јунак" има бити слика поезије, слика идеје, идеал узвишенства женског. Зато је и држана провидном, сјајном маглом увијена.

Где топови грме, ту музе ћуте.

Тако се види и код мене.

У оној ревви сваковрсних чуства и утицаја, страшних, ужасних, опасних, у срце дирајућих, узвишујућих, сјајних и суровихⁿ[95]) и т. д. ни једна песма да ми је преко усне прелетела!

Дуже је времена требало, док ми се душа тако повратила, да се опет стварајућа роса на њој појавила, док ми се живци тако опоравили, да их је и њежни глас музе могао задрмати.

Но прави узрок држим да је друго нешто.

Истина је и нико неће порећи, да је у оваково време сам живот једна поезија, а кад човек живи поезију, не пада му ни на ум, да поезију пише. Тек кад тај живот престане, онда се сећањем и опоменом, роди у њему поезија осећања и фантазије.

Ово се потврђује и другим непосредним појавом у мом животу.

Године, које сам у Бечу од 1850—1853. провео, биле су за мене опет поезија живота од друге врсти. То су биле године срцу мом најмилије и најслађе. Па и у току тога времена није се ни једна песма родила.

Тек кад је неко време протекло, избили су осећаји ових дана у песме, тако назване „Бечке елегије", и многе друге, које су године 1856. 1857. и 1858. из мога срца и пера испливале.

Кад је чега срце пуно, онда су уста понајвише нема, а рука и перо писца нису ништа друго него сурогати[96]) уста.

Напротив пак поступио сам од г. 1848—1850. неизмерно у познавању људи и њиховога живота. Од најниже сфере сиромашне и просте обитељи пак до

[95]) у ркп. нејасно; могло би се читати и „строгих".
[96]) лат. замена.

највишег лабораторијума[97]) у ком се ствари државне препарирају прошао сам и сам, као неки суделујући, ако и не меродавни, фактор, утичући у много не својим силама него снагом времена, и примајући утиске најразновиднијих, доста пута неодољивих сила.

У сваком појединим случају морало се знати, или барем довијати, како где мисле, и којим се плугом дотична земља заорати даје, ако си желео до успеха доћи, или барем не покварити оно, што је ваљало израдити.

Ово је била школа живота, али школа у којој се предавало у оно доба више, него што се у време мира и уредних околности чути и научити давало.

А у оне три године бечког мога живота после покрета проживео сам сав живот срца, љубави и милине, среће и уживања ведра живота у најлепшој природи, до крајне дубљине и висине, до које човечије осећање допрети може.

Огледало овога мога живота наћи ће сваки у песмама горе означене епохе. И после овога могу се те песме тек како ваља разумети и оценити.

Уређивање „Цветника Словесности“ бацило ме је у све пространство наше књижевности, кроз цело време њено. Тешко да је ко дотле имао праву слику наше укупне књижевности.

За њену најстарију добу и слику мало је њих знало, а ти опет нису новија њена времена познавали.

Који су знали за дубровачко доба, нису старије наше књижевности познавали; а и новија им је била сакривена или оном страном, којом је живела код Србаља или оном, у којој се јављала у Славонији и Хрватској.

Ја сам први целу ту слику саставио, нацртао, и свету као једну целину представио, те тим ударио

[97]) лат. радионица.

прави темељ повесници наше књижевности на слав[енском] југу.

Ова радња, морам признати, и мене је самога до правог опсега наше књижевности довела; и „Цветник Српске Словесности“ могао сам ја само у Бечу написати, где су ми толике и такве библиотеке биле отворене, где сам се скоро са сваким делом, које ми је ваљало позивати, могао упознати. А то би ми било немогућно, да сам посао радио изван Беча, као што је и сваком другом било немогућно.

Бављењу мом у Бечу имам захвалити и за све оне нове црте, које ми је разним поводима пошло за руком у нашу књигу увести из повеснице нашега народа, које би иначе до дан данас на другу руку чекати морале.

Године 1851. давао Михаило кнез Обреновић, који је у оно време изван домовине у Аустрији још из даљих времена обитавао, парастос Петру Петровићу Његошу, владици Црне Горе и господару Брда, који се бејаше 19. октобра преставио.

Ја сам овог нашег великана из Беча познавао.

Чујући да је у Бечу, одем да га посетим, и да га лично познам.

Пријаве ме и позову у собу.

Уђем.

На канапету за столем седео је један Црногорац. То није било за мене ништа ново; прије тог времена био сам многе Црногорце видео.

Али сад се нађем у чуду.

Стане се са канапета устајући дизати. Диже се, дуго траје. Диже се још. Зар још нема краја? И још се диже. Зар неће бити краја тому дизању? Најпосле исправи се у пуној својој висини.

Тако ми онога[?], чисто се бејах уплашио! Толико високог човека нисам био до тог дана никад видео.

А при том сви удови тела у најлепшем размерју. Па глава и лице: заиста аполонска.[98]) Био је млад човек.

То је било неколико само година пред његову смрт, а млад је умро.

Нисам му се могао доста надивити. А не само ја, него му се висини и лепоти дивио и сав Беч, а у Бечу се доиста виђа којеоткуд много лепих људи у сваком погледу.

Кажу, да му је ова лепота баш и донела клицу смртну у живот. Но ја не знам; тако су говорили.

Мало сам био код њега.

Ја сам га био желео само видети, а то се даје брзо обавити.

Он није нашао повода заустављати ме. Може бити да је тому био узрок моја особност, којом сам више одбијао непознате од себе, него што сам их к себи привлачио.

После не бих дао за много што сам га бар једаред видео. Барем сам могао потпуно разумети његов „Горски Вијенац“ и „Шћепана Малог“, јер чини ми се, да та дела не може нико потпуно разумети, који писца није лично познавао.

Ја нисам од оних људи, које нека особита сила напрема великој господи привлачи: мене је баш напротив нешто од те господе одбијало, особито док се нисам боље с њима познао. Шта је то било, то онда нисам јасно увиђао; сад знам.

Положају светском стављао сам одувек насупрот особни положај човека, па ми се чинило, да се код њега накнађа личним садржајем оно, што је њима светски положај давао.

Био сам и сам у доста високим положајима светским у мом животу; али сам и онда то исто осећао, и зато сам увек гледао, да онај, који са мном гово-

[98]) Аполона, бога сунца и вештина, приказиваху Грци као необично лепа младића.

ри, заборави на светски положај мој, него да гледа само и мој и свој лични садржај.

Он се родио 1. јула 1813. био је дакле три године и по од мене старији. Умро је 19. октобра 1851. у 38. години живота.

Кнез Михаило позове мене, да приликом тога парастоса изговорим слово у спомен упокојенога му друга.

Мени то не беше ни мало неугодно, јер сам упокојенога владику и сам познавао и уважавао.

Парастос се давао у грчкој цркви турских поданика, који су у Бечу становали. Људства је било много: сви министри аустријански и друге знамените личности присуствовали, које из поштовања према упокојеном, ког су по највећем делу лично познавали, које из уважења напрема кнезу Михаилу, који је био омиљена личност код бечког двора.

Држим да сам своме задатку доста добро одговорио; толико сам уверен, да је могао покојни владика ово моје слово за живота чути, да би се топлије растао са мном, него што смо се растали, кад сам му живом неколико речи казао. Барем је долазило све из чистог срца и пуног уверења.

Ово место означује задаћу и смисао слова:

„Оснивајући будућност свога народа, као војвода Стефан (Шупљикац); силан и красан телом као Душан; и окружен јунацима, који су стотине хиљада љуте Малесије[99]) побеђивати научили; учитељ свога народа као Доситије, песник као Мушицки: и опет паде!"

Најлепша места из његових дела повадио сам и као дивним китицама цвећа увенчао сам му мисаону слику. Ти су изваци њега жива у тај збор довели.

То је слово штампано у С. Летопису од године 1852. ч. I.[100])

---

[99]) племе арбанашко на Дриму.
[100]) књ. 85. стр. 20—42.

Ово слово упозна ме са наследником Владике Петра.

Владика означи својим наследником Зека, Данила Петровића, и овај се крене у Петроград, да се тамо мало приправи и за владику Црне Горе посвети.

У ту сврху крене се он са малом пратњом и дође 1852. у Беч. Ту ме потражи, и тако се познамо.

Данило је био омален човек, јако црномањаст у лицу, тако да је као местиц[101]) изгледао. У телу је био коштуњав. Али је живот у њему врео.

Ту је у Бечу био онда и Стеван Цуца, син срдара Андрије, зета покојног владике, што му је сестру имао за жену, владика је дакле био Стевану рођени ујак.

Стеван се негде у Аустрији у једном војничком заводу учио, и био је леп, млад, повисок човек.

На сваки начин био је лепши од Данила, а држао се и наученијим и изображенијим од њега.

Међутим био је Данило духом далеко већи и јачи од Стевана.

У оно време баш имали су између себе размирицу. Владика је имао неке новце. У болести била је око њега његова сестра, мати Стеванова. После смрти владичине не нађу се ти новци, и сестра му искаже, да су новци у ње, али да је те новце владика, брат јој, њојзи поклонио.

Новци су ти били државно благо, које је владика од Русије за потпору Црне Горе био добио.

Данило је дакле исте новце тражио, да се њему, као владару предаду, а Стеван је бранио права своје матере.

Од других сам био начуо, да има још и друга зачкољица међу њима. Данило је држао, да би Аустрија радо Стевана видела на влади у Црној Гори, а то му наравно није могло бити по вољи.

Међутим је и Стеван онда био у Бечу, и долазио је чешће, скоро сваки дан, к Данилу. Овај га је

[101]) шпан. потомци од Јевропљана и Индијанаца.

лепо примао, и није дао ничим познати, да у њему такмаца сматра. Али је озбиљно тражио, да му се они државни новци предаду.

Једаред је баш преда мном о томе са Стеваном говорио.

„Јес' чуо, Стеване. Ја нећу више о том да говорим, него ћу ти казати још ову последњу, па ради како ти је воља. Ја не тражим те новце као Данило, него као господар Црне Горе и наследник владике Петра. Зато ти их не могу ни опростити, јер ми то не да дужност према Црној Гори. То су новци њени а не моји. Нека је истина, да је те новце владика твојој матери дао. Људи говоре свашта; али ја ћу узети да је тако, како ти кажеш, да је. Али владика није имао права те новце својој сестри поклањати. То није било његова својина, него својина Црне Горе, наше домовине. Чуј ме дакле! Ако ми те новце добровољно предаш, узећу те у шенат, па ћеш живети уз мене као брата, као што и јесмо браћа. А ако ми те новце не издаш, вера и Бог, хоћу ти кућу ископати, да је не буде више у Црну Гору Жао ми је оног твог доброг оца Андрије, оног поштеног човека; ама нека криви тебе, а не мене!"

Зеко је то с тако ужасном енержијом и збиљом говорио, да није Стеван ни најмање могао посумњати, да неће учинити како каже.

Како су они после тај посао изравнали, није ми познато.

Стеван није отишао на Цетиње, него је неко време шврљао по Цариграду, и после наједаред чујем, да га је тамо један Црногорац убио.

Данило се осећао угодно у мом друштву, те смо тако кроз оних 5—6 недеља, што је у Бечу провео, свако вече састајали се или код њега, или код мене.

Ја сам га у велико поштовао са његове добре воље према својој земљи и народу, и ради његовог одушевљења за будућност Црне Горе.

Често ми је говорио, да нема нимало воље да се покалуђери, и да би волео него Бог зна шта, да га то прође.

Отишавши у Русију изјави и тамо, да би му милије било, да га Русија призна за кнеза црногорског, а владику нека учине другог кога. То му се уважи, и он се врати из Русије као црногорски кнез.

Били смо у „Хотел-Мајслу" у Бечу, где бејаше одсео кад се из Русије вратио. Наравно сад је био признати кнез црногорски, а кад је ишао у Петроград, онда је био само означени наследник Петра владике у црногорској влади.

Сад се осећао самосталнијим и много снажнијим, него пређе.

Према мени не беше се ни у чем променио. Приповедао ми је све и свашта. Једаред ми почне казивати, како је с царем Николом прошао.

Најпре је са руским министром вањских послова о ствари говорио, и њему је приопштио, да би му већма по вољи било, да буде кнезом црногорским него владиком.

Најпосле позове га цар к себи. Оде он тамо и у бризи и у страху.

Ко је познавао цара Николу, зна да је био колос од човека; а Данило је био низак и ситан.

„Ти хоћеш да будеш кнез црногорски, а не би рад бити владиком?" Тим почне цар свој разговор.

„Тако је, Ваше Величанство!"

„Е па нека тако буде!" пресече цар, приступи му и пригрли га на прса.

„Кад ме загрли и на своје прси пригрли, учини ми се, да ме са земље подиже, и високо — високо до неба уздиже" Ово су Данилове речи.

Он оде из Беча на Цетиње, но тамо наиђе на заверу, коју срећно својом одважношћу у постанку угуши.

Зна се, да се јуначки борио, да му Црна Гора буде већа.

Но судба му прекрати живот; набрзо га стиже у Котору кугла убице Кадијћа, Црногорца.

Бејаше се и оженио са Даринком, кћери тршћанског банкера Квекића.[102])

Од тога доба добију многе девојчице код Србаља то име црногорске кнегиње.

Споменуо сам већ више пута, да сам се познао за време мога бављења у Бечу, које пре покрета, које после тога, са кнезом српским Михаилом Обреновићем.

Кнез Михаило бејаше већ прошао школу несреће, кад су му оно оца, кнеза Милоша, из земље изгнали, а затим кад су и самога њега после смрти брата му Милана са престола кнежевског удаљили.

Он је дакле већ био познао збиљу живота, и та му се огледала и на спољашњости, и у понашању.

Др. Пацек, лечник, родом из Словачке, био му је major domo, и ко је хтео добити приступа кнезу, тај је морао код Пацека покуцати.

Кнез Михаило био је штоно веле до грла закопчан. У његовом положају нити му је то ко замерао, нити је што друго тражити могао.

Ја сам у њему у више прилика приметио, да има врло одсудну, тврду и добру вољу, али ми се некако чинило, да нема духа нимало. Характер посве одличан, али творац не. И то се, као што се мени чини, касније и показало.

Може бити, да би било и друкчије, али га убише злочинци баш кад је на прагу стајао, да што учини.

Под њим је Београд од Турака добивен; али то је било чин других фактора.

Увек је говорио о сједињењу Босне са Србијом, а околина је његова раструбљивала, да ће он то путем дипломатичким средством Аустрије израдити, али ко је веровао, веровао, сумњали су многи, а било

[102]) у ркп. стоје тачке место онога имена.

их је и таквих, што су одсудно одрицали, да ће му то поћи за руком. Како рекох, остаде lis sub judice[103]) јер га безбожна рука изненада са овога света оправи.

Он се за оно време, док сам се ја [у] Бечу бавио, ожени са грофицом Хуњадијевом, Јулком, најлепшом госпођом у Бечу онога доба.

Сватови су му били сјајни. Да је имао Вишњића, стајали би данас барабар уз сватове цара Душана, који је ишао по Роксанду у граду Легењу, и поред сватова Црнојевић-Ива, црногорског кнеза и витеза.

Чудио сам се, да су ти дивни сватови остали неопевани.

Но и то одговара карактеру кнеза Михаила, ком је ма и најмањи швиндл у души мрзак био.

Код њега је могао само др. Пацек швиндловати, али на врло фини начин.

Брак овај није био најсрећнији.

Странке умру једна на једној друга на другој страни.

У таким приликама једни криве страну једну, а други другу; мени је Даничић у пуној збиљи казивао, да је кривица на страни мужа. Овај је честити научењак околности сасвим потанко познавао, и са особитим одушевљењем о кнегињи говорио.

И Ђуро Даничић спада у моје познанике онога времена.

Њега сам истина још испре познао, кад сам к Вуку Караџићу каткад дошао. Он је онда код Вука радио. Био је то леп, млад човек, као писан, а бавио се филологијом и словарењем. Још се онда говорило, да је он управо душа Вука Караџића, који је имао пуно добре воље и среће у прикупљању материјала, али му је посве недостајала наука и теоријско изображење.

103) лат. несвршена парница, неодлучено питање.

Ђуро је био суштя мрав. Није дизао главу од посла. Радио је много, помњиво и добро. Са Миклошићем и поред њега успевао је Ђуро гигантским корацима.

Пословање крај Вука Караџића давало му је матерцјала, какав је само могао желети.

Докле је Ђуро Даничић дотерао на свом путу, то је сваком познато. Он је постао филологом европејског имена.

Ја сам с њим стајао за цела живота његова као старији пријатељ с млађим. Ја сам њега уважавао као једну од наших првих снага, он је мене одликовао као старог, признатог радина на пољу народног живота.

Накратко пред његову смрт видели смо се у Загребу у кавани. Растали смо се као увек, као стари пријатељи. Ја са своје стране држао сам, да ће се опростити болести, коју бејаше својом невештином на себе навукао; а је ли он мислио, да ће иза неколико дана са онаком славом у Београд бити однесен, у ком га је управо та болест и нашла, то не знам.

А да ово буде јасније, што мало час рекох, морам казати, да ми је пре тога из даље казивао, како се поболео. Било је то у Београду. Београдски лечници нису познали болест; барем се мени одмах тако учинило, и то сам му казао. Он их је бранио и то жестином, која ми је у очи падала. Размишљајући о том учинило ми се, да он њих брани, што би иначе морао сам себе кривити, што није другде лечничког савета потражио. А то му бејаше најнесноснија мисао, да је сам у том погрешио.

Једаред мора бити крај свакојако; он је тим путем скончао. А ја морам овде рећи: то је био поштен, смеран, научен, радин, славан човек као ретко који!

Још сам једног младог човека познао у кући Вука Караџића, а то је био Бранко Радичевић.

То је био млад човек, високо узрастао, са крупним цртама лица, великим очима, чистом кожом, и но-

сио је натраг чешљану косу, као што наши свештеници носе.

Бранка обдарила нарав телом, које је за сто година спремљено било. Цела прилика била је јако угодна, а нарочито лице и око било пуно живота и лакокретног, несташног израза пуно.

Бранко је у оно доба, кад сам се ја у Бечу бавио, био већ издао и своје лирске песме и епоске. Лирске су му песме свакога очаравале, а епоске су мање позорности на себе обраћале.

Приповедао ми је, како је 1848. у Земуну био, у кафани са старим . . . [104]) о писмену *ј* у дишпуту дошао и Земунце као Вуковац тако проти себи разјарио, да је морао управо утећи и из каване и из места.

У Земуну је владало у оно време православље, јер су тамо онда владали све стари православци. . . . . .[105]) Васа Васиљевић, и Димитрије Петровић.

А ови су у покрету врло велике услуге чинили народној ствари, и уживали изванредно поверење патријарха Рајачића, а при том стари православни Србљи били и скоро искључиви уплив на Земунце имали.

На све пак стране владала је мисао, да се Вук Копитару продао, и да католицизам иде на то, да Србље посредством Вукове писменице од православне цркве оцепи, и тако к себи приближи и споји.

Ја кад сам последњи пут видео Бранка, није ми ни на крај памети било, да је тај човек намењен, да за неколико тако рећи недеља у гроб легне.

Он ми је казивао, да је био болестан и да је у шпитаљу лежао: али му изглед није издавао реконвалесцента,[106]) него здравог младог човека.

Бранко је био врло веселе нарави, лакокретнога духа и окретна, врло окретна понашања у друштвима.

Грдна штета што му се не даде доживети старије године. Грдно песничко богатство пропало је с

[104]) у ркп. стоје овде тачке.
[105]) у ркп. тачке, као да требаше да дође још једно име.
[106]) лат. који се опоравља од болести.

њим за наш народ и нашу књижевност. Он је управо почео животом и из живота песниковати: њему су песма и живот једно били. Отуда она живост, она истина у мисли, осећању и изразу; отуд она гипкост у кретању и форми. У његовим песмама прпти младост и здравље, несташлук и топлота крви. Све је живо, све се гибље, све се креће и игра; у свачему бије жила, у којој млада крв јури.

Лака ти земљица, мили, врли песниче младости!

Сад би ваљало коју да рекнем о нашем старом Караџићу. Али је ова личност од онога доба, кад сам ја с њом опћио, са нашим опћинством у општи додир дошла, и живи у души народа као особита светла слика. Не би ми дакле ваљало о њему изгубити ни речи. Али неке особитости неће бити сувишно о њему споменути, јер су јединствене, а при том интересантне.

Вук је дошао из Србије као прост србијански момчић, који је само знао нешто мало писати. О језикословљу и његовим дубљинама, о песнословљу и његовим висинама није имао ни појма.

И целога свога живота остао је у страним језицима, у теорији у опште, и у наукама посебице сасвим чисто дете. Нарочито о естетики није могао ни уз почетнике пристати.

И опет је овај човек нову писменицу за наше учене писце приредио; он је српску граматику управо речи могућном учинио; он је покупио што је најлепше од наших народних песама; он је све исцрпао, што се у народу нашем правог народног живота ти...
Он је материјал српскога језика искупио.

Он је први народни језик у књиге увео:[107] ...
први почео писати онако како Србин мис...
како Србин говори: наравно, да му ...
висина и дубљина, које ни у народу ...

---

[107]) разуме се, код православни...

и истина народне мисли и израза, то је што је код њега усхићавало.

Он је хиљадама стихова скупио у народним песмама, и опет није био у стању ни једнога стиха написати! И то је срећа за нас, јер да је и он стихове правио, сигурно би многе и многе у народним песмама држао за неваљале, па би их са другима из своје фабрике заменио, а тим би народној песми онако исто шкодио, како су шкодили Доситију они, који су мислили, да му морају језик исправити. Нешто би можда учинио боље, а све би било друго нешто, а не оно право, што једино цену има.

Шта је Вук сам собом био, то се најбоље показало радом Ђуре Даничића, ком је европска наука на услуги била!

Из мога бечког живота сећам се једнога човека, који и ако није Србин, али је Славјан — Чех. То је др. Јозеф Јиречек, ондашњи пристав, адјункт, код министарства просвете, а касније ц. аустријски министар.

Овај човек, онда још млад, потврђивао је моје уверење, да млад човек само ваља да учи, и да се научи радити, пак да не треба да се брине о својој будућности.

Он је зет славнога нашег Павла Шафарика, кажем нашег Шафарика, јер је у нашој средини почео радити, и као прослављени научењак отишао је из Н. Сада у Праг.

А син му је, ако се не варам, млади др. Јозеф Јиречек,[108]) који је онако дивно бугарску хисторију написао, и који је као министар просвети у Бугарској својим суплеменицима служио.

Имао је и брата Ерменгилда, који је себи у чешкој књижевности славно име прибавио.

[108]) Јозеф Константин, сада професор универзитета бечког и прослављен историк; обично се потписује Константин. Суб. пише „Јиричек", што није тачно.

Јозеф Јиречек има ту заслугу за мене, што је он посредовао, те ми је министар гроф Тун поверио, да напишем српске читанке за нижу и вишу гимназију, који ми је посао онда главне изворе издржавања чинио.

Јиречек је и другим књижевним пословима свој глас у даљим круговима познатим и признатим учинио.

Из онога времена сећам се још једне наше особе.

У оно време бавио се у Бечу млад један Србин, који се учио на академији молерској, о ком се говорило, да га учитељи на тој академији хвале.

То је био млад човек из Мохола у Бачкој, који је код познатог нашег црквеног молера Нике учио, пак онда у последње време у Беч на академију дошао, да се усаврши.

Пошто сам увек младим људима у помоћи био, поручим и овом, да ми дође да се познамо, па шат узмогнемо један другом у чему бити на руци или у помоћи.

Он је стајао негде даље на Видну, и нису ми могли управо казати, у којој улици и у ком дому станује, да ја њега потражим, него преко друге, треће ли руке даде ми се, да му моју жељу приопштим.

Један дан седим ја с мојом супругом при столу, кад ал' ето ти неко звони на вратих.

Пусте га. У собу уђе млад један протегљаст човек с пуном брадом.

Како уђе у предњу собу, не хтеде се јавити, ко је, ни шта ће, него управо као на јуриш уђе у собу, где смо ми били при ручку.

Како уђе, каже се ко је, па онда се стане на све стране окретати и разгледати, што му се оку покаже.

Ја га замолим да седне с нам да обедује, што се баш на столу нађе. Он одговори, гледећи по соби: „Нећу ручати, ја сам већ јео“.

Понудим га да седне, пак да се мало поразговоримо.

„Нећу седити, одговори он, нисам уморан“. Пак онда стане по соби овамо онамо ходити и прегледати, што га к себи привуче.

Чудан гост! Неће да једе, неће да седи, а неће ни на једном месту да стоји, да се комотно човек с њим може разговарати.

Једва једаред привучем га једним питањем ближе к столу, па онда га у полу силом на једну столицу код стола посадим, те почнемо разговарати.

„Ви дакле учите овде на академији малање?“

„Та мучим се као враг у цркви!“

„Без муке нема науке, одговорим ја, а временом престају муке сасвим, а наука плаћа се златом.“

„Код нас? Мислите!“

„Мислим, да како; шта више уверен сам да је тако.“

Он се насмеје неверно, па одговори; „Нема ту код нас злата; да је само подоста предерани форинтача!“

У оно време било мањак ситних новаца, па су се дерале форинтаче на четири комада, те је сваки заступао и вредио по 15 кр.

„Сад је тако, одговорим му ја, али док Ви свршите, и дођете у вилајет, биће ту и дуката.“

„Ја сам задовољан, само да не морам гладовати.“

Ова ме реч побуди, те га оштрије погледим. Изглед му је показивао, да гурмандски[109]) не живи.

Од онога новца, што је заслужио прије, него што је у Беч дошао, највећи део већ је био потрошен; а у Бечу се заслуживало мало, те се морало кубурити. Смилује ми се на срцу.

Мало пре био је у Бечу опет млад Србин, Вулетић, који је имао дара за ту уметност, па је сиротовао и гладовао, те је навукао на себе болештину, која га је млада у гроб одвела.

И овај сад учини ми се да иде истим трагом.

---

[109]) франц. gourmand, изелица.

Питам га, где станује?

„Какав стан? Рупа; нема у њој ни зрака доста ни светлости; али зато више влаге“!

Кажем му да сам наумио дати малати себе и своју младу супругу, него нека ми донесе што од свога посла, да видим, па да се мало и поближе познамо.

И доиста дође и донесе ми неке своје послове. Видим, да ми нису сувише казали, који су ми га хвалили.

Замолим га дакле, да се тога посла прими, те пошто је и њему било до посла стало, измолује мене и вашу матер. Ова му последња нарочито добро за руком испадне. Исте године у лето дадем му, те ми наслика и вашег деду и бабу са материне стране. Од ове две друге слике, нарочито му је успела она вашег деде, у којој исти изгледа као да је жив.

Кад се преселим у Н. Сад, позовем га к себи, те га примим као драгог госта, и ту ми изради слике мога оца и брата, и ваша два ујака.

Мати ми је била пре тога умрла, и тако немамо бар за мене најмилије слике наше драге бабе Саре.

Препоручим га после патријарху Рајачићу у Карловце, те добијемо дивну ону слику у карловачкој дворани, која изврсношћу све друге превазилази, ма да су ове од најславнијих уметника свога доба у Бечу моловане.

Био је две године по неколико месеци у Н. Саду, и ту заради приличну своту новаца, и онда оде у Темишвар к епископу Маширевићу, пак и тамо пословањем својим умножи свој капиталчић.

Овако добије кураж те оде у Венецију, Флоренц и Рим, а оданде у Неапел, где остане мало подуже.

Кад се оно отвори рат између Аустрије и Пијемонта, побоји се мој Радонић,[110]) да га не затворе и од

[110]) Овде први пут спомиње Суб. да је тај млади сликар из Беча био Новак Радонић (види I. део Автобиографије стр. 152.)

куће не одсеку, па ми пише, да му пошљем бакара да дође кући, што и учини.

Е сад је био већ молер у правом смислу речи, знао је шта се може и шта се сме хтети; кичицом је научио потпуно владати као и бојама; а у мозгу су му се скупиле читаве изложбе од најбољега и најуметнијега, што је у свету било и постати могло.

Кад дође кући, прогласи се, да ће се сентомашка црква моловати.

Ја се забринем, да се он нерадом не отпади од своје уметности, и навалим, да потражи ту цркву, и да њу изради.

Но ко ће Нову побудити, да иде и да тражи?

„Та знаду они за мене, пак ако им је воља, а они ће мене сами потражити“.

Истина је, они су за њега знали. Али га нису познавали.

Те ја њега силом на моја кола, те понеси две иконе, и јури у Сентомаш. Кад тамо, али се у меродавних кругових већ одважили за другога, и то ко из овога а ко из онога разлога; тај компетенат био је умешнији и практичнији, па боље поранио и дошао пре девојци: а ко прије девојци, тога је девојка.

Но на његову талију био је политички предстојник мој познати и пријатељ из школа још; а општина је знала за моје име, као једнога правог пријатеља нашег народа: те које ја, које предстојник, а понајвише општина, отмемо девојку.

Онај супарник попусти у цени и то знаменито: али општина изјави, да она неће да даде своју цркву кварити за љубав том, што ће при моловању 2—3000 форината заштедети. Она види послове и једног и другог молера, она има поверење у Радонићу, и она закључује, да се црква преда њему.

Пријатељи друге странке стану говорити, да то не може конзисторија одобрити, да општина више плати, кад може јефтиније проћи и т. д. и т. д.

Но моја општина, ослањајући се на предстојника, који јој са стране политичке власти осигурава, и на мене, од кога се надала, да ће је проти консисторије осигурати, остане при свом, и Радонић добије сентомашку лепу, велику, угледну цркву.

Он је тај посао радио у Н. Саду, и израдио га је прије него што се мислило на потпуно задовољство и општине и црквене власти.

И ту мој Радонић дође до квасца, којим подмеси крух, од ког је после живео.

Но увек је тужио, што није могао науке свршити.

Увек је говорио, да ће у молерају остати мазало научек, а науком би бар сам себи живот засладио.

Од оно доба нисам га никад више видео. Станио се у Мохолу и тамо живи и данас, написао је каткад по штогод у повремене списе. То је увек било пуно живота, оштроумља и досетака. А у молерској уметности попусти сасвим: једва да је неколико комадића урадио.

Ја сам отишао у Срем и даље, а он је остао самохран.

Симић је моловао цркву у манастиру Кувеждину, на што је био позван од ондашњег кувеждинског архимандрита Никанора Грујића, и под руководством овога учинила се кувеждинска црква, као каквим народним музеумом, што јој особиту цену прибавља.

Али у цртању надмашио је Радонић све наше молере далеко.

Симић је имао ту особеност, да су му боје биле светле и љупке, то му је гледатеље привлачило. Напротив боје Радонићеве имале су више садржаја и тела.

Чудо! Симић је био омален и дежмекаст, Радонић повисок и мршав. Па и свеци Симићеви били су сви дежмекасти и мањи, Радонићеви високи и мршави.

Ђорђе Кода у Н. Саду има изредну слику матере Божије од Радонића, којој се сваки задиви, ко ју само види, па долазио он из Беча или из Мљетака.

Покојни Брановачки Стеван, имао је од Радонића св. Димитрија, свог патрона, која слика такођер пада међу најизврсније, што се код нашег народа находе.

Међу најлепше слике спада такођер и каменисање св. архиђакона Стефана, коју је у Н. Саду за башу Николића моловао.

Највећа његова слика јест крштење Христово код славног нашег Хаџића-Светића, сад сигурно код његових наследника.

Ја мислим, да је грдна штета, што је Радонић у свом послу радити престао, и пословање прекинуо. Њега је требало које силом, које милом, које пријатељством, које мајсторијом наводити, да ради монументалне послове; а нарочито портрете наших великих и заслужних мужева.

Слика смрт цара Уроша, што се у Матици Српској находи, једна му је од првих дела; а најбоља му је слика, премда не сасвим изведена, погреб Христа Спаситеља, која се находи код тебе, Дејане.[111])

Изврсне су његове копије: Бахуса од Рубенса[112]) и Флоре од Тицијана, које је из Италије донео — ове су биле у похрани Српске Матице у Н. Саду, а сад не знам куда су доспеле — и св. Евстахије од . . . [113]) који се оригинал находи у царском дворцу Белведере у Бечу, и коју је он мени у спомен пријатељства, које сам му указивао, оставио, те се и сада код мене находи.

Као трећи у скупи био је молер Аврамовић, који је београдску митрополитску цркву моловао. Но ова црква није чувана, и тако је сав молерај, наро-

---

[111]) прво беше у ркп. написано: „код мог сина, имп. рус. полковника Деана Субботића у Русији“, после је ово превучено и поправљено овако.

[112]) место „Рубенса“ стоје у ркп. тачке; ова је слика у Матици.

[113]) у ркп. стоје овде тачке.

*

чито онај на зидових, сасвим поцрнио. Лепше се чувала црква у Раваници, коју је игуман Дан. Петровић, касније архимандрит, од Аврамовића моловати дао.

И Аврамовић има све протегљасте фигуре и особити свој колорит, који се хармонијом гледатељима препоручивао.

У Пешти сам друговао са молером Јоцом Поповићем.

И ово је био молер узвишенијег духа и тежње. Од њега имам ја ону моју слику тамо на зиду, а од њега је и слика твоје матере, Дејане, што ју ти код себе имаш.

Поповић није тако био срећан у портретима као Радонић, у опште, у том послу не може се ни један од наших новијих молера с Радонићем приподобити.

У томе стоји он много ближе старијим друговима Арси Теодоровићу, Ђурковићу и Крачуну.

Него је Поповић био опет врло савестан и прилежан у израђивању. Он је радије стварао слике по другима молерима, нашим и страним нацртима, али је извео сваку најподробније и најмарљивије. Ено то већ на оном мом портрету можете видети. Лице моје сасвим исто; може се рећи, да је налик. Али или гледали руке, или хаљине, или столицу, свугди ћете наћи да је с највећом пажњом рађено и урађено.

Главни посао Јоце Поповића јест српска православна црква у Долови у банатској бившој војн[oj] Крајини.

Мислим, да је касније још једну цркву моловао у оној околини, али не знам управо. Млад је умро.

С њим сам у Пешти многе пријатељске часове провео.

И Поповић је био надобични наш молер.

Нисам познавао Нику молера, Алексића, који је био од Радонића и Поповића старији; али сам га је-

даред видео у Меленцих, где је нешто у цркви у молерају допуњивао.

Име његово било је нашим људма добро познато: сви су га хвалили као најсмернијега човека и најбољега молера.

Кад сам ја ишао 1859. год. у Темишвар, те сам у Меленцих код старога пароха Бибића ноћио, видео сам и Нику и његов посао.

Онда је моловао неке иконе на зиду, у минијатури.[114]) Колико се опомињем била му је кичица изврсна.

Нику је Радонић јако хвалио.

Ово је био највреднији од свију наших молера. Радонић ми је говорио, да је Ника и ноћу спрам свеће моловао, и да је он једини био у стању боју спрам свеће тако наредити, да је била иста као што је ваљало да буде при светлости дана.

Видео сам једно лепо портре, од Нике рађено, код Светића-Хаџића, и то је била слика епископа новосадског Гедеона, ујака Светићевог.

---

[114]) лат. сликање у маломе.

ШАФАРИКОВА ОЦЕНА СУБОТИЋЕВЕ „СРПСКЕ ГРАМАТИКЕ"

(уза стр. 54.)

Чува се у Матичиној архиви под бројем 123. од год. 1847.; на рукопису је записано да је примљена 14. августа те године. Оцена је писана лепим, доста ситним немачким писменима, али не Шафариковом руком; само је потпис Шафариков. (Што је овде штампано курзивом, то је у рукопису подвучено).

Ова, досад у оригиналу нештампана, оцена Шафарикова на српске граматике, које су стигле на расписану награду Матице Српске, у целини гласи овако:

In Erledigung des von dem löblichen Vereine Matica Srbska mittelst verehrlicher Zuschrift vom 24. Juni 1847. a. S. an mich gestellten Ansuchens nehme ich keinen Anstand mein unmassgebliches Gutachten über die drei mir zur Beurtheilung zugetheilten handschriftlichen Elaborate der serbischen Grammatik, nach aufmerksamem Durchlesen derselben, in Nachstehendem zu äussern.

I.

Manuskript betitelt: *Srbska gramatika* mit dem Motto: *Chwalite gospoda wsi jazyci.*

Bei diesem Elaborat kommen zwei wesentliche Seiten in Betracht: A) das *orthographische System.* B) das eigentlich *grammatische System*, abgesehen von der Orthographie.

A) *Das orthographische System.*

Über das vom Verf. der Grammatik befolgte und zur allgemeinen Annahme empfohlene orthographische System muss ich mich gänzlich des Urtheils enthalten, und die Entscheidung

dem löblichen Vereine und den gelehrten Serben selbst überlassen. Es ist allgemein bekannt, dass unter den serbischen Schriftstellern in der Frage der Orthographie ein entschiedener tief gewurzelter Meinungszwiespalt obwaltet, indem die eine Partei das *historische Prinzip* aufrechterhalten, die andere dem *phonetischen Prinzip* Geltung verschaffen will. Non nostrum tantas componere lites! Mit einer *theoretischen* Beleuchtung des einen und des andern Prinzips ist wenig ausgerichtet, wenig geholfen. Denn die Theorie als Theorie ist ins Unendliche perfektibel, und an ihr kann ein jeder nach Maassgabe seiner Einsicht, zum Nutzen oder Schaden der Wissenschaft, seine Kräfte versuchen. Hier handelt es sich um die *praktische* Realisirung theoretischer Lehren, um die Sanktionirung und allgemeine Einführung einer neuen Orthographie nach phonetischem Prinzip gegen eine andere, ältere, gangbare, auf historischem Prinzip beruhende. Zur Beurtheilung dieser praktischen Seite der verwickelten und hochwichtigen Frage reicht nun die theoretische Auffassung der Sache, zumal *von einem Gelehrten in der Ferne*, durchaus nicht hin: *man muss mitten im Centrum aller Bewegungen des geistigen Lebens und der Literatur eines Volkes leben, um mit Sicherheit beurtheilen zu können, wieweit das Alte unhaltbar und unbrauchbar und das Neue ausführbar und nützlich sei.* — Indessen denke ich so: Entweder stimmt der löbliche Verein der Matica Srbska in der orthographischen Frage mit dem Verfasser der Grammatik überein und dann steht der Preisertheilung nichts im Wege, falls das Elaborat sonst des Preises würdig befunden werden sollte; oder der löbliche Verein huldigt in dieser Frage einer entgegengesetzten Meinung und Ansicht, und dann wäre es mein unmassgeblicher Rath, dass derselbe diese seine abweichende Meinung in das über das Elaborat zu fällende Urtheil mit aufnehme, und das letztere sodann mit dieser Verwahrung, falls nämlich dem Elaborat seiner sonstigen Vorzüge wegen der Preis zuerkannt werden sollte, in den Verhandlungen des Vereins und in den serbischen Zeitschriften veröffentliche, wenn sich der Verf., wie zu vermuthen steht, eben dieser beschränkenden Verwahrung wegen, nicht entschliessen könnte, das ganze Decisum seinem Werke vordrucken zu lassen.

B) *Das grammatische System, abgesehen von der Orthographie.*

Bei der Beurtheilung der grammatischen Leistung des Verf., abgesehen von der von ihm adoptirten Orthographie, kommt vor allem *die Aufgabe*, die er sich gestellt und dann *ihre Lösung* in Betracht.

Es unterliegt keinem Zweifel, dass sich der Verf. zur Aufgabe gemacht, die Volkssprache der Serben, wie sie im Munde

des Volkes, in den zahlreichen und zum Theil werthvollen Volksliedern und in einigen neuern, in der serbischen Volkssprache geschriebenen, Büchern lebt, in ein möglichst vollständiges, logisch geordnetes und anschauliches System zu bringen, und hiebei einerseits den ältern Sprachgebrauch mit Hilfe der bisher bekannt gewordenen altserbischen Urkunden, andererseits aber den Gebrauch der zunächts verwandten zwei südlichen Mundarten, der kroatischen und der windischen, in soweit zu berücksichtigen, als es die Ermittelung und Konstatirung der Eigenthümlichkeiten der lebenden serbischen Mundart unumgänglich zu erheischen schienen. Seine Absicht ging offenbar dahin, durch Zusammenstellung und Veranschaulichung des Allgemeinen und Geregelten in der fast unendlichen Mannigfaltigkeit der nach Orten und Zeiten variirenden serbischen Volkssprache für diejenigen Schriftsteller, welche sich der lebenden Volkssprache bei ihren Arbeiten bedienen wollen, ein möglichst vollständiges Formelwerk auszuarbeiten, welches ihnen bei der Bestimmung der wahren Natur und Eigenthümlichkeit der serbischen Mundart als Regulativ, als Norm dienen könnte. Da über das Prinzip, dass die serbische Nationalbildung und Nationalliteratur nur mittelst der Nationalsprache zu erstreben und dass die ächte Nationalsprache in formaler oder grammatischer Auffassung nur durch Abstraktion aus der jetzigen Volkssprache, mit steter Berücksichtigung des frühern Sprachgebrauchs, so weit ihn zu ermitteln möglich ist, zu gewinnen sei, wohl alle Unbefangenen jetzt ziemlich übereinstimmend denken dürften, so wäre die Art, wie der Verf. seine Aufgabe gefasst, nur zu billigen und zu loben. Sobald er eine serbische, und keine kirchenslawische Grammatik schreiben wollte — und jenes wurde ihm ja durch die Preisaufgabe zur Pflicht gemacht — so that er wohl daran, dass er mit möglichster Umgehung aller jener Produkte der neuern serbischen Litteratur, in denen mehr oder weniger ein aus zwei formell verschiedenen Dialekten gebildeter Styl herrscht, seine Basis in der Volkssprache allein suchte, um ein allgemeines Lehrgebäude der serbischen Mundart aufzuführen. Jeder unbefangene sieht es ein, dass sich die serbische Literatur in einem neuen Stadium ihrer Entwicklung, in einer Durchgangsperiode befindet, wo weder das Alte ganz haltbar, noch das neue durchweg annehmbar ist, dass sie, bei allen materiellen Vorzügen einzelner Schriftsteller, kein goldnes Zeitalter besitzt, wie die griechische, römische, französische, deutsche u. s. w., dessen klassische Schriftsteller in formeller oder grammatischer Beziehung mustergebend wären, und dass es demnach vorderhand am zweckmässigsten erscheint, die grammatische Basis der Schriftsprache in der naturwüchsigen Volkssprache zu suchen,

und es der Urtheilskraft und dem Geschmack, kurz dem Genie der höher begabten, begeisterten Nationalschriftsteller zu überlassen, dieses so beschränkte Gebiet der Volksschriftsprache durch Herübernahme des sprachlichen Stoffes aus der ältern kirchenslawischen Mundart und aus den Werken des mittlern Styls, unbeschadet der rein zu wahrenden dialektischen Formen des Serbischen, nach Thunlichkeit zu erweitern und zu bereichern. Denn in einer Entwicklungsperiode der Volkskultur und Literatur, wie die serbische ist, werden sich geniale Schriftsteller bei der Gestaltung der Sprache und des Styls ohnehin durch keine konventionelle Grammatik absolut binden lassen. —

Was die Lösung der Aufgabe innerhalb der gesteckten Gränzen anbelangt, so kann ich ihr, nach aufmerksamer Durchlesung und Prüfung des Elaborats, nur meinen vollen Beifall und mein ungetheiltes Lob ertheilen. Die Arbeit zeichnet sich vor allem durch eine bis jetzt von serbischen Grammatiken nicht erreichte und kaum erwartete Vollständigkeit aus, nämlich durch eine ebenmässige, gleich sorgfältige Bearbeitung aller Haupttheile der Grammatik: der Lautlehre, der Wortbiegung, der Wortbildung und der Wortfügung. Dieselbe zeichnet sich zweitens ebenso augenscheinlich und vortheilhaft durch eine ruhige und besonnene, sich vor allem, einem Lehrbuch nicht wohl anstehenden, polemischen Ausschreitungen sorgfältig hütende, kritische Prüfung des sprachlichen Thatbestandes aus, welche sich zumal in der umsichtigen Vergleichung und Benutzung der ältern serbischen Sprachquellen, und der Berücksichtigung der zunächst verwandten zwei Dialekte, des kroatischen und windischen, dann der Variäteten der eigentlichen serbischen Mundart kundgibt. Endlich glaube ich auch die methodische, lichtvolle, die Übersicht und Benutzung des reichhaltigen Stoffes sehr erleichternde Anordnung des Ganzen, sowie die klare Darstellung und präcise Fassung der Sprachregeln lobend hervorheben zu müssen. Dass bei so entschiedenen Vorzügen einzelne Mängel von geringerer Bedeutung der Arbeit anhaften mögen, dass insbesondere manche einzelne Data und Behauptungen des Verfassers einer Berichtigung bedürfen, glaube ich nicht unerwähnt lassen zu müssen, ohne es im Einzelnen nachweisen zu wollen (sprachkundige gelehrte Serben werden ohnehin von selbst darauf kommen): dies liegt in der Natur der Sache, und ist von grammatischen Lehrgebäuden sogar dort untrennbar, wo das Sprachgebiet bereits abgeschlossen, wie im Griechischen und Lateinischen, oder klassisch bebaut ist, wie im Französischen, Deutschen u. s. w., geschweige denn dort, wo, wie im Serbischen, der Grammatiker mit seiner Wissenschaft sich auf dem schwankenden Boden eines in unzählige Varietäten zerfliessenden Volkssprachgebrauchs be-

findet. Nächst den hie und da eingestreuten, meist sehr schwachen und unstichhaltigen Etymologien, finde ich zumeist das auszustellen, dass der Verf. den Sprachgebrauch nicht öfter aus gedruckten Quellen, z. B. aus altserbischen Urkunden, aus Volksliedersammlungen und andern, die ächte Volkssprache enthaltenden Büchern, ausdrücklich, mit Nachweisung der Stellen, belegt hat, da man nicht früh genug anfangen kann die einzig richtige Methode der Bewahrheitung der Sprachregeln durch Nachweisung von objektiven, faktischen Zeugnissen, mit Verläugnung aller Subjektivität des Schreibenden, auch in der serbischen Grammatik anzuwenden. Im Ganzen ist, meiner Meinung nach, in der vorliegenden Grammatik ein Fortschritt gegen die frühern unverkennbar, und die Leistung so beschaffen, dass sie die gerechten Anforderungen unbefangener, billig denkender Beurtheiler, die nicht Alles gleich vollkommen haben wollen, was bei der Perfektibilität alles menschlichen Denkens und Thuns ohnehin an sich unerreichbar ist, nicht nur unter den Serben, sondern auch andern Slawen, reichlich befriedigen dürfte. Ich bin daher der unmassgeblichen Meinung, dass der mir durchaus unbekannte Verf. den ausgeschriebenen Preis für seine fleissige, mühevolle Arbeit vollauf verdient habe, und dass es jedenfalls sehr unbillig und für die Wissenschaft ein Verlust sein würde, wenn sein Werk ohne eine angemessene Belohnung bleiben und durch den Druck nicht gemeinnützig gemacht werden sollte.

II.

Über die zwei andern Manuskripte, davon das eine betitelt: *Slowstvo iliti slownica srbska*, mit dem Motto: *Deo proximus est ille, quem ratio movet*, und das andere mit dem Wahlspruch: *Izbraženost jezyka predpostawlja izobraženost naroda*, enthalte ich mich des weitern, ins Einzelne gehenden Urtheils, da sie augenscheinlich an Vorzügen dem bereits besprochenen nicht gleichkommen und demnach mit demselben um den Preis nicht konkurriren können, so schätzbar sonst das erste in mancher Beziehung, besonders durch die Hervorhebung der Eigenthümlichkeiten der dalmatischen Varietät ist, während das andere, trotz des besten Willens des Verf., doch nur ein dürftiger und flüchtiger Entwurf bleibt.

Prag, den 20-ten August 1847.

Paul Joseph Schafarik, m. p.

О СУБОТИЋЕВОЈ „СРПСКОЈ ГРАМАТИЦИ"

(уза стр. 50.)

Према оцени тако компетентног судије као што беше П. J. Шафарик види се да је велика штета што Суботићева „Српска Граматика" у своје време није штампана. Тако пропадоше нашој књижевности и Матичиних 100 дуката и Суботићев труд, и то све због претеранс конзервативности старих матичара у правопису.

Рукопис ове Граматике чува се у библиотеци Матице Српске. *Кад* га је Суботић Матици дао, није се већ више сећао кад је Автобиографију писао (види стр. 55. ове књиге), а у архиви Матичиној засад се није могло наћи. Рукопис је увезан у тврде корице, има 458 стр. на вел. 4-ни. Писан је врло лепим читким, нешто ситнијим словима. Цео материјал је подељен у 401. §.

Место овој граматици у историјском развитку науке о нашем језику одредиће кака специјална расправа. Овде ћемо приказати садржину њену, колико да читаоци добију појма шта има у њој.

Од 1.—18. стр. је „Увод" са овим чланцима: §. 1. Језик, §. 2. Мисли о постанку језика, §. 3. Наречија, §. 4. Наречија српског језика (у наречја срп. језике рачуна Суб. српско у ужем смислу, „хорватско" и „словенско"; да хрватски и словеначки са српским могу бити дијалекти једнога језика, Суб. је доказ немачки језик, у којем се дијалекти још већма разликују), §. 5. Поље и људство наречија српског језика (границе српског, хрватског и словеначког дијалекта; јужна и источна граница српског дијалекта је: Бојана, Ђаковица, Призрен, Качаник, Тимок, између две последње тачке, према бугарском, граница није поближе одређена), §. 6. Разноречија наречија српског језика (дијалектичке особине), §. 7. Књи-

жевни језик, §. 8. Српски књижевни језик, §. 9. Провинцијализми, §. 10. Части граматике.

Суб. дели граматику на три дела: I. Наука о звуковима (стр. 19.—70. §§. 11.—44.), II. Наука о речима (стр. 71.—352. §§. 45.—231.), III. Наука о слоговима (реченицама, стр. 353. до 458. §§. 232.—321.); у додатку говори „о знацима слога“ (§§. 392.—401.)

У првој глави првога дела се говори доста опширно „о звуковима посебице“, у другој „о слагању звукова“, у трећој „о писању звукова или наука о правопису“; трећа глава је доста опширна, и Суб. иде у главном за тим, да на основу живога говора и писаних споменика докаже, да су за српски језик потребни: 1.) *ђ, ћ, љ, њ,* 2.) *ј,* а да не треба: 3.) *і, ы,* 4.) *ъ, ь,* затим 5.) да докаже, ди је *р* и вокал, и 6.) да утврди где треба писати *х.* Суботићева азбука има 31 слово (сва Вукова и *ѣ*).

Други део има два одељка; први, много већи, говори „о родовима и видовима речи“, други, мањи, „о произвођењу речи“. Именице имају четири „склоненија“ (парадигме за I. *јелен, колач, зеленко, владалац, момак, Србин, орао, нож;* за II. *реч, мисао, пећ, смрт, цев, страст, јунад,* неправило *кћи;* за III. *Илија, ливада, царица, мајка, тиква,* неправилно *мати;* за IV. *село, лице, име, дугме, јаје, пиле, унуче, весло*). Глаголи имају шест „видова“ (1.) на *-ати:* дати, прати, дизати, лежати, ковати, испитивати; 2.) на *-ѣти* и *-ети:* хтѣти, млѣти, почети, узети; 3.) на *-ити:* пити, молити, љубити; 4.) на *-ути:* чути, викнути; 5.) на *-сти:* трести, вести, красти, плести, грепсти; 6.) на *-ћи:* моћи, пећи, ићи). — Други одељак је краћи и говори прво „о корену речи, корене и произведене речи“, затим опширно о наставцима именица, краће о наставцима за образовање придева, заменица и глагола, а у додатку врло кратко о сложеним речима.

У трећем делу (у синтакси) после увода се говори о значењу начина и времена глаголских, одрицању и питању, о врстама реченица, значењу падежа и предлога (опширно), о реду речи, о зависним и независним реченицама и врстама им. На крају је у додатку чланак о интерпункцији.

Као што се види из овога кратког прегледа, ово је потпуна, систематски изведена зграда српскога језика. Данас је, дабогме, после радова Миклошића, Даничића и др, већи део онога што Суботић пише застарео, те је ова граматика осуђена, да на вечита времена остане у рукопису. Али баш зато ћемо овде прештампати одломке о правопису и о књижевном језику, који ће и данас интересовати шири круг читалаца. (При прештампавању правопис је измењен).

§. 32. *Правопис.* Ретка је азбука, у којој би звук сваки своје сопствено искључително писмо имао; у свима се мање више кубури. Ми би са горе изложеним редом писмена једну од првих ако не прву писменицу имали. Али најпре треба, да се за њу сви изјаснимо, да је сви примимо.

Азбука је нешто сасвим произвољно; то у власти човека стоји, овим или оним знаком у писању служити се. Па зато и видимо, да се она код свију народа све дотле колебала, док се најпосле писарима досадило није нове начине измишљавати: кад им се то већ досадило, онда је један начин мах отео, и до мала тај је постао начином писања општим, и дао писменицу сталну.

Баш зато, што је писменица нешто сасвим произвољно, напослетку је свеједно, или овако изгледала, или онако, само нека је *стална,* и нека је оно, што ваља да је, т. ј. нека се могу њом звукови језика изразити.

Но премда је најпосле свеједно, или азбука овако изгледала, или друкчије; али свагда и на то ваља да се гледи, да не буде ружна, кад може бити лепа, да не буде сложена, кад може бити проста, да не буде тешка и замршена, кад може бити лака и разговетна; јер кад нам стоји на вољи ово или оно изабрати, како да изберемо горе, кад можемо имати боље.

Да ми имамо азбуку, којом се сви једнако служимо, онда о свему овом говорити сувишно би било; али код нас се тек тражи она азбука, при којој сви да се сложимо. И у оваковом стању ствари дужност је граматике не само на то гледати, како ова или она страна пише, него, како би у датим околностима по основима разума требало да се пише.

§. 7. *Књижевни језик.* Књижевни језик постаје свагда из језика, којим народ говори. Може се истина случити, да из свакога наречија особити књижевни језик постане; али то се ретко догађа, него се понајвише једно наречије над другима подигне, пак после списатељи свију наречија њим пишу, а читатељи свију наречија исто, као своје више наречије, разуму и читају. И тако се сви они јако варају, који мисле, да се може народу за књижевни језик други који, од његових наречија сасвим различан језик дати; а варају се и они, који мисле, да се књижевни језик као какво механичко цело на једанпут створити и народу дати може. Књижевни језик мора бити пре свега *народни* језик, а друго, мора се органски развити. То нам и сам разум каже, а то и у искуству видимо.

Које наречије књижевним језиком да постане, зависи од случаја, као а causa ultima; изближе пак зависи од тога, ако се њим више и ваљаније писало, него другима, особито пак, ако му је песништво изредно; јер то је са свим природно,

да се на ону страну, где што за њих има, куда их што ваљано привлачи, где какав ужитак налазе, избрани духови окрећу, и спеше, и чешће се враћају, пак и друге за собом доводе; а тако је исто наравно, да је овим предњост наречија призната и основана. Сад нека се само и даље у њему исто тако добро ради, нека и даље у њему духови других наречија оно налазе, што дома немају, пак ће од туда опет по самој природи следовати, да ће а.) оно духовима других наречија својим постати; б.) да ће се баш кроз то над другима јошт већма уздигнути. Јер прво; тим, што се употребљава, мора све савршенијим постајати; друго пак, тим, што се на већи круг растире, баш оно добија, што је књижевном језику пре свега нужно. Осим овога по самој природи следовати има, в.) да ће се најпосле њим све боље него другима, а много којешта само њим урадити моћи. А кад наречије које до овога дође, онда није тешко предвидети, да ће списатељи свију наречија радије њим писати, него својим сопственим, јер прво: имају у њему много згоднији алат за свој занат, а друго: кроз њега добијају много веће число читатеља. После овога за мало мора доћи и оно време, кад ће се опште признати, да књижевне послове само тим књижевним наречијем отправљати ваља.

Ово је природни пут, којим ово или оно наречије књижевним језиком постаје; то нам показује и искуство, у ком видимо а.) да је овим путем често наречије слабијег кољена, или наречије по себи лошије књижевним језиком постало; а б.) и то, да је овим путем кроз течење векова једно наречије друго, које се већ књижевним језиком учинило, измјенило, њега с места кренуло, и оно књижевним језиком постало. Тако је језик Дубровника у XVII в. постао књижевним језиком, и прогонио је славенско-српски, којим су се писатељи у писању рукописних књига служили; тако у XIX. в. заступао је језик источно-српски, с једне стране дубровачки, с друге пак славенски и славеносрпски. То видимо и у страним повесницама књижевног језика. У Француској се одржало северно наречије, премда је провенсалско по себи лепше, због тога, што је у време, кад је наречије једно књижевним језиком постати имало, много стихотвораца и проповедача у њему било. Тако је тошкански диалект књижевним учинио двор Медицеја, и списатељи, које је исти као оживљавајуће сунце к себи привлачио. Тако је у Енглеској као дворски и књижевни језик важио језик француски, али дође време, роде се духови, који у народном саксонском наречију писати стану, и тако писати, да се тамо као извору особитог живота духови кретати стану: кад то буде, спадне француски, и саксонски постане књижевним језиком Енглеске. У Немечкој пак

видимо, да се књижевни језик више пута мењао, и да је свагда оно наречије ту чест носило, у ком се највише и најболье радило. Тако у XII. в. налази се већ један језик, којим су се сви стихотворци служили, и тај је најприличнији алеманском наречију. Али је Алеманија и била онда главно место немачког песништва. Доцније отме мах франачко наречије, јер се око Нирнберга највише и најбоље радило и певало. У време реформације највише се и најбоље око Лутера радило, те је тако и на језик књижевни ударен печат, који свога виновника на први поглед издаје.

Кад се већ наречије на место књижевног језика попело, онда је наравно, а и искуство учи, да се књижевни језик и од свога рођенога наречија, од кога је постао, удаљује, пак с временом и само ово, кад се са књижевним језиком сравни, као наречије стоји. Ово бива двоструким путем: 1.) књижевни језик све се већма и већма развија, а наречије говорно или остаје на једном месту, или као обично на путу развитка тек мили, наравно је дакле, да се у образу обадва нека разлика указати мора; даље, књижевни језик друге потребе има, мора се дакле у многом друкчије угодити дати, мора особите начине примити, и мора много којешта ново у себе узети, што у наречију нема, наравно је дакле, да се овим све на даље од говорног наречија размиче; најпосле пак и то много чини, што се књижевним језиком изображенија класа народа служи, ова пак друкчије и мисли и говори, него прост народ, наравно је дакле, да се и с ове стране књижевни језик од говорног удаљити мора. 2.) књижевни језик, као што смо рекли, распирује своју владу и на духове других наречија, и они се њим као својим служе. Ово пак бити не може, да се што и од њиног наречија у књижевни језик не усели. И заиста у искуству видимо, да књижевни језик из свију наречија по што прими, и то по својој потреби разложи и у себе узме; овим пак наравно, да се од свога говорнога наречија у толико већма удаљује. — И ово је једно добро, које је књижевном језику нужно, и њему велику услугу чини; јер тим истим престаје он особена сопственост једне части народа бити, и постаје општим благом, и све га стране онда као једнако свога сматрају и придржавају.

Наравна је пак ствар, да се изговор књижевног језика никад тако општим учинити не може, као његово писмо: он ће у изговору свагда интонацији наречија мање више подлежати морати. Та и у говорном наречију многе речи у писму сасвим једнаке, овако се у овој, онако у оној покрајини народа изговарају. Пак и само писање у стању је речма у књижевном језику сасвим други изговор дати.

§. 8. *Српски књижевни језик.* Сад да пређемо од општег овог сматрања на особито, што се нашег књижевног језика тиче. Од *српског, хорватског и словенског наречија, које да се за књижевни језик узме,* већ је пресуђено, и све су се стране у том сложиле, да се *српским наречијем као књижевним* послује. Делање дубровачко у овом наречију у XVII. в.; пословање књижевно у њему у почетку XIX. в. кад се у оба друга наречија, тако рећи, сасвим ћутило; песништво, које у народним песмама нешто у целој Европи особито, невиђено представља; и садашњи дух времена, који свуда слагање сила, и тежење к јединству захтева, учинили су, да се без једне речи признало, да књижевним језиком Славена на југу *српско наречије* бити има.

И у овом смо срећни, те се оно учинило, што је и најправедније и најзгодније; јер да оставимо на страну питање, је ли српско наречије лепше од друга два своја брата, то ћемо сви радо признати, да оно ако није боље, то зацело није ни горе, ни ружније. При том пак сви знамо, да оно у простору и људству трипут толико има, колико оба друга заједно; да је особито богато, благогласно, и као говорно наречије за чудо развијено. Оно живи и сад у две по језику независне државе, Србији и Црној Гори, којима ће пре или после и трећа, Босна, приступити, може дакле очекивати, да ће све користи, које правитељства политичка језику дати могу, имати.

А кад је већ српско наречије за књижевни језик одабрано и примљено, то је пре свега нужно и потребно, да се оно потпуно позна. Нужно је дакле, да се потпун *Речник* скупи и изда, да тако сваки списатељ ону реч, која му треба, наћи и употребити може, да не буде принуђен, или нову ковати, или страну узајимати; а нужна је и *Граматика,* која ће састав наречија и строј му, као и значај у слогу потпуно изложити, да га тако они списатељи, који га од матере научили нису, добро познати, и чистоту му у писању сачувати могу.

То је код других народа било, па ће и код нас сигурно бити, да ће [у] књижевни језик погдешто и из других наречија ући, али свагда мотритиваља, да се таково што не унесе, што је природи његовој противно, или је горе од онога, што се у њему налази. У наше дане лако је то правило одржати, па се зато као прека дужност и захтева.

Видимо код других народа, да су у оно време, док се књижевни језик сасвим утврдио био није, списатељи сваки својим домаћим наречијем писали; ово смо и код нас код куће искусили, јер знамо, да су баш и од наших српских списатеља они, који су у Срему рођени, онако писали, како се у Срему говори, а који су родом из Ерцеговине били, ти

су опет онако писали, како су онде научили. Па ће тако сигурно још неко време протећи, док списатељи свију наречија сасвим једним књижевним језиком писати буду, а међутим ће Хорвати на хорватско наречије заносити, Словенци пак словенским писати. Ово друкчије бити не може; кад се већ књижевни језик осили, онда ће то само од себе престати. Разум и добри основи могу у садашње време слогу ускорити, но силом се не да ни ту ништа учинити. Добро би било, и нужно би било, да се списатељи једнодушно сложе, и оног се наречија тврдо држе, које је за књижевни језик одабрано: али код свију то нити је могуће, нити ће бити. Многи неће хтети из тог узрока, што му је тешко материнско наречије сасвим оставити; многи због тога, што је код нас мода писати, а језик, којим ваља писати, не научити; а гдекоји и због тога, што му је више стало затим, да што напише и печата, него да онако напише, како би ваљало. Многи ће пак и при најбољој вољи пасти у наречије своје, јер не бива ретко, да свој глас за општи глас држимо, а и навика: licet eam furca expellas, tamen usque redibit.

§. 9. *Провинцијализми.* Где се књижевни језик већ утврдио, онде постоји разлика између речи књижевног језика и провинцијализма. Свака сиреч реч, која у једном или другом наречију живи, а у књижевни језик примљена није, зове се *провинцијализмом.* Овакве речи у сталном већ књижевном језику употребљавати само је каткад дозвољено.

Код нас место ових провинцијализма заступају речи другог наречија, које на место речи српске употребити не би саветно било. Но имамо још један род провинцијализма. Неки сиреч предмети баш и у самом српском наречију у различним покрајинама различна имена имају, како ћемо с овима? У овом случају најбоље ће бити овако пресудити. Је ли реч које покрајине у књигама већ позната, онда другу реч, која исти предмет у другој покрајини означује, као провинцијализм сматрати ваља; ако пак ни једна још примљена није, онда је сваке право једнако, отворити им ваља врата, пак нека кушају срећу, која ће се одржати.

У провинцијализме пак не треба мећати оне речи, које у једном крају живе, а у другима их нема, какве су н. пр. многе речи морнарске, које ћемо бадава тражити, где мора ни морнара нема. Такве речи не само да не треба искључавати као провинцијализме, него их треба својски пригрљавати, и у случају потребе свагда најпре за њима погледати, пак ако њих не буде, онда тек на то мислити, да се нова кује или страна узме.

ДОПУНЕ ТУМАЧУ

стр. 3. У рукопису има испред правога почетка приступ. Зато што овај приступ има породичан карактер, овде је изостављен, само је онолико колико је било потребно наведено у Предговору. Суб. пред крај приступа говори о себи у трећем лицу, стога је потребно било да се у првој реченици на стр. 3. измени „његов“ у „мој“, „његова“ у „моја“.

стр. 4. у 3. реду од г. Суб. вели да је 1851. г. наставио уређивање Летописа, а на стр. 136. опет да је 15. јан. 1850. преузео наново уређивање тога часописа. Ово је друго тачно, јер су 1850. год. изашле под његовом редакцијом две књиге (81. и 82.). — На истој страни у 5. реду од доле долази реч „рабатли“; не могох докучити шта та реч значи.

стр. 10. Тачан наслов „Босиља“ в. у I. делу стр. 146, напом. 21. — Наслови осталих дела које Суб. овде спомиње:

Бечъ и нѣгове знатности, сиисао Іоаннъ Субботићъ. Издао Карлъ Гайбелъ 1844. (у Будиму, стр. 152 на 12-ни.)

Дабрацъ. Преповѣсть изъ старине сремске. Списана одъ Іоанна Субботића. Wie ganz anders war es da! v. Schiller. У Будиму, писмены крал. Свеучилишта Пештан. 1844. стр. 35 на 8-ни.

Наука о србскомъ стихотворенію. Списана одъ дра Іоанна Субботића. Трошкомъ Матице Сербске. У Будиму, писмены кр. Свеучилишта Пештанскогъ. 1845. стр. 162 на 8-ни.

стр. 17. Потпун наслов: „Краль Дечанскій. Епосъ у осамъ пѣсама. Спѣвао дръ. — — У Будиму, писмены кр. Свеучил. Пештан. 1846. стр. 256 на 8-ни.

стр. 69. У 18. стиху „Предизвести“ Брада је Мушицки. — У 29. стиху није ми познато ко је „Краго“, те је цео стих нејасан.

стр. 70. „ Роморанка“ Ђ Марковића. По „Разјасници“ (тумачу) на крају књиге Роморанка значи „Ромори Анка, која

је млада, зелена умрла“; *новирица,* оволетна — *помладица,* наука стострука мајке — *гојазне,* умазане — *меленица,* лепак — *жица,* пут којим птица лети — *суварци,* кошчице (скелетон) — *ококостиште,* ситрице меса — *кадисица,* излив као из кадионице — *лилис,* зрак, жица којом се миље мириса по зраку сели (радији ефлувиорум) — *осваница,* песма сломоде — *на мозгу је краста,* ветрогоњаста је — *на срцу је к.,* бесна, раскајашена — *река,* вода т. ј. Призниц (водолек) — *огорчица,* тугованка. — *Зентилају,* у летењу весело поју — *жутице,* шибље жуто — *млакалац,* млак ветрић — *рујке,* прси кад боја listоместича — *галопири,* у перца се краде — *вриска,* љутица шумска — *диволишу,* лију песму до размила — *летирају,* прекидно час по лете, час седну — *низимице,* при земљи — *влапке,* млаткају крили на развлаке — *на поврaзе,* натраг се преметну. — *цивуљ, црб,* глас маторке.

стр. 74. *Mirabeau* (1749—1791) славан говорник, државник и публициста француски.

стр. 76. Г. др. Теодор пл. Мандић ми рече да жена Јована Наке не беше од Рајевића, као што Суб. каже, него од Вучетића из Трста. — Име мужа Накине кћери Милеве у рукопису није потпуно исписано, него је нешто тачкама назначено; а и оно што је написано, није читко. Не могући прочитати из рукописа цело име, метнуо сам онако, како се у последње време његово име писало по новинама: conte di San Marco. Он је био од старе млетачке породице.

ШТАМПАРСКЕ ГРЕШКЕ

стр. 28. ред 5. од доле треба „долу“ место „дому“.
стр. 84. ред 9. од горе *É*ljen.
стр. 129. ред 4. од горе Богда*н*овић.

МАТИЧИНА ИЗДАЊА 1902. ГОД.

Летопис, књ. 211, 212, 213, 214, 215, 216. Свака два месеца излази једна књига од 7—8 табака.

Књиге Матице Српске, бр. 4, 5, 6. — У 6-ој ће књизи изаћи: *Косово*, опис земље и народа (са сликама) од *Бранислава Ђ. Нушића*.

Књиге за народ

1. *Календар Матице Српске* за 1903. год.
3. св. 99. *Молитва у српској песми*, прибрао др. Милан Шевић.
2. св 98. *Одабране народне приповетке.*
4. св. 100. *Живот и рад св. Саве.* Израдио протојереј Јован Вучковић.
5. св. 101. *Занати, занатлије и наш народ* (II. свеска) од Љ. Лотића.
6. св. 102. *Виноградарство* (са сликама) од протојереја Јов. Живковића.

МАТИЦА СРПСКА ЈЕ ИЗДАЛА

у години 1901. ове књиге:

Летопис, књ. 205, 206, 207, 208, 309, 210.

Књиге Матице Српске, бр. 1, 2, 3.

Књиге за народ

1. Календар Матице Српске за 1902.
2. *С мора и с планине*, приповијетке Сима Матавуља.
3. *Косово*, нар. песме о боју на Косову 1389. год. приредио Тих. Остојић.
4. *Свети апостол Павле* живот му и рад, написао Милутин Јакшић.
5. *Занати, занатлије и наш народ* (I. свеска) од Љубомира Лотића.
6. *Мали пчелар*, написао Иван Маширевић.

На Летопис и остала издања Матичина може се претплатити код Матичиних повереника, или непосредно у Благајници Матице Српске у Новом Саду.

Цена је овој књизи: 1 круна и 50 пот.